

11692

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Az gelişmişlik, Gelişme Stratejileri ve Türkiye:

1980-1990

(Y ü k s e k L i s a n s T e z i)

Y. G.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

Danışman:
Doç.Dr.Tülay ARIN

Hazırlayan:
Aysun GÜLER
İktisat Bilim Dalı
No:1865

Kasım 1990

İstanbul

Tezin hazırlanmasında yardımcı olan,
danışmanım Sn. Doç. Dr. Tülay Arın'a ve
yazılım konusunda yardımcı olan Çağdaş
Dizgi Evine teşekkür ederim.

AZGELİŞMİŞLİK, GELİŞME STRATEJİLERİ VE TÜRKİYE: 1980-1990

ÖNSÖZ

BÖLÜM 1) AZGELİŞMİŞLİK TEORİLERİ VE GELİŞME STRATEJİLERİ	1
A) AZGELİŞMİŞLİK OLGUSU	1
B) AZGELİŞMİŞLİK TEORİLERİ	6
B.I) Liberal Teoriler	6
B.I.1) Modernleşme Teorileri.....	6
B.I.1.1) Temel Varsayım ve Önergeler	7
B.I.1.2) Politika Yaklaşımları.....	12
B.I.2) Yeni Liberal Yaklaşımlar	14
B.I.2.1) İktisat Politikaları	15
B.I.2.2) Stratejinin Başarı Koşulları	20
B.II) Yapısalcı Teoriler	22
B.II.1) Temel Varsayım ve Önergeler	24
B.II.2) Politika Yaklaşımları	29
B.II.3) İktisat Politikaları	31
B.II.4) Stratejinin Başarı Koşulları	35
B.III) Bağımlılık Teorileri	38
B.III.1) Temel Varsayım ve Önergeler	41
B.III.2) Türkiye ve Bağımlılık Tezleri ,.....	46
B.III.3) Politika Yaklaşımları ve İktisat Politikaları	49

BÖLÜM 2) 1980-1990 TÜRKİYE EKONOMİSİ	55
A) GİRİŞ	55
B) 24 OCAK MODELİ	57
B.I) 24 Ocak Kararlarını Hazırlayan Koşullar	57
B.II) Alınan Kararlar	60
B.III) 24 Ocak Kararlarının Teorik Temelleri	61
B.IV) İzlenen İktisat Politikaları ve Öngörülen Ekonomik Yapı	64
B.V) Uygulama Sonuçları	69
C) 24 OCAK MODELİNİN FARKLI YAKLAŞIMLAR AÇISINDAN ELEŞTİRİSİ VE ALTERNATİF ÖNERİLER	90
C.I) Liberaller	90
C.II) Sol-liberaller	99
C.III) Yapısalcılar	104
C.IV) Plânlamacılar	110
BÖLÜM 3) GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	119
BİBLİYOGRAFYA	124

Ö N S Ö Z

Azgelişmiş ülkeler için en temel sorun, gelişmenin sağlanabilmesi olmuştur. Amaç, azgelişmişlik çemberinin dışına çıkabilmektir. Ancak asıl sorun bunun nasıl başarılabilirleceğidir. Bu konuda birbirinden oldukça farklı görüşler ileri sürülmüş ve yoğun tartışmalara neden olmuştur.

Bu çalışmada, azgelişmiş ülkelerin gelişme sorunlarını ele alan görüşler üzerinde durulacak ve bu görüşlerin Türkiye'deki uzantıları değerlendirilmeye çalışılacaktır. Böylece, Türkiye'nin gelişme sorunlarına ve çözüm yollarına ilişkin çıkarsamalar yapılarak nihâi bir değerlendirmeye gidilecektir.

Çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde azgelişmişlik olgusu üzerinde durulacak ve azgelişmişlik teorileri ele alınacaktır. Her bir teori kapsamında yer alan strateji ve politika önerileri de bu bölümde incelenecektir.

Konunun genel olarak irdelenmesi yapıldıktan sonra, ikinci bölümde Türkiye açısından bir değerlendirme yapılacaktır. Gelişme sorunu, her zaman Türkiye'nin gündeminde yer alan en önemli sorunlardan biri olmuş ve geniş bir tartışma platformu oluşturmıştır. Ancak bizim değerlendirmemiz, 24 Ocak 1980 ile başlayan ve on yıllık süre boyunca sürüp giden tartışmalar çerçevesinde olacaktır. Zira 24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri ile Türkiye'nin uzun yıllardır izlediği ithâl ikamesi stratejisi terkedilerek, ihracata dayalı yeni bir strateji uygulamaya konmuştur. Böylece gündeme gelen strateji değişimi, öncesinde de var olan tartışmaların daha da yoğunlaşmasına neden olmuş ve tartışmaları güncelleştirmiştir. Amacımız bu tartışmaları dile getirirken, tartışmalara kaynaklık eden farklı yaklaşımlar açısından son on yıldır uygulanan iktisat politikalarının eleştirisini yapabilmek ve alternatif önerileri sıralayabilmek olacaktır.

BÖLÜM 1

AZGELİŞMİŞLİK TEORİLERİ VE GELİŞME STRATEJİLERİ

A) AZGELİŞMİŞLİK OLGUSU

Günümüzde, tüm dünya ülkeleri önemli ekonomik ve siyasal sorunlarla karşı karşıyadır. Dünya ekonomisindeki bunalımlar, siyasal düzleme de yansımakta ve her geçen gün boyutları genişleterek tüm dünya ülkelerini etkisi altına sokmaktadır. Bu etkileri en fazla hisseden ülkelerin başında "azgelişmiş" ülkeler gelmektedir. Bu ülkeler sahip oldukları ekonomik ve toplumsal özellikler nedeniyle bu tür etkilere her zaman daha açık olmuşlar ve daha derinden etkilenmişlerdir.

Bu nedenle, azgelişmiş ülkeler için en acil konu, azgelişmişlik sorununun aşılması olarak görülmektedir. Sadece günümüze özgü olmayan bu sorun, uzun yıllardır azgelişmiş ülkelerin gündeminde yer almakta ve çözüm yolları tartışılmaktadır.

Ancak, azgelişmişliğin toplumsal bir olgu olması ve tarihsel süreç içinde değerlendirilmesi gereği, konunun temel güçlüklerinden biridir. Buna bağlı olarak, karşılaşılan güçlüklerden biri de "azgelişmişliğin" tanımlanabilmesindeki güçlüklerdir. Nitekim, azgelişmişliğin tanımı ve kavramsal çerçevesi, büyük ölçüde ideolojik belirlemelere denk düşmektedir. Bu anlamda, daha başlangıçta azgelişmişliğin kesin ve mutlak bir tanımını yapmak oldukça güçleşmektedir. Üstelik, ortak bir takım özellikler dışında, sahip oldukları farklı toplumsal yapı özellikleri de bu tanımlamayı güçleştirmektedir. H.Singer'in bu konudaki yaklaşımı oldukça ilginç; "Azgelişmiş bir ülke zürafaya benzer, kolaylıkla tanımlayamazsınız, görünce hemen tanırırsınız"¹

1) H.Singer: The American Economic Review C.XLI. Sayı:3. s.419.-Aktaran: C.O. Tütengil. Azgelişmenin Sosyolojisi. s.11. Belge Yayınları. 1984 İstanbul.

Bugün, sözkonusu ülkeler gerek ideolojik nedenlerle gerekse birbirinden görece farklı özellikler göstermeleri nedeniyle "azgelişmiş", "yarı gelişmiş", "gelişmekte olan", "geri-bıraktırılmış" veya "üçüncü dünya" ülkeleri olarak adlandırılmaktadırlar.

Ancak, adlandırmadaki farklılıklar "azgelişmişlik" gerçeğini değiştirememektedir. Zira günümüzün somut koşullarında dünyanın gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler olmak üzere ikiye bölündüğünü görmemek olanaksızdır. Gerçi bu ayrımı siyahla beyazın ayrımı kadar mutlak bir noktaya götürmek de yanlış olacaktır. Çünkü, bu, iki kutup arasında yer alan bir dizi ülkenin varlığının unutulması anlamına gelecektir. Ne var ki, bu da bir derecelendirme sorunudur. Belirleyici olan ülkelerin sahip oldukları ekonomik ve toplumsal yapı özellikleridir. Bu özelliklerine bağlı olarak kutuplardan birine yaklaşmak durumundadırlar.

Bugün Türkiye'den Mısır'a, Brezilya'dan Nijerya'ya, Arjantin'den Hindistan'a kadar bir dizi ülke, birbirlerinden çok farklı özellikler taşısalar da genel olarak azgelişmiş olarak nitelendirilen ülkelerdir. (Aynı şekilde, ülkelerarası farklılık "gelişmiş" kategorisinde yer alan ülkeler için de geçerlidir.) Zira belli bir soyutlama düzeyinde, hepsi için geçerli ve kabul edilebilir ortak özelliklerin varolduğu görülebilmektedir. Bu özellikleri şöyle özetleyebiliriz:

a) Nicel Özellikler:

- Kişi başına düşen ulusal gelirin düşüklüğü.
- Nüfus artış oranının yüksek olması.
- Gelir dağılımındaki eşitsizliğin daha belirgin olması.
- Nüfusun büyük bir çoğunluğunun tarım kesiminde yoğunlaşması.
- Kentleşme oranının düşüklüğü.
- Ölüm oranlarının yüksek olması.

- Okur-yazar oranının düşüklüğü.
- Eğitim-öğretim kurumlarının hızlı nüfus artışı nedeniyle yetersiz kalması.

Sözkonusu özelliklerin göstergelerinde zaman içinde bir takım değişiklikler olabilmekte ve olumlu sonuçlar gözlemlenebilmektedir. Ancak bunlar mutlak büyüklükler olmadığı gibi gelişmiş ülkelere göre değerlendirilen ölçütlerdir. Bu nedenle, ülke bazında yapılan değerlendirmelerle değil ancak gelişmiş ülkeler baz alındığında yapılan değerlendirmelerle azgelişmişlik ölçütü olarak kullanılabilirler.

b) Nitel Özellikler:

- Üretim güçlerinin ve üretim ilişkilerinin yeterince gelişmemiş olması.
- Meta ve ücret ilişkilerinin genelleşmemiş olması²
- Üretim ve mübadele sisteminin yeterince parasallaşmaması ve mali kurumların zayıflığı.
- Teknolojik gerilik, dolayısıyla üretim araçları üreten kesimin zayıflığı ve sanayide tüketim malları üretiminin ağırlıkta olması.
- Üretimde küçük ölçekli ve emek-yoğun teknolojilerin kullanılması.
- Nüfusun çoğunlukla tarıma bağlı oluşu ve tarımın ülke toplam gelirinin büyük bir dilimini meydana getirmesi³
- Sermaye birikiminin azlığı ve kaynakların etkin bir biçimde kullanılamayışı.

Sıralanan bu özellikler, hemen hemen herkes tarafından kabul edilebilen ortak özellikler niteliğindedir.

Ancak, azalışmışlığın ortaya çıkış nedenleri veya gelişmenin sağlanabilmesi konusunda ortaya atılan görüşler için aynı ortak paydanın varolduğu söylenemez.

2) T. Arın: "Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (II). Azgelişmiş Kapitalizm ve Türkiye" 11. Tez Kitap Dizisi. 3. Kitap. s.88. Mayıs 1986.

3) P. Baran: Büyümenin Ekonomi Politikası. s.320. May Yayınları. 1974 İstanbul.

Azgelişmiş ülkeler açısından bugün en önemli amaç geri kalmışlığın kısır döngüsünü kırabilmektir. Bu noktadaki temel sorun ise gelişmenin nasıl sağlanacağı ile ilgilidir. Bu çerçevede sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için azgelişmiş ülkelerin tarihsel gelişim süreçlerini değerlendirebilmek ve bu süreç içindeki neden-sonuç ilişkilerini yakalayabilmek gerekmektedir.

Bu amaçla, azgelişmişlik ile gelişmişlik farkını yaratan temel belirleyiciler ile gelişmişlik düzeyine ulaşılmasını engelleyen faktörlerin neler olduğu ve gelişmenin nasıl sağlanacağı sorularının yanıtlanması gerekir.

Genel olarak, azgelişmişliği kavrama düzeyi bu sorulara verilmiş yanıtlarla belirlenir. Farklı görüşler, bu soruların farklı yanıtlarında ifadelerini bulur ve azgelişmişliği bu çerçevede açıklar. Böylece birbirinden oldukça farklı "azgelişmişlik teorileri" gündeme gelmektedir ve azgelişmişlik teorilerince asıl üzerinde durulan konunun;

"Azgelişmiş toplumların tarihsel gelişme doğrultularını kavrayabilmek, özel olarak da bugünün gelişmiş kapitalist ülkelerinin geçtiği tarihsel yolu aynen izleyip izlemeyeceklerini anlamak olduğu görülecektir."⁴

Bu noktadan hareketle oluşturulan azgelişmişlik tartışmaları gerçekten de çok geniş ve çeşitlidir. Ancak bu çeşitliliğe karşın yine de genel olarak iki ana eğilimden bahsedilebilir.

Bunlardan ilki, azgelişmiş ülkelerde kapitalist gelişme ve sanayileşmeyi mümkün gören ve toplumların doğrusal bir gelişim çizgisi izleyeceğini savunan görüşlerdir. İkincisi ise bu görüşlerin tamamen karşıtı olan ve azgelişmiş ülkelerin ancak "kapitalist olmayan yolla" gelişebileceğini savunan görüşlerdir.

4) S. Savran: "Azgelişmişlik: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme" 11. Tez Kitap Dizisi. 3. Kitap. s.49. Mayıs 1986.

Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde yer alan liberal teorilerle, yapısalcı teoriler bu sınıflamaya göre ilk gruptaki görüşleri temsil ederken, bağımlılık teorileri de ikinci gruptaki görüşlere örnek oluşturacaktır.

Azgelişmişlik tartışmalarında yer alan diğer bir görüş de "eşitsiz ve bileşik gelişme yasası"nı esas alan görüşlerdir. Buna göre, "azgelişmiş ülkelerde kapitalizmin gelişmesi olanaksız olmak bir yana, özel bir sıçrama olmadığı takdirde zorunludur; ama bu gelişmenin eski kapitalist ülkelerle aynı yoldan geçmesi zorunlu olmak bir yana olanaksızdır".⁵

Bu önerme ile "eşitsiz ve bileşik gelişme yasası" diğer iki görüşten oldukça farklıdır ve S. Savran'ın deyimiyle "iki kutup arasındaki karşıtlığın sınırlarını aşmanın anahtarını verir".⁶ Eşitsiz ve bileşik gelişme yasası gerçekten de diğer iki görüşten oldukça farklıdır ve konunun çok farklı boyutlarda tartışılmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle konumuzun sınırlarını zorlayacağı için çalışmamızda ayrıca ele alınmamış, sadece değinmekle yetinilmiştir.

5) S. Savran: A.g.m. s.70.

6) S. Savran: A.g.m. s.70.

B) AZGELİŞMİŞLİK TEORİLERİ

Bu bölümde sırasıyla liberal teoriler, yapısalcı teoriler ve bağımlılık teorileri ele alınacak ve her bir teorianın önerdiği gelişme stratejileri ve buna bağlı olarak da iktisat politikası önerileri incelenecektir.

B.I) Liberal Teoriler:

Toplumların doğrusal bir gelişim çizgisi izleyeceğini savunan ve bu nedenle de azgelişmiş ülkelerde kapitalist gelişme ve sanayileşmeyi mümkün görün görüşlerin başında, liberal teoriler etrafında şekillenmiş görüşler gelmekte ve bunun en tipik örneği Modernleşme Teorileri tarafından sergilenmektedir. Modernleşme teorisi, günümüzde yeni liberal teori çerçevesinde yeniden yorumlanmıştır.

B.I.1) Modernleşme Teorileri:

1950'li yıllarda gündeme gelen ve birçok azgelişmiş ülkeye benimsetilmeye çalışılan modernleşme teorileri, özünde kapitalist gelişme stratejisi önerisi olarak nitelendirilebilir. Zira modernleşme teorilerini, kapitalizmin II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası düzeyde yeniden örgütlenmesinden ve uluslararası işbölümünde azgelişmiş ülkelere yüklediği rolden ayrı düşünmemek gerekir.

Bu teoriye göre, azgelişmişliğin nedenleri ve ortaya çıkışı tamamen sözkonusunu ülkelerin toplumsal yapı özelliklerine bağlıdır. Toplumun iç dinamiklerindeki durağanlık gelişimi engellemekte ve neredeyse bireylerin beceriksizliği gibi soyut olgularla birleşerek geri kalmışlığın temellerini oluşturmaktadır. Böylece, azgelişmişliğin nedenleri dışsal faktörlerden arındırılmakta ve tamamen ülke sınırları içinde aranmaktadır. Tüm azgelişmiş ülkeler dinamizimden yoksun

olarak kabullenilmekte ve bu şekliyle her toplumun kendine özgü dinamizme sahip olduğu gözardı edilerek, toplumların tarihsel özgürlükleri de yadsınmaktadır.

B.I.1.1.) Temel Varsayım ve Önermeler:

a) Modernleşme teorisine göre azgelişmiş ülkeler, Batı Avrupa ülkelerinin kapitalizm-öncesi yapılarına benzer "geleneksel" toplumlardır. Bu nedenle gelişimleri de Batı Avrupa ülkelerinin gelişim çizgisini izleyecek ve bu yolla "modernleşeceklerdir." Böylece her toplumun doğrusal bir gelişim çizgisi izleyeceği öngörülmektedir. Azgelişmişlik, gelişmeye giden yolda geçici bir aşama olarak algılanmaktadır. Ayrıca azgelişmiş ülkeler iç dinamikten yoksun oldukları için modernleşme çabalarına en büyük katkının gelişmiş ülkelerden geleceği kabul edilmektedir.

b) İkili Yapı Varsayımı: Bu teoriye göre, azgelişmiş ülkelerin en karakteristik özelliği ekonomide, hemen hemen birbirinden kopuk farklı iki sektörün varlığı ve aralarındaki ilişkinin zayıflığıdır. Bunlar, "geleneksel" ve "modern" sektörlerdir.

Geleneksel sektörde (tarım sektörü) mübadele mekanizması gelişmemiştir. Üretim, piyasa için değil ailenin ihtiyaçlarını karşılamak (öztüketim) için yapılmaktadır. Marjinal emeğin verimi çok düşüktür, hatta sıfıra yakındır. İşsizlik, özellikle de gizli işsizlik oranı büyüktür. Bu tür özellikler nedeniyle geleneksel kesim, kapalı bir ekonomi görünümündedir. Modern sektör ise pazar ekonomisinin yaygınlaştığı, üretim ve tüketim piyasaları arasında gerekli olan mübadele ilişkilerini kurabilmiş bir sektördür. Modern sektörde gerekli olan işgücü geleneksel sektörden sağlanır.

Bu ayrıma göre, geleneksel kesim ülkenin geri kalmasının nedeni olarak görülürken, modern kesim ilerleminin ve kalkınmanın sağlanacağı, itici sektör durumundadır.

c) Sınırsız İşgücü Arzı Varsayımı: Bu varsayım, ikili yapı varsayımından yola çıkan W.A.Lewis tarafından ortaya atılmıştır.

Lewis'in temel varsayımı, nüfusun sermaye ve iktisadi kaynaklara göre oldukça fazla olduğu ülkelerde, yaşamı devam ettirmeye yetecek bir ücret seviyesinde sınırsız bir işgücü arzının varolduğudur. Ayrıca bu tür ekonomilerde emeğin marjinal verimliliği çok düşük, hatta sıfırdır. Özellikle tarım kesiminde olmak üzere ekonomide gizli işsizlik mevcuttur. Ücretler ise yaşamayı sağlayacak düzeydedir.

Lewis'e göre ekonomide, kapitalist ve geçimlik (subsistence) kesim olmak üzere iki kesim vardır ve gelişme kapitalist kesimde sağlanacaktır.

Geçimlik kesimde gizli işsizliğin mevcut olması, iki sektör arasında önemli "verimlilik" farklarına neden olmaktadır. Bu da ücret farklılığını beraberinde getirmektedir. Geçimlik kesimde emeğin marjinal verimliliği düşüktür ve kişi başına düşen üretim kapitalist kesime oranla çok küçüktür. Oysa ki kapitalist kesimde emek marjinal verimine göre ücret alır. Bu nedenle, geçimlik kesimde ücretler minimum geçim düzeyinde iken kapitalist kesimde, bu düzeyin üzerine çıkabilmektedir. Kapitalist kesimde ücretlerin görece daha yüksek olması geçimlik kesimden kapitalist kesime emek arzını artırmaktadır. Bu da kendi kendine yeten geçim sektöründe, kişi başına üretimi yükseltecektir.

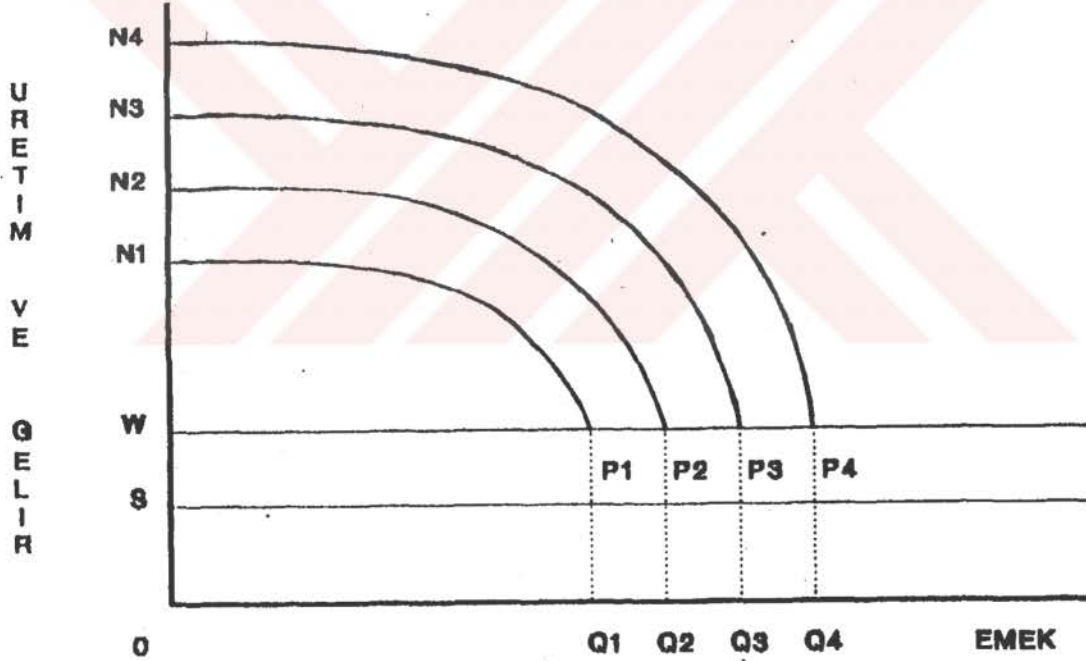
Lewis'e göre, gelişmenin önündeki en önemli engel düşük tasarruf oranlarıdır. Gelişmenin sağlanabilmesi için tasarruf/milli gelir oranının % 12-15'lere çıkartılabilmesi gerekir. Bu da birikim seviyesini yükselten başlıca kaynak olan kapitalist gelirlerinin (kârların) arttırılması ile mümkündür.

"W.A.Lewis'e göre, yeter derecede gelişmemiş ülkelerde birikim seviyesinin düşük olmasının sebebi, kapitalist kârlarının az olmasıdır. Eğer kapitalist sektör gelişirse,

kârlar artar ve milli gelirin gittikçe artan bir kısmı tekrar yatırımlara yöneltilir. Bu artışın sonucu olarak da, kapitalist sektör, gittikçe daha fazla insanı kendi kendine yeten sektörden çekerek, çalıştırmaya başlar. Bu şekilde, işgücünün yer değiştirmesi, işgücü fazlası ortadan kalkınca-ya kadar devam eder."¹

Yukarıdaki alıntıda aktarıldığı şekli ile Lewis, birikim seviyesini yükselten başlıca kaynak olarak kapitalist gelirleri yani kârları kabul etmektedir. Çünkü çalışan sınıfların birikimleri çok azdır. Böylece, tüm tasarrufların kârlardan yapılacağı ve tamamının yatırıma dönüşeceği kabul edilmektedir.

Öngörülen modelin işleyişini grafik yardımı ile özetlemek mümkün,²

S , minimum geçim düzeyi ücreti

W , kapitalist kesimdeki minimum geçim ücreti

NP , verimlilik eğrileri

Q , kullanılan emek miktarı

1) N. SERİN: "İktisâdi Kalkınma ile İlgili Üç Görüş ve Bunların Karşılaştırılması". Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi Cilt. XVIII. No:1. s.67-68. 1963.

2) Z. Hatiboğlu: Makroiktisat, Dış Ticaret ve Gelişme. s.354-355. Temel Araştırma A.Ş. Yayınları, No.11. 1987 İstanbul.

Görüldüğü üzere kapitalist kesimdeki ücret, minimum geçim ücretinin üzerindedir. Kapitalist kesimde, marjinal verimin ücrete eşit olduğu noktaya kadar emek kullanıldığı için N_1P_1 verimlilik düzeyinde kullanılacak olan emek OQ_1 kadar olacaktır. Bu noktada işçilere ödenecek toplam ücret WP_1Q_1O kadardır. N_1P_1W ise kapitalistlerin kârını göstermektedir.

Kapitalistlerin kâr elde etmesi ve bunu yatırımlara dönüştürmesi ile verimlilik N_2P_2 düzeyine çıkacak ve emek kullanımı OQ_2 kadar olacaktır.

Sürecin bu şekilde devam etmesi ile kapitalist kesimde emek kullanımı artacak ve tarım kesimindeki emek fazlası giderek azalacaktır. Ancak artan sermaye birikimi ve üretim nedeniyle hem tarım kesiminde hem de kapitalist kesimde ücretler yükselecektir. Oysa ki kâr maksimizasyonu için ücret hadlerinin değişmemesi gerekmektedir. Ücretlerin artması sermaye yoğun teknolojileri uyaracağı için kârlar düşecek, bir sonraki dönemde de yatırımlar azalacaktır. Bu nedenlerle Lewis, emek fazlasının tükenmesi ile gelişme sürecinin sona ereceğini ileri sürmektedir.

Lewis ile hemen hemen aynı görüşleri paylaşan Rostow ise modernleşme teorilerinin doğrusal gelişim çizgisine paralel bir yaklaşımla, gelişimi her toplum için geçerli ve tekrarlanacak beş aşamayla açıklamaktadır. Şöyleki;³

1) Geleneksel Aşama: Bu aşamada bulunan ülkelerde tarım, temel ekonomik faaliyettir. Sosyal değişiklik sınırlıdır ve zaten az olan ülke geliri eşitsiz bir biçimde dağılmaktadır.

2) Geçiş aşaması: Bu aşama gelişmenin başlangıcı için geçerlidir. Bu aşamadaki en önemli faktör yatırımlardır ki yatırım olmayınca gelişme de başlayamaz. Geleneksel toplumlarda % 5 olan yatırım/ulusal gelir oranının gelişmenin başlatılabilmesi için %10'a yükseltilmesi gerekmektedir. Ancak

3) Z. Hatiboğlu: a.g.e. s.355-356-357.

yatırımların artırılabilmesi için özendirici önlemlerin devlet tarafından alınması gerekmektedir.

3) Kalkış (take off) Aşaması: Kalkış kendi kendini besleyen gelişmenin başlangıcı demektir. Geçiş döneminin bütün şartları bu dönemde bulunmalı ve yatırımlar ulusal gelirin % 10'unu aşmalıdır. Tarımdan elde edilen gelirler ticaret ve sanayiye aktarılmalıdır. Ayrıca yol yapım veya ulaştırma gibi öncü sektörlerin seçilmesi gerekir.

Bu aşamadaki en önemli konu, iktisadi gelişmeyi beslemek için gerekli olan mâli kaynakların sağlanabilmesidir. Rostow bu konuda başlıca dört kaynaktan bahsetmektedir;

- a) Müsadere ve vergileme yoluyla gelir aktarılması
- b) Enflasyon (özellikle devlet, fertlerden daha verimli bir şekilde bu kaynaktan elde edeceği imkânları kullanırsa, fiyat enflasyonu sermaye birikimine yardım edecektir)
- c) İşletme sermayesi arzının devlet ve özel kuruluşlar tarafından genişletilmesi.
- d) İhracat kazançları ve dış yardım sağlanması.

4) Olgunluk Aşaması: Bu aşamanın en önemli özelliği, günün en gelişmiş teknolojisinin kullanılmasıdır. Toplumda çok önemli değişiklikler olur; şehirler kurulur, beyaz yakalı çalışanlar kol işçisi olarak çalışanlara oranla artar, girişimcilerin yerini yöneticiler alır, v.b.

5) Kitle Tüketimi Aşaması: Ekonomik gelişmenin bu son aşamasında, kişi başına gelir artışı öyle bir düzeydedir ki, bu yüksek gelir ile beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçları karşılayan malların üretimi artık bir sorun olmaktan çıkar.

Görüldüğü üzere, Rostow toplumların gelişimini doğal bilimlerde olduğu gibi mutlak ve değişmez kurallara bağlamıştır. Bu şekliyle toplumsal yapıların farklılığını gözardı ederek, yönü ve işleyişi bir ve aynı olan gelişim çizgisinden bahsetmektedir.

Sonuç olarak, modernleşme teorisine göre, az gelişmiş ülkelerin aynen gelişmiş ülkeleri izlemeleri koşuluyla modern sektörü geliştirebilecekleri ve böylece sanayileşmenin sağlanabileceği ve nihâi olarak gelişmiş ülke düzeyine ulaşabilecekleri öngörülmektedir.

B.I.1.2. Politika yaklaşımları

Modernleşme teorisi, varsayımları ve önermeleri ile evrensel ve tarihüstü bir içeriğe sahip. Çünkü toplumsal yapılar arasında herhangi bir ayırım yapılmaksızın hepsi türdeş olarak değerlendirilmekte ve tarihsel süreç içindeki gelişimleri göz-ardı edilmektedir. Tüm toplumlar aynı gelişim çizgisini izleyerek aynı noktaya varabileceklerdir ki, bu nokta gelişmiş ülke düzeyine ulaşmak olacaktır. Eğer bu başarılamiyorsa sorun yanlış politikaların uygulanmış olmasındandır. O halde geriye bir tek sorun kalmaktadır; doğru politikaların seçimi ve uygulanması.

Gelişmiş ülkeler, kapitalist gelişme stratejisi izlediğine göre, az gelişmiş ülkeler için de seçilecek doğru politikalar, kapitalizmin işleyişine engel olmayacak aksine kapitalizm içinde gelişmeyi olanaklı kılacak politikalar olmak durumundadır. Bu da tamamen "liberal" öğretisi ile çakışan bir stratejinin izlenmesini zorunlu kılar.

Bu bağlamda önerilen politikalar, piyasa mekanizmasının harekete geçirecek, serbest rekabet koşullarında işleyen ve geleneksel ekonomik yapının tasfiye edildiği politikalar olmak durumundadır. Bu mantık çerçevesinde, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra az gelişmiş ülkelere önerilen iktisat politikaları "neo-klasik" iktisat politikaları olmuştur.

Neo-klasik iktisat politikaları, aslında kapitalizmin II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde yeniden-örgütlenme çabalarına denk düşmektedir. Zira 1929 Bunalımı ve ardından

gelen Dünya Savaşı kapitalizmin işleyişini büyük ölçüde aksatmış ve kapitalizmin yeniden-üretimi oldukça güçleşmiştir. İşte bu nedenle, kapitalizmin yeniden-yapılanmasını sağlamak amacıyla yeni bir takım önlemler alınmış ve neo-klasik iktisat politikaları ile çözüm olanakları aranmaya başlamıştır.

Bu amaçla, ilk olarak Bretton-Woods sistemi adı verilen yeni bir uluslararası ekonomik düzenlemeye gidilmiştir.

G.Yalman Bretton - Woods'u yaratan koşulları şöyle dile getirmektedir;

"İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslararası ekonomik düzenin temelinde, iki dünya savaşı arasındaki ve özellikle Büyük Bunalımı izleyen dönemdeki uluslararası ekonomik ilişkilerin gelişme biçimini ve bu ilişkilerin yol açtığı "ulusal" diye nitelenen korumacı iktisat politikaların, dünyada uluslararası barış ve ekonomik refahın sağlanması açısından başlıca engel sayan bir anlayış yatar" Ve yine bu "anlayışın temelinde, serbest piyasa mekanizmasının erdemlerine inanan bir ideoloji ve buna dayalı olarak da, "neoklasik" diye adlandırılabilen, belirgin bir kuramsal bakış açısı yatmaktadır."⁴

Genel olarak parasal önlemler içeren Bretton - Woods anlaşmasının asıl amacı kapitalizmin yeniden işlerlik kazandırmasıdır. Buna bağlı olarak, muhayeseli üstünlükler kuramı yeniden gündeme gelmektedir. Dünya ticaretinin serbestleşmesi ve pazarın genişlemesi açısından bu zorunludur..

1950'li yıllarda gelişmiş ülkelerin, azgelişmiş ülkelere önerdiği modernleşme teorilerinin ardında aslında dünya kapitalizminin bu yeniden örgütlenme çabaları yatmaktadır.

4) G. Yalman: "Gelişme Stratejileri ve Stabilizasyon Politikaları: Bazı Latin Amerika Ülkelerinin Deneyimleri Üzerine Gözlemler". Türkiye'de ve Dünya da Yaşanan Ekonomik Bunalım içinde. s.84. Yurt Yayınları. 1984 Ankara.

B.I.2) Yeni Liberal Yaklaşımlar.

1950'lerdeki tartışmalarda oldukça geniş yer tutan ve az gelişmiş ülkelere benimsetilmeye çalışılan modernleşme teorileri 1960'lara gelindiğinde eski güncelliğini yavaş yavaş yitirmeye başlamış ve yerini yeni liberal yaklaşımlara bırakmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, az gelişmiş ülkelerde görülen gelişme ve ekonomik yapılarındaki farklılaşmadır. Böylece ortaya çıkan yeni yapı özellikleri, modernleşme teorilerinin kalıplarını alt-üst etmiş, diğer bir deyişle modernleşme teorileri yaşanan değişimleri açıklamakta yetersiz kalmıştır.

1960'larda, sayıca az olmakla birlikte bazı az gelişmiş ülkelerin sınâi mamul ihracatı ile dünya ticaretine katılmış olması, sözkonusu gelişmenin temel göstergelerinden biri olmuş ve az gelişmiş ülkelerin ilksel ürün ihracatı ile dünya ticaretine katılması gerektiği doğrultusundaki görüşleri tartışmalı hâle getirmiştir.

Bu tartışma ortamında yeniden şekillenen liberal görüşler, ortaya çıkan bu gelişmeleri bir kalkınma modeli olarak algılamaya başlamışlar ve az gelişmiş ülkelerde izlenmesi gereken strateji olarak savunmuşlardır. Bu strateji, dışa açılmayı sağlayacak nitelikte olan "sınâi mamul ihracatına dayalı" yeni bir stratejidir.

Az gelişmiş ülkelerin söz konusu stratejileri izlemesi doğrultusunda yapılan baskılar 1970'li yılların sonlarında daha da artmış ve uluslararası finans kuruluşları aracılığıyla benimsetilmeye çalışılmıştır.

Dünyü kapitalizminin 1973 petrol krizi ile yeniden bunalıma girmiş olması ve yeni çözüm arayışları (kapitalizmin yeniden yapılanması anlamında), 1970'lerin sonuna kadar egemen olan iktisadi düşünce ve politikaların değişmesine neden olmuş ve Keynes'ci yaklaşımlar yerini yeni liberal yaklaşımlara bırakmıştır. Kapitalizmin, düşen kâr oranları nedeniyle

bunalıma girmiş olması ve sermaye birikim sürecinin sekteye uğraması, kapitalizmin yeniden yapılandırılması anlamında yeni bir takım formüllerin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Getirilen yeni formüller "liberalizm" ile örtüşmüştür. Ayrıca, bunalım, sermayenin ve üretimin uluslararasılaşmasının ileri aşamalarında ortaya çıkmış ve uluslararasılaşmanın aradığı koşullar da yine liberalizm ile bütünleşmiştir.

Böylece liberalizmin yükselişi kaçınılmaz olarak gündeme gelmiş ve egemen ideoloji olarak az gelişmiş ülkeleri de etkisi altına sokmuştur.

Bu çerçevede, az gelişmiş ülkelerin korumacı ve içe dönük gelişme stratejilerinden vazgeçmeleri ve dışa açılma doğrultusunda ihracata dayalı gelişme stratejileri izlemeleri gerektiği savunulmaya başlanmıştır.

Bu bağlamda gündeme gelen iktisat politikası tercih ve önerileri ise genelde monetarist bakış açısı etrafında biçimlenmiştir.

B.I.2.1) İktisat Politikaları

Liberal stratejiye göre, ekonomiyi düzenleyen tek faktör "piyasa" mekanizmasıdır. Serbest piyasa koşullarında ekonominin işleyişi herhangi bir aksamaya uğramaksızın sürecek ve optimal kaynak dağılımı sağlanacaktır. Piyasa mekanizmasının işleyişini sekteye uğratacak müdalalelerden de kaçınılması gerekmektedir. Bu nedenle devlet müdahalesi de kabul edilmemektedir. Stratejinin doğasına uygun olarak kullanılan temel politikalar ise "dış ticaret" ve "para" politikaları olmalıdır.

a) Dış Ticaret Politikaları: Piyasa mekanizmasının ve serbest piyasa ekonomisinin, ekonomideki düzenleyici ve dengeleyici rolünden hareket eden liberal strateji doğal olarak dış ticarete de serbestleşmeden yanadır. Bu nedenle "serbest dış ticaret teorilerine" dayanmakta ve bağlı olarak

Ricardo'nun mukayeseli üstünlükler tezini savunmaktadır. Buna göre, ülkelerin göreceli üstünlüğe sahip olduğu ürünlerde "ihtisaslaşarak" dış ticarete katılmaları gerektiği ve bunun ticarete katılan tüm ülkelere karşılıklı olarak yarar sağlayacağı iddia edilmektedir.

Ricardo'nun kuramı "emek-değer" teorisine dayanmakta olup üretim faktörü olarak sadece "emek" kabul edilmekte ve dış ticaretin nedeni de ülkelerarası emek "verimliliği" farklılığına bağlanmaktadır.

Heckscher - Ohlin adı ile bilinen "üretim faktörleri yoğunluğu" kuramı ise "verimlilik" farklılığını, ülkelerin sahip oldukları kaynakların görece farklı oluşu ile açıklamaktadır. Bu kurama göre; her ülke kendisinde en fazla bulunan faktörün en yoğun olarak içerildiği mallarda uzmanlaşarak dış ticarete katıldığında azami kârı elde edecektir.

Görüldüğü gibi her iki kuram da aynı sonuçta buluşmaktadır. Göreceli üstünlüğe sahip olunan mallarla dış ticarete katılmak, mutlaka yarar sağlayacak ve refahı yükseltecektir.

Liberal görüşlere göre dış ticaretin serbestleştirilmesi zorunludur. Zira, bugünün az gelişmiş ülkelerinin gelişmesini ve büyümesini engelleyen en büyük etken "döviz kıtlığı"dır. O halde döviz gelirlerini artırıcı önlemlerin alınması gereklidir. Bu nedenle dış ticaretin "libere" edilmesi ve her türlü sınırlamanın kaldırılması zorunludur. Amaç ihracatın arttırılması, yani döviz gelirlerinin arttırılmasıdır. Bunun ön koşulu da; harcama azaltıcı yani iç tüketimi daraltacak politikalarla harcama kaydırıcı yani üretimi, dış ticarete konu olan mal ve hizmetlere yönelten politikalar izlemeyi gerekli kılar. Bütün bunların gerçekleştirilebilmesi için en önemli politikalardan biri "döviz kuru" politikalarıdır.

Hemen hemen bu stratejinin belkemiği niteliğinde olan "döviz kuru"nun önemi, ithalat ve ihracat hacmi üstündeki

belirleyici rolünden kaynaklanmaktadır. Liberal stratejiye göre, en önemli döviz kuru politikası devalüasyon ve gerçekçi kur uygulamasıdır. Ulusal paranın yabancı paralar karşısında değer yitirmesi anlamına gelen devalüasyon ile amaçlanan, ithalatın ulusal para cinsinden pahalandırılıp döviz harcamalarını azaltmak, ihracatı ise ucuzlaştırıp döviz kazançlarını arttırmaktır. Diğer bir deyişle "döviz kuru" ihracatı ve ihracatçıları özendirecek bir düzeyde tutulmalıdır. Böylece, devalüasyon nisbî fiyatları değiştirerek hem etkin kaynak dağılımına hem de ödemeler dengesindeki açıkların kapamasına neden olacaktır. Çünkü, üreticiler kaynaklarını dış ticarete konu olan mamullere kaydıracaklar ve ihracat sektöründe üretim artacaktır. Öte yandan dış ticarete konu olan mamullerin fiyatı daha hızlı artacağı için tüketicilerin talepleri de görece olarak daha ucuz olan dış ticarete konu olmayan mamullere kayacaktır.

b) Para Politikası: Bu stratejiye göre, iç ve dış denge nin bozulmasının en önemli nedenlerinden biri de aşırı para arzıdır. Para arzındaki artışlar hem enflasyona hem de dış ticaret açıklarına neden olmaktadır. Bunun önlenmesi için "sıkı para politikası"nın uygulanması gerekmektedir. Böylece para arzı kontrol altına alınarak toplam harcamalar daraltılacak ve denge yeniden sağlanacaktır.

Harcama daraltıcı, başka bir deyişle toplam talebi kontrol edici diğer bir araç da, sıkı para politikasına bağlı olarak gündeme gelen "reel faiz politikasıdır." Para arzının kontrol edilmesi faiz oranlarını yükseltecek ve reel faiz oranlarına ulaşılabilecektir. Böylece toplam talebin düşürülmesi ve tasarrufların arttırılması sağlanmış olacaktır. Ayrıca yüksek faiz oranları verimsiz yatırımlarda caydırıcı rol oynayacak ve tasarrufların daha verimli yatırımlara dönüştürülmesini sağlayacaktır.

Görüldüğü gibi, bu stratejide, döviz kuru ve faiz oranlarında olduğu üzere tüm fiyatların, serbest piyasa değerini yansıtan "gerçekçi" fiyatlar olması öngörülmektedir. Böylece rekabet koşulları yaratılmış olacak, iç ve dış fiyatlar arasındaki farklar ortadan kalkarken ihracat olanakları da artacak ve büyüme sağlanabilecektir. O halde, az gelişmiş ülkeler korumacı önlemlerden oluşan "ithâl ikamesi politikaları"ndan kaçınmalı, bunun yerine "ihracata dönük politikaları" tercih etmelidirler.

B.Balassa, korumacı önlemlerin ulusal ekonomide çok yüksek maliyetlere neden olduğunu, verimliliği artırma çabaları ile ekonomik büyümeyi ağırlaştırma eğilimi gösterdiğini, aksine, ihracata dönük politikaların ise yüksek bir büyüme oranı sağlayacağını savunmaktadır;

"...ihracata yönelik politikalar basit mal üretimine daha az ayrıcalık getirmekte ve mamul madde ihracatını teşvik etmektedir. Bu şekilde politika izleyen ülkeler, geleneksel ihraç ürünleri için dünya pazarlarındaki paylarını koruyarak veya bu pazarları genişleterek ve ihraç ettikleri mamul madde miktarlarını arttırarak ihracatlarında hızlı bir gelişme göstermişlerdir. Diğer taraftan, ihracatta kazandıkları bu başarı, bu ülkelere, milli gelirlerinde yüksek bir büyüme oranı sağlamıştır.⁵

Balassa'da ekonomik büyümenin sağlanması amacına yönelik olarak ihracata dönük politikaların uygulanması öngörüldürken, uluslararası finans kuruluşlarının programlarında amaç, istikrarın sağlanması ve ödemeler dengesi açıklarının kapatılması olarak belirginleşmektedir. Ve bu amaçla hazırlanan istikrar programları tamamen parasal önlemlerden oluşmaktadır.

"Ortodoks istikrar programı parasalcı ve neo-klasik görüşlerin sentezinden oluşan bir ekonomik modele dayanır. Bu modelin en önemli teşhisi enflasyon ve ödemeler dengesi

5) B. Balassa: Gelişmekte Olan Ülkelerde Sanayinin Korunması. s.34. İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları. No:3. 1977 İstanbul.

güçlüklerinin az gelişmiş ülkelerin yapısal özelliklerinden değil talep fazlasından kaynaklandığıdır. Böylece parasalcı ve neo-klasik görüş, enflasyonun ve ödemeler dengesindeki açıkların nedenlerini para arzının hızlı artışında, aşırı değerlendirilmiş döviz kurunda ve devlet kesiminin kaynak-harcama açıklarında bulur.⁶

Öyleyse, ekonominin daraltılması ve iç talebin, gelirleri düşürme yoluyla kısıtlanması gerekecektir. Böylece iç pazar olanakları kısıtlanacak, tüm kaynaklar dış ticarete konu olan mal ve hizmetlere kaydırılacak ve ihracatın arttırılması sağlanmış olacaktır. Bu durumda, ücretlerin düşürülmesi gerekmektedir. Zira ücretlerin düşürülmesi, hem iç talebin daralmasına hem de maliyet unsuru olarak ihraç fiyatlarının düşmesine neden olacaktır.

C.Erdost, ücretlerin düşürülmesinin ya da kendi deyişiyle dondurulmasının mantığını şöyle açıklıyor;

"İç fiyatlar ile dış fiyatlar arasındaki farkın nedeni, yurt içi maliyetlerin daha yüksek olmasıdır. Yüksek üretim maliyetleri, ücretlerin dışarıya göre nisbeten daha yüksek olmasından ileri gelmektedir. Mantık şöyle sürdürülüyor. Ücretler en önemli maliyet unsuru olarak düşünüldüğünden ücretlerin dondurulması maliyetlerde bir hafiflemeye yol açacak, bu da ihraç fiyatlarının rekabetçi olmasını sağlayacaktır."⁷

Ücretlerin düşürülmesi yoluyla hem ihracatın arttırılması hem de öngörülen gelir dağılımının gerçekleşmesi sağlanmış olacaktır. Zira, bu stratejiye göre, tasarrufların arttırılabilmesi için yüksek gelir gruplarına, gelir aktarımı yapmak gerekmektedir. Çünkü yüksek gelir gruplarının marjinal tasarruf eğiliminin ortalamanın üzerinde olduğu varsayımı yapılmaktadır.

6) Ş. Pamuk: "24 Ocak Sonrasında Sınıflar ve Gelir Dağılımı" 11 Tez Kitap Dizisi. 2. Kitap. s.90. Şubat 1986.

7) C. Erdost: "IMF'nin İstikrar Politikaları". IMF, İstikrar Politikaları ve Türkiye İçinde. s.105. Savaş Yayınları. 1982 Ankara.

Dolayısıyla, ücretlerin düşürülmesi yoluyla, kârların artması sağlanmış olacak ve böylece tasarruflarla birlikte yatırımlar da büyüyecektir. Bu da sermaye grupları lehine gelir aktarımının gerekçelerini oluşturmaktadır. Bu durumda, gelir dağılımının ücretliler aleyhine bozulacağı ve sermaye grupları lehine gelişme göstereceği açıktır.

Sonuç olarak, liberal stratejinin ve bu doğrultuda uygulanan iktisat politikalarının anlamı azgeçmiş ülkeler için dünya kapitalist sistemi ile entegrasyonun sağlanabilmesi olarak yorumlanabilir.

B.I.2.2) Stratejinin Başarı Koşulları

Liberal stratejiye göre, Uzak Doğu ya da Latin Amerika ülkelerinde sınâi mamul ihracatı ile sağlanan gelişmeler, diğer azgeçmiş ülkelerde de tekrarlanabilecek gelişme modeli olarak kabul edilmektedir.

Söz konusu ülkelerde elde edilen başarılarda, çok uluslu şirketlerin önemli bir rolü olmuştur. Diğer bir deyişle, sınâi mamul ihracatı uluslararasılaşmanın yarattığı koşullarla sağlanabilmiştir. Ayrıca aynı dönemde, dünya ekonomisinin belli bir genişleme ve refah içinde olması da azgeçmiş ülkelerin ihracat yoluyla dünya ticaretine katılabilmelerine olanak sağlamıştır.

Buradan hareketle, ihracata yönelik stratejinin başarısı için gerekli olan koşullar şöyle sıralanabilir;

a) Öncelikle ihraç edilecek ürünün, miktar, fiyat ve kalite yönünden uluslararası pazarlarda rekabet edebilecek niteliklerde üretiliyor olması gerekmektedir.

b) İzlenecek politikaların, ihracatı özendirecek ve arttıracak biçimlerde oluşturulması zorunludur. Bu amaçla;

- İhracata yönelik sanayilere yeterli teşviğin sağlanması,

- Döviz kurunun ihracatı özendirecek bir düzeyde tutulması gereği, en temel politika araçlarıdır.

c) Stratejinin itici gücü, ihracat dolayısıyla da "dış talep"tir. Bu nedenle, stratejinin başarılı olabilmesindeki temel belirleyicilerden biri de pazar olanakları ile ilgilidir ve başarılı olabilme şansı dünya konjonktürünün yükseldiği dönemlerde daha fazladır.

Ayrıca, ihraç edilecek mamullerin gelir esnekliğinin yüksek olmasına dikkat edilmelidir. Diğer bir deyişle, gelir esnekliğinin yüksek olduğu mamullerle ihracata gidilmesi stratejinin başarısı açısından gereklidir.

Aksi koşullarda, talep yönünden sınırlamalarla karşılaşılacak ve stratejinin uygulanabilirliği oldukça güçleşecektir. Bu nedenle ihracata dönük stratejilere geçişte zamanlamanın iyi yapılması ve gelir esnekliğinin yüksek olduğu mamullerle ihracata gidilmesi başarı şansını arttıracaktır.

B.II) Yapısalcı Teori:

1960'larda oldukça etkili ve egemen olan yapısalcı teori, aslında Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulmuş olan "ECLA"nın (Economic Commission for Latin America) teori ve görüşleri etrafında şekillenmiş ve ECLA ile özdeşleştirilmiştir. Latin Amerika ülkelerinin karşılaştığı ekonomik problemler karşısında yeni çözümler aranmaya başlamış, 1948'de kurulan ve çoğu Latin Amerika'lı iktisatçılardan oluşan ECLA bu amaca yönelmiştir.

Yapısalcı teorinin tezleri, iktisadi düşünce temelinde Nurkse'e kadar dayanır. Nurkse'ün azgelişmiş ülkeler için oluşturduğu tezler, "bir ülke fakir olduğu için fakirdir" formülünden hareketle oluşturulmuş tezlerdir ve "azgelişmişlik kısır döngüsü" üzerine kurulmuştur.

Buna göre, azgelişmiş ülkelerin en önemli özelliği, tasarrufların düşüklüğü ve sermaye birikiminin azlığıdır. Bu da kişi başına verimliliğin düşük olmasına neden olmaktadır ki, yine kişi başına düşen reel gelirin düşüklüğü anlamına gelmektedir. Gelirlerin düzeyi de tasarrufları belirlediğine göre, düşük gelir düzeyi, düşük tasarruf anlamına gelecektir. Öte yandan, yatırım dürtüsü de piyasanın genişliğiyle sınırlıdır ve piyasanın genişliğini belirleyen başlıca etken satınalma gücüdür, bu da düşük verimlilik dolayısıyla zayıftır. Böylece, sermaye birikimi düşük tasarruflar nedeniyle hem arz yönünden hem de yatırım dürtülerinin azlığı nedeniyle talep yönünden sınırlanmaktadır. Dolayısıyla kısır bir döngünün içine girilmiş olmaktadır.¹

Nurkse, bu statik yapının yani kısır döngünün yatırımlar yoluyla kırılabileceğini, ancak bu yatırımların da bir tek sanayi kolunda değil bir kaç sanayi kolunda birden yapılması gerektiğini ileri sürmektedir. Böylece, birbirini

1) G. Kazgan: İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi. s.302-303. Remzi Kitabevi. 1980 İstanbul.

tamamlar ve destekler nitelikte üretim olanakları elde edilmiş olacak, bu da hem piyasanın genişlemesine hem de piyasanın dinamizm kazanmasına neden olacaktır. Dolayısıyla, Nurkse, gelişmede iç pazarın büyüklüğüne büyük önem vermekte ve azgelişmiş ülkeler için ithalâtı ikame yoluyla sanayileşmenin zorunlu olduğunu ileri sürmektedir. Zira azgelişmiş ülkelerin ihraç ettiği hammadde ve tarımsal ürünlerin talebi, dünya piyasalarında çok yavaş artmaktadır, dolayısıyla dış ticaretin büyümeyi harekete geçirmesi beklenemez. Talep elastikiyeti düşük ve artış hızı da çok yavaş olduğu için azgelişmiş ülkelerin geleneksel mamul ihracatı ile dış ticarete katılmaları, azgelişmiş ülkelere gelişmişlere doğru gelir aktarılması sonucunu doğuracaktır.² Buradan hareketle Nurkse, liberal öğretiyeye bağlı serbest dış ticaret teorisinin "ihtisaslaşma" tezini reddetmekte ve azgelişmiş ülkelerin koruma yoluyla sanayileşebileceğini öngörmektedir.

ECLA etrafında şekillenen yapısalcı teorinin tezleri de Nurkse'ün tezleri ile büyük benzerlikler göstermektedir. Yapısalcılara göre, azgelişmiş ülkeler ileri teknolojili kapitalist kesim ile geri, kapitalizm-öncesi bir kesimin bir arada yaşadığı "melez yapılar" (hybrid structures) taşımaktadırlar. Singer bu yapıyı, "ikili yapı" tezi ile açıklamakta ve iç piyasa için üretim yapan verimliliği düşük üretim kesimleriyle ihracat için üretim yapan verimliliği yüksek üretim kesimlerinden oluştuğunu ileri sürmektedir.³ Bu kabulden yola çıkan yapısalcılar, azgelişmişliğin özgül bir olgu olduğunu ve kendine özgü bir teoriye gerek duyurduğunu ileri sürmektedirler.⁴

2) G. Kazgan: a.g.e. s.320.

3) G. Kazgan: a.g.e. s.317.

4) C. Furtado: "Developed and Underdevelopment". s.139. Aktaran: H. Gülalp, Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, s.102. Yurt Yayınları. 1987 Ankara.

B.II.1) Temel Varsayım ve Önermeler

a) Gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler "yapısal" olarak birbirlerinden farklıdırlar. Bu nedenle, gelişmiş kapitalist ülkelerin deneyimlerine dayanan çözümler, azgelişmiş ülkeler için geçerli olamaz.

Ancak bu kapitalizmden kopuş anlamına da gelmemektedir. Kapitalist gelişme yapısalcı teori açısından mümkündür, ancak yapılması gereken, yapısal dönüşümün özellikle de ekonomik dönüşümün hızla gerçekleştirilmesidir. Yani gelişimin yapısal dönüşümü içermesi gerekmektedir.

b) Sözkonusu dönüşümün, azgelişmiş ülkelerin dünya sistemi içindeki yerini ve konumunu değiştirecek nitelikte olması gerekmektedir. Çünkü yapısalcı görüş, ortodos iktisat teorilerinin karşılaştırmalı üstünlüğe dayanan dış ticaret politikalarını ve bu bağlamda gündeme gelen uluslararası işbölümünü kabul etmemektedir. Zira, serbest ticaretin azgelişmiş ülkelerin aleyhine geliştiği düşüncesindedirler.

"Latin Amerika'nın gerçekleri, Ondokuzuncu yüzyılda büyük önem kazanan, teorik bir kavram olarak da günümüze dek kalan, eski uluslararası işbölümünün temasını temelinden çürütüyor. Bu şemaya göre, dünya iktisat düzeninin bir bölümü olarak Latin Amerika'ya düşen özel görev, büyük endüstri merkezleri için yiyecek maddeleri ve hammadde üretmektir. Şemanın kapsadığı alan içinde yeni ülkelerin endüstrileşmesi ise sözkonusu değildir."⁵

Uluslararası işbölümü ile azgelişmiş ülkelerin sanayileşmesinin engellendiği görüşünde olan Prebisch'e göre, iki dünya savaşı arasındaki kriz, Latin Amerika ülkelerine sanayileşmeye giden yolu açmış ve karşılarındaki fırsatı açıkça gösterebilmiştir.⁶

5) R.Prebisç: "Latin Amerika'nın İktisadî Kalkınması ve Belli Başlı Sorunları", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. Cilt XVIII. No.1. s.103. 1963 Ankara.

6) R. Prebisç: a.g.m. s.103.

Bu nedenle, serbet dış ticaret teorileri ve uluslararası işbölümü gerçeklere uymamaktadır. Serbet dış ticaret teorisinin temel varsayımı, ticarete katılan tüm ülkelerin karşılıklı olarak yarar sağlayacağıdır. Oysa ki Prebisch, buna kesinlikle karşı çıkmakta, varsayımın çevre ülkeleri kapsayacak biçimde genişletilmesini ve genelleştirilmesini eleştirmektedir.

"Varsayıma göre, teknikteki ilerlemenin yararları, ya fiyatları düşürecek ya da gelirlerde bunun karşılığı bir artış yaratarak, bütün topluluğa eşit olarak dağılacaktır. Hammadde üreten ülkeler de bu yararlanmadan paylarını uluslararası karşılıklı değişim yoluyla alacaklar, böylece endüstrileşmeleri gerekmeyecektir. Endüstrileşmeye giderlerse, etkinliklerinin azalması, bu karşılıklı değişimde öteden beri varolan üstünlüklerini yitirmeleri ile sonuçlanacaktır. Varsayımın boş noktası özel bir şeyden genelleştirmeye gitmesindedir. Eğer "topluluk" sadece büyük endüstri ülkeleri demekse, teknik ilerlemeden doğacak yararların bütün sınıflara azar azar dağılacağı doğru olur. Yok, topluluk kavramı çevre ülkeleri kapsayacak şekilde genişletilirse, bu genelleştirme de yanlış olur.⁷

Yukarıda da yer aldığı şekli ile Prebisch, varsayımın geçerli olmayışını iki nedene bağlamaktadır.

a) Teknik ilerleme ve verimlilik artışları, fiyatların düşmesini sağlayamamıştır.

b) Hem merkez ülkelerinin, hem de çevre ülkelerinin gelirlerindeki artış, verimlilikleri oranında olmamıştır.

Bu durumda, azgelişmiş ülkelerin dış ticarete katılmaları yarar getirmek bir yana, aksine aleyhlerine olacaktır. Çünkü azgelişmiş ülkelerin, ilksel ürünlerde uzmanlaşmış olması, dış ticarete katıldıkları durumda, gelişmiş ülkelere yarar sağlayacaktır. Zira azgelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere doğru gerçekleşen "gelir aktarımı" sözkonusudur.

7) R. Prebisch: a.g.m. s.103-104.

Merkez ülkelerdeki verimlilik artışları, tekелci eğilimler nedeniyle fiyatların düşmesine engel olmakta ve sanayi ürünleri değerinin üstündeki fiyatlarla ticarete sokulmaktadır. Öte yandan, çevre ülkelerde yaygın olan işsizlik ücretlerin düşük olmasına neden olurken, üreticilerin dağınık ve çok sayıda olması da fiyatların düşmesine neden olmaktadır. Bu da az gelişmiş ülkeler açısından ihraç ürünlerinin değerinin altında bir fiyatla satılması, ithâl ürünlerin ise değerinin üstünde bir fiyatla alınması anlamına gelir.⁸ Böylece az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere "gelir aktarımı" gerçekleşmiş olur.

"Üretkenlikteki genel gelişmeler, merkezde tümüyle ücret düzeyindeki artışta yansırken, çevrede bu gelişmelerin semeresinin bir kısmı ihracat fiyatlarının düşmesi ve ona uygun olarak dış ticaret hadlerinin gerilemesi aracılığıyla (merkeze) aktarılmasıdır."⁹

Görüldüğü üzere, Prebisch, gelir aktarımının nedenini, verimlilik artışlarının ücretlere yansıyış biçimlerinde aramaktadır. Çevre ülkelerdeki verimlilik/ücret oranının, merkez ülkelerdekinden büyük olmasını gelir aktarımının nedeni olarak görmektedir. Ve bu tezini aşağıdaki gibi örneklemektedir;¹⁰

Varsayım olarak sanayi malları üretimindeki verimlilik artışının ilksel ürünlerdeki verimlilik artışından yüksek olduğu kabul edilmektedir.

Bu durumda, ilk olarak müteşebbis ve üretici faktör gelirlerinin yükselmediği ama maliyetlerdeki düşme nedeniyle fiyatların düşeceği gösterilmektedir. Yani gelirler veri olarak alındığında, verimlilik artışı fiyatların düşmesine

8) H. Gülalp: Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri. s.101. Yurt Yayınları. 1987 Ankara.

9) R. Prebisch: "Commercial Policy in The Underdeveloped Countries". s.262. Aktaran: H. Gülalp, a.g.e. s.101.

10) R. Prebisch: a.g.m. s.113.

neden olacak ve bu düşüş verimlilik oranında gerçekleşecektir. Prebisch'e göre, bu durumda ilksel ürünlerdeki fiyat düşüşü, verimlilik artışının düşük olması nedeniyle endüstri ürünlerindeki daha az olacak ve ikisi arasındaki fiyat bağlantısı ilksel ürünler lehine düzelecektir.

Ancak bunun gerçeklerle bağdaşmadığını ileri süren Prebisch, ikinci olarak maliyetler düştüğü halde gelirlerin de artış göstereceğini ve sonuçta fiyat bağlantısının endüstri ürünleri lehine gelişeceğini iddia etmektedir. Şöyle ki,

	A	B	C	ORANLAR	
	İlksel Üretim	Endüstri Üretimi	Toplam Üretim	A / C (%)	B / C (%)
Verimlilik Artışı	100	100	100	-	-
Endeksi:	120	160	140	-	-
Maliyet Endeksi:	100	100	100	100	100
(E)	83.3	62.5	71.4	116.7	87.5
Gelir Endeksi:	100	100	100	100	100
(F)	120	180	150	80	120
Fiyat Endeksi:	100	100	100	100	100
(EXF)	99.9	112.5	107.1	93.3	105

Görüldüğü üzere, ilksel ürünlerin verimliliğindeki artış % 20 iken endüstri ürünleri için % 60'dır. Verimlilik artışları her iki grup için de üretim maliyetlerinin düşmesine neden olmuştur. Üstelik maliyetlerdeki düşüş endüstri mamulleri için daha büyüktür. Bu durumda, fiyatlardaki değişme maliyetlerdeki değişimleri izleyecek, ilksel ürünlerin

fiyatlarındaki düşüş daha az olacak ve iki değişim arasındaki oran ilksel ürünler lehine yükselecektir. Diğer bir deyişle, 100 birim ilksel ürün 116.7 birim endüstri ürünü ile değiştirilebilecek demektir.

Ancak, Prebisch endüstri kesimindeki artışın, verimlilik artışından daha büyük olduğunu kabul etmekte ve ilksel kesimde ücret artışı ile verimlilik artışının eşit olması durumunda bile, fiyat oranının bu kez ilksel ürünler aleyhine döneceğini savunmaktadır. Örnekte de görüldüğü gibi, endüstri kesimindeki artış % 80 olup, verimlilikteki artış aşmıştır. Bu durumda fiyatlar endüstri kesiminde % 12.5 artarken, ilksel kesimde % 0.1 oranında azalmıştır.

Aynı bağlantıları merkez ve çevre ülkeleri arasında da kuran Prebisch, çevre ülkelerinin dış ticarete katılmaları durumunda zarara uğrayacaklarını savunmaktadır. Çünkü çevre ülkelerdeki verimlilik artışı, ücret artışlarından daha büyüktür ve bu da fiyatların merkez ülkelerindekinden daha düşük olmasına neden olmaktadır.

Prebisch ile aynı görüşleri paylaşan Singer ise bu konuda şunları söylemektedir;

"Teknik gelişmenin semeresi (gelirlerin yükselmesi biçiminde) üreticilere ya da (fiyatların düşmesi biçiminde) tüketicilere gidebilir. Genellersek, sanayi üretimindeki teknik gelişme gelirlerin yükselmesinde kendini gösterirken, azgelişmiş ülkelerde yiyecek ve hammadde üretimindeki teknik gelişme fiyatların düşmesinde kendini göstermiş diyebiliriz.¹¹

Yakup Kepenek de benzeri bir yaklaşımla, dış ticaretin azgelişmiş ülkelerin aleyhine olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü, fiyatlar nedeniyle ürün değişimi azgelişmiş ülkelerin zararına işlemektedir ve dolayısıyla azgelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru kaynak aktarımına yol açmaktadır.

11) H. Singer: The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries. s.478. Aktaran. H. Gülalp, Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, s.101.

"Uluslararası gelişmelerin teknolojiye bağlı bir önemli boyutu dış ticaret alanında görölüyor. Bu alanda, öncelikle, gelişmiş-azgelişmiş ölkeler arasında ürün değişimi, azgelişmişlerin zararına işliyor. Azgelişmiş ölkelerin dış-satım mallarının fiyat indeksinin aynı ölkelerin dışalım malları fiyat indeksi oranı sürekli azalıyor. Bir başka deyişle, bir birim dışalım için, azgelişmiş ekonomiler giderek daha çok dışsatım ürün vermek zorunda kalıyor. Dış ticaret fiyat farklılaşmasından bu süreçle, azgelişmiş ölkelerden gelişmiş ölkelere doğru bir kaynak aktarımı gerçekleiliyor. Bu oluşumun nedeni, özünde teknolojiye dayanan, tekelci ve yarı tekelci piyasa yapılarıdır. Alım / satım fiyatları makası, üretimde yeni teknikleri kullanan tekelciler yararına sürekli genişliyor."¹²

Sonuç olarak, yapısalıcı görüşün "gelir aktarımı" nedeniyle azgelişmiş ölkeler için dış ticaretin yarar yerine zarar getirdiği ve azalan dış ticaret hadlerinin de bunun en somut göstergesi olduğunda birleştikleri söylenebilir.

B.II.2) Politika Yaklaşımları

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız yapısalıcı teorinin, varsayım ve önermeleri, politika önerilerinin de temelini oluşturmaktadır.

Yapısalıcı teori, serbest dış ticaret teorilerine ve uzantısında piyasa ekonomisine karşı çıkmakta ve kendine yeterli bir ekonomi kurmanın zorunluluğunu öngörmektedir. Bir başka deyişle, ulusal ekonomiyi, dış ticaretin olumsuz etkilerinden yalıtımak gerekmektedir. Bu durumda en uygun strateji "ithâl ikameci" strateji olarak görölmektedir. Böylece, gelir kapılarına neden olan dış ticaretten vazgeçilecek ve iç pazar olanaklarına dayanarak sanayileşme çabası içine girecektir.

12) Y. Kepenek: "Sanayileşme Politikaları ve Türkiye'nin Sanayileşmesi": 1989 Sanayi Kongresi Bildirileri (I) içinde. Makina Mühendisleri Odası Yayın No:134/1. s.358.

Aslında bu sonuca ulaşılmasında rol oynayan etkenler, yapısalcı teorinin ortaya atıldığı dönemlerde Latin Amerika ülkelerinde yaşanan ekonomik bunalımla yakından ilgilidir. Dünya konjonktürünün düştüğü bir ortamda, dış ticaret hadleri ilksel ürün ihracatçısı ülkeler aleyhine dönmüş ve ekonomik gelişme süreci tıkanmıştır.

"....Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında itibaren sömürgeciliğin ve yarı sömürgeciliğin daha az etkisinde olan bazı azgelişmiş ülkelerde, sadece hammadde ihracatıyla sermaye birikiminin genişlemesinin önündeki engelleri aşabilmek üzere dünya ekonomisiyle farklı bir bütünleşme tarzı gelişmeye başladı. Bu bütünleşme tarzı iç pazara yönelik ithâl ikamesine dayanan sanayileşmeyi temel alan ithâl ikamesi birikim rejiminin en önemli özelliği olmuştur."¹³

İthâl ikamesi stratejisi, işleyiş mekanizmalarını gereği olarak, siyasal alanda da "ISS" ile çakışmaktadır. Çünkü ithâl ikamesi, ekonominin dış rekabete karşı korunmasını gerektirir. Bu durumda, sadece iç pazar olanakları ile gelişme yolu seçilmiş demektir. Bu da iç talep yetersizliğinin olmamasını gerekli kılar. Yani, talep sorunun aşılabilmesi ekonomik anlamda ithâl ikamesini gerekli kılarken, siyasal anlamda da geniş tabanlı bir sınıf ittifakını gerektirir. Bu da ithâl ikameciliğe dayalı popülizm ile çakışmaktadır.

G.Yalman, popülizmin ekonomik boyutunu, Latin Amerika örneğinden yola çıkarak şöyle sıralamaktadır;¹⁴

a) Özellikle dayanıksız ve giderek dayanıklı tüketim mallarının üretimine ağırlık verilen, iç pazara yönelik IIS.

b) Buna koşut olarak, ücretli kesimlerin gerçek ücret düzeylerinin düzenli olarak yükseltilmesi ve bu kesimlere yönelik sağlık, eğitim vb. kamu harcamalarının artırılmasını öngören bölüşüm politikaları.

13) T. Arın: "Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (II): Azgelişmiş Kapitalizm ve Türkiye" 11. Tez Kitap Dizisi. 3. Kitap. s.97. Mayıs 1986.

14) G. Yalman: "Popülizm, Bürokratik Otoriter Devlet ve Türkiye" 11. Tez Kitap Dizisi. 1. Kitap. s.75. Kasım 1985.

c) Devletin artan biçimde sermaye birikim sürecine katılım ile birlikte, sanayi burjuvazisinin güçlenmesine yol açan iktisat ve maliye politikaları.

d) Geleneksel ihracat ürünlerine dayanan oligarşiyi ekonomik açıdan görece zayıflatmakla birlikte topraktaki mülkiyet ilişkilerine dokunmayan bir yaklaşım.

Bu özellikler, ithâl ikamesi stratejisinde uygulanacak iktisat politikaları konusunda da ipuçları vermektedir ki, bu da "Keynezyen" iktisat politikalarıdır. Zira sözkonusu özellikler arasında devletin ekonomiye müdahalesi geniş bir yer tutmaktadır. Ayrıca ithâl ikamesi stratejisinin gereği olarak "korumacı" önlemlerin alınacağı da açıktır. Sonuç olarak; serbest dış ticaretin olumsuzluklarından yola çıkan yapısalcılar, doğal olarak serbest piyasa ekonomisine de karşı çıkmakta ve ekonomiye müdahalenin zorunlu olduğunda birleşmektedirler.

"bir takım üçüncü dünyacı görüşler için ithal ikameci kalkınmış modeli bir "isyan" niteliğini taşıyor, yani dünya sisteminin verdiği işleve karşı oluşturulan bir kalkınma stratejisi, dolayısıyla sistemin hegemonik devletine rağmen yapılması gereken bir şey"¹⁵ olarak düşünülüyordu.

B.II.3) İktisat Politikaları

İthâl ikamesi, "en basit tanımıyla toplam arz içindeki ithâlat payında meydana gelen değişmedir."¹⁶ Bu da yerli sanayinin dış rekabete karşı korunması, tüm kaynakların sanayiye kaydırılarak daha önce ithal edilen mamullerin yurt içinde üretilmesi anlamına gelmektedir.

15) Ç. Keyder: "Kriz Üzerine Notlar". Türkiye'de ve Dünya'da Yaşanan Bunalım içinde. s.33. Yurt Yayınları. 1984 Ankara.

16) C. Alpar: Az gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme. s.79. Turhan Kitabevi. 1982 Ankara.

Gerçekten de yapısalıcı görüş açısından temel amaç, ithâl bağımlılığının azaltılması ve ihracattan doğan gelir kayıplarının önlenebilmesidir. Bu amaçla, en önemli politika uygulaması dış ticaretin sınırlandırılması olmaktadır. Bu yolla hem döviz tasarrufu sağlanacak hem de ithâl bağımlılığı azaltılacaktır. Bu amaçla, ithâl yasakları, miktar kısıtlamaları, tarife ve kotalar gibi politika araçları kullanılmaktadır. Söz konusu araçlar, ithâlatın sınırlandırılmasını sağlayacak ve yurt-içi talep ile üretim faktörleri ithâl ikamesi endüstrilerine kayacaktır. Böylece, gelir ve kaynak dağılımının içe-dönük sanayiler lehine gelişmesi umulmaktadır. Öte yandan alınan önlemler, dış dengeyi sağlamak açısından da birer araç olarak görülmektedir. Zira, büyüyen ödemeler dengesi açıkları, az gelişmiş ülkeler açısından tek yönlü bir bağımlılık yaratmaktadır. Bu durumda, bilonçonun gider kalemlerine müdahale edilmesi gerekmektedir. Özellikle, kota uygulaması bu amaca yöneliktir.

"ithâlatta miktar kısıtlamalarının en etkin ve dolaysız aracı kotalardır. İthâlat kotaları, ithâl edilebilecek maksimum miktarın (değer ya da fiziksel miktar olarak) otorileterce belirlenmesi yoluyla uygulanır."¹⁷

Yine, bu stratejide "döviz kuru" idari otorite tarafından belirlenir ve genellikle "aşırı değerlenmiş" bir düzeyde tutulur. Hatta katlı kur uygulaması yoluna gidilip her ithâlat ve ihracat kalemi için farklılaştırılabilir. Yani "döviz kontrolü" idari otoritenin yetkisindedir ve artık döviz kuru, serbest piyasada belirlenen bir denge fiyatı değildir. Çoğunlukla, piyasa değerinin üstünde belirlenen döviz kuru, ithâlatı ucuzlaştırmakta ve ithâl ikamesi endüstrilerindeki girdi maliyetini düşürmektedir.

Söz konusu önlemler, yerli ekonomiyi dış dünyadan yansıyan etkilere kapatmaktadır. Böylece iç fiyatlarla dış fiyatlar arasındaki bağ iyice zayıflamakta ve rekabet eksikliği gündeme gelmektedir.

17) T. Baysan: "İthalat Kotalarının Kaldırılması ve Kambiyo Kontrol Rejimi". Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi. 8. (1/2). s.490. 1981 Ankara.

Stratejinin en zayıf ve en çok eleştirisi alan yönü de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Zira, alınan önlemler, ithal ikamesi endüstrilerini destekler niteliktedir ve rekabet eksikliğinde sözkonusu endüstrilerin kâr oranları çok yükselmekte ve bir "rant ekonomisi"¹⁸ ortaya çıkmaktadır.

"Yüksek tutulmuş bir himayenin arasına sığmayan gelişme halindeki ülkelerde iç pazarın darlığı bazı endüstrileri monopol durumuna sokmakta diğerleri arasında da tam bir rekabet nadiren görülmektedir. Zira, himayenin temin ettiği yüksek kâr düzeyleri, işletmeleri sahip oldukları pozisyon içinde "uyumaya" sevk etmektedir."¹⁹

Sözkonusu endüstrileri ya da sanayicileri destekleyen diğer bir politika da "ucuz kredi" politikalarıdır. Ucuz kredi olanakları sanayicilere önemli ayrıcalıklar sağlayacak ve yatırımlar hızlanacaktır. Bu arada, sosyal sermaye yatırımlarına da ağırlık verilmelidir. Çünkü sözkonusu yatırımlar, büyük sermaye yatırımını gerektirmektedir. Ayrıca geriye dönüş süreleri de oldukça uzundur. Özel sektöre teşvik sağlayabilmek ve sübvansiyone edebilmek amacıyla, bu tür yatırımların kamu tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Yapısalcı teori, ortodoks iktisadın önerdiği stabilizasyon uygulamalarına da şiddetle karşı çıkmaktadır. Monetaristlerin enflasyonu önlemek için öne sürdükleri para ve maliye politikası önerileri az gelişmiş ülkeler için çözüm oluşturmaz, aksine işsizlik ve durgunluk yaratır. Çünkü az gelişmiş ülkelerin farklı yapısal özellik göstermesi sözkonusu önerileri geçersiz kılmaktadır. Zira mevcut üretim yapısı ve dünya işbölümündeki konumları değişmediği sürece enflasyon olgusu, bu ekonomilerin büyüme sürecinin doğal bir özelliği olmaya devam edecektir.²⁰

18) Ç. Keyder: "İthal İkameci Sanayileşme ve Çelişkileri" Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu içinde. s.28. Kaynak Yayınları. 1987 İstanbul.

19) B. Balassa: a.g.e. s.25-26.

20) G. Yalman: "Gelişme Stratejileri ve Stabilizasyon Politikaları: Bazı Latin Amerika Ülkelerinin Deneyimleri Üzerine Gözlemler". Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Bunalım içinde. s.87. Yurt Yayınları. 1984 Ankara.

Yapısalcılara göre, enflasyon ile gelişme süreci arasında yakın bir ilişki vardır, çünkü büyüme sürecinin etkisi ile ekonomik yapıda bir takım bozukluklar ortaya çıkar ve enflasyona neden olur. Yapısalcılar, bunları tamamen az gelişmiş ülkelerin yapısal özelliklerinden kaynaklanan etkiler olarak görmekte ve şöyle sıralamaktadırlar;²¹

1) Tarımsal üretimin yeterince artmaması: Gelir sürecinde nüfus arttığı ve kişi başına gelir yükseldiği için gıda maddeleri talebi artar. Sanayileşme ise girdi niteliğinde olan tarımsal ürünlere olan talebi arttırır. Ancak tarımsal ürün arzını aynı ölçüde arttırmak mümkün değildir.

2) İthâl malları talebinin gelişme süreci içinde artması ve dış ticaret hadlerinin gelişen ülke aleyhine değişmesi: Bu durumda ödeme dengesi güçlükleri ile karşı karşıya kalan az gelişmiş ülkelerin aldığı önlemler fiyatların daha da artmasına neden olur.

3) Üretimin bileşiminin değişen talep yapısına uyamaması: Gelişme ile birlikte talebin yapısı da değişir, çünkü gelişme sanayileşme ve hızlı kentleşme ile bir arada meydana gelir.

4) İç finansman güçlükleri: İç finansman yetersizliği, ya kamu harcamalarının bütçe açıkları ile finanse edilmesine ya da sosyal ve ekonomik altyapı harcamalarının sınırlanmasına neden olur. Bunların her ikisinin de fiyatlar üzerindeki etkisi olumsuzdur.

Dolayısıyla, enflasyon, parasal nedenlerden değil yapısal özelliklerden kaynaklanmaktadır. O halde monetaristlerin önerdiği denk bütçe ve sıkı para politikası uygulamalarından kaçınmak, bunun yerine "tedrici ve reformcu" bir yapısalcı istikrar anlayışı geliştirmek yerinde olacaktır.²²

21) S. Görgün: "Enflasyon Teorisinde İki Yaklaşım". İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Özel Sayısı 1982 İstanbul.

22) O. Türel: "Ekonomik İstikrar Programlarına Genel Bir Bakış". Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Bunalım içinde. s.196.

B.II.4) Stratejinin Başarı Koşulları

a) Stratejinin uygulanabilmesi herşeyden önce, yeterli düzeyde bir iç talebin varolmasını zorunlu kılmakta ve içe dönük bir stratejide iç talep ön koşul niteliğine dönüşmektedir. Zira pazar genişliği de iç talebin düzeyiyle ilgilidir.

"İç pazara yönelik bir sanayileşme, ancak böyle bir pazarın varlığının önkoşulları varsa seçilebilir. Belli düzeyde bir iktisadi gelişmenin önceden başarılmış olması ve nüfusun mutlak miktarı önemlice bir iç pazarın oluşup oluşmayacağını belirten faktörlerdir."²³

Keyder'in de belirttiği üzere, pazarın genişliği nüfusun büyüklüğü ile yakından ilgilidir. Ayrıca bireylerin sahip olduğu gelir düzeyi ve genel olarak gelir dağılımı da pazarın genişliğini belirleyen faktörlerdir.

O halde stratejinin uygulanabilmesi için talebi artırıcı önlemlerin alınması gerekmektedir.

b) Talebin arttırılması doğrultusunda alınacak önlemler ise ancak toplumsal bir ittifak varsa sözkonusu olabilir. Aksi koşullarda, sermaye/emek çelişkisinin hüküm sürdüğü bir ekonomide reel ücretleri arttırmak ya da gelir dağılımını çalışan sınıflar adına yeniden düzenlemek pek mümkün olmayacaktır. Gerçi bu da, sermaye/emek çelişkisinin çözüldüğü anlamına gelmez, ne var ki sermayenin ya da sanayi burjuvazisinin çıkarları da (ihracat olanaklarının sınırlandığı bir ortamda) iç pazara dönük üretim olanakları ile çakışmaktadır. Bu arada, sınıflarüstü bir görünüm kazanan devlet de ittifâkın doğal ortağı olma durumuna gelmektedir.

Ancak kurulan bu ittifak doğal olarak, çok hassas bir denge üzerine oturtulmuştur. Zira, ittifak ve beraberinde getirdiği toplumsal düzenleme aslında kendi içinde bir dizi çelişki barındırmaktadır. Bunlardan en önemlisini T.Arın şöyle dile getiriyor;

23) Ç. Keyder: "İthal İkameci Sanayileşme ve Çelişkileri". Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu içinde. s.28.

"Geniřleyerek yeniden üretimi finans etmeye yetecek miktarda döviz elde etmek için geleneksel tarım mallarının pek kolay olmayan ihracat artışına güvenilemez. Halbuki sanayi üretimi tanım gereği korumacılık altında yapılır, çünkü ulusal sermaye -en azından başlangıçta- uluslararası sermaye ile rekabet edememektedir. Verimlilik farklarını azaltmak için üretim maliyetlerini düşürmek gerekir. Bu amaçla ücretlerin sınırlı tutulması bu kez iç pazarın yeteri kadar genişlemisini önler."²⁴

Oysa ki, pazarın genişlemesi bu stratejinin sürdürülebilmesi için zorunludur. Sözkonusu ittifak bu zorunluluk temelinde buluşmakta ve alınan önlemlerle çelişkilerin açığa çıkması engellenmeye çalışılmaktadır.

c) Stratejinin başarılı bir biçimde uygulanabilmesi için gerekli olan diğer bir koşul da "plânlama", diğer bir deyişle "planlı ithâl ikameciliğinin" uygulanmasıdır. Aksi koşullarda, ithâl ikameci sürecin tıkanması kaçınılmaz olmaktadır. T.Berksoy buna "rastgele ithâl ikamecilik" adını vermekte ve çözüm yerine sorun yarattığını vurgulamaktadır.

"İthâlatın bilinçli bir üretim plânına dayanılmaksızın, salt ticaret politikası amaçlarına uygun biçim ve yönde sınırlandırılması, az gelişmiş ülkelerde adeta rastgele oluşan bir ithâl ikamesi sürecine yol açmış ve çözüm getirmekten çok sorun yaratan bir sinâi yapı oluşturmuştur."²⁵

Plânlı ithâl ikamesi uygulaması yoluyla hem ithâl ikamesinin uygulanacağı en uygun sektörlerin seçimi mümkün olacak hem de ithâl ikamesinin ilerlemesi sağlanabilecektir.

Zira, ithâl ikamesi stratejisinin en önemli iki sorunu, ithâl ikamesinin hangi sektörden başlatılacağı ve ithâl ikamesinin zor aşamasına nasıl geçileceği ile ilgilidir.

Sonuç olarak, sözkonusu koşulların sağlanması durumunda ithâl ikamesi stratejinin uygulanabilmesi mümkün görünmektedir. Ne var ki, gerçekte bu ithâl ikamesinin kendi içindeki sınırlamaları nedeniyle, özellikle ilk ve kolay

24) T. Arın: a.g.m. s.98.

25) T. Berksoy: Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme. s.216. Belge Yayınları. 1982 İstanbul.

aşamadan sonra pek kolay olmamaktadır. Sınırlardan ilki iç pazarın sınırlarına ulaşılmasıyla, ikincisi ise ithâl bağımlılığı nedeniyle dış sınırlara ulaşılmasıyla ilgilidir. Söz-kosunu sınırlar ithâl ikamesinin en zor aşaması olan sermaye malları üretimini olanaksız kılmaktadır.

"Bugünün azgelişmiş ülkeleri arasında sermaye malları üretiminde önemli mesafe katetmiş ülke yoktur.²⁶

İthâl ikamesinin, sözkonusu sınırlarını aşmak için yapılan önerilerin başında ihracatın arttırılması gelmektedir. Buna göre ithâl ikamesi, ihracat olanaklarının en yüksek olduğu setörlerde uygulanmalı ve üretimin belli bir düzeyinde ihracata yönelinmelidir. Böylece döviz gelirleri artmış olacak ve ithâl ikamesinin döviz darboğazları nedeniyle tıkanması engellenmiş olacaktır.

Bu görüşlere göre, salt ihracata dönük stratejiler azgelişmiş ülkeler için çözüm oluşturmaz. Azgelişmiş ülkeler için ithâl ikamesi zorunlu bir tercihtir. Ancak bu ihracat ağırlıklı olmak durumundadır. Bir başka deyişle, ihraç edilecek mamullerin, daha önce ithâl ikamesi yoluyla üretiminin sağlanmış olması gerekmektedir.

"İhracatın kalıcı ve sürekli bir artış rayına oturmasının temel koşulu, dış pazarlarda rekabet edebilecek veya bu düzeye kolayca getirilebilecek ürünlerin üretiminin desteklenmesidir.²⁷

Yukarıda da belirtildiği gibi, ihracatın sağlanabilmesi için belli bir sınâi tabanın oluşturulması gerekmektedir. Yapısalcılara göre, azgelişmiş ülkelerde böyle bir sınâi tabanın oluşturulması ithâl ikamesi stratejisi ile mümkündür ve bu anlamda da ihracata dayalı stratejilere geçişte bir ön koşul niteliğindedir. Zira, artık ithâl ikamesi stratejisi ile ihracata dayalı stratejiler birbirlerinin alternatif değil, tamamlayıcısıdır.²⁸

26) Ş. Pamuk: "İthal İkamesi, Döviz Darboğazları ve Türkiye, 1947-1979". Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu içinde. s.42.

27) T. Berksoy: "İhracatta Çözüm Üretimdedir". İktisat Dergisi. Sayı:231. s.30. Şubat 1984.

28) F. Nixon: "Yeni Sanayileşen Ülkelerde Kalkınma Stratejileri ve Devlet". 1989 Sanayi Kongresi Bildirileri (I) içinde. Makina Mühendisleri Odası Yayın No:134/I.

B.III) Bağımlılık Teorisi

Önceleri azgelişmiş ülkeler için bir isyan niteliği taşıyan yapısalcı teorinin, hem ekonomik hem de siyasal alanda çözüm üretebilme olanakları ortadan kalkınca alternatif arayışlar içine girilmiştir.

Bu durumda gündeme gelen yeni çözüm arayışları, hem yapısalcı teoriye tepki olarak gelişen, hem de onun doğal uzantısı niteliğini taşıyan bağımlılık teorilerine yol açmıştır.

Bağımlılık teorilerine temel hazırlayan görüşler, M. Dobb ve P. Baran tarafından geliştirilen azgelişmişlik tezleri olmuştur. Ancak, A.G. Frank, "azgelişmişliğin gelişmesi" formülü etrafında geliştirdiği düşünceleriyle bağımlılık teorisinin öncüsü olarak kabul edilmiş ve görüşleri ile birçok iktisatçıyı etkileyebilmiştir. Latin Amerika'daki gözlemlerinden yola çıkan ve kuramsallaştıran Frank'a göre, azgelişmiş ülkelerin kapitalizm içinde gelişmeleri mümkün değildir, o halde gelişme "kapitalist olmayan yolla" sağlanabilir. Bu önerme, Frank'ın ve genel olarak bağımlılık teorisinin, yapısalcı teoriden ayrıldığı temel noktayı ortaya çıkarmaktadır.

Frank'a göre, azgelişmişliğin nedeni, kapitalizmin dünya çapında yayılmış olmasına bağlıdır. Çünkü kapitalizm, metropol ve uydu ülkelerden oluşan hiyerarşik bir bütündür. Bu bütün içinde, metropol ülkelerin emperyalizm yolu ile uydu ülkeler üzerinde kurduğu egemenlik ve sömürü ilişkisi azgelişmişliğin nedenlerini oluşturmaktadır. Metropol ülkelerin uydu ülkeleri sömürmesi, kendi gelişimlerini sağlarken, uydu ülkelerin azgelişmiş olmasına neden olmaktadır. Bu durumda, kapitalizmin varlığı ve işlevi azgelişmişliğin yaratılması olarak düşünülmektedir. Yani kapitalizm, hem gelişmenin hem de azgelişmişliğin yaratıldığı bir süreç olarak nitelendirilmektedir.

"... çağdaş azgelişmişliğin büyük ölçüde, uydu azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş metropol ülkeler arasındaki geçmiş ve süregelen ilişkilerin tarihsel bir ürünü olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu ilişkiler kapitalist sistemin, dünya çapındaki yapı ve gelişmesinin zorunlu bir parçasıdır."¹

Bu teorinin, belli başlı diğer temsilcileri ise A. Emmanuel, S. Amin ve I. Wallerstein'dir. Genel olarak, azgelişmişlik ve kapitalizm konusunda aynı görüşleri paylaşan bu kişilerin yine de tam bir görüş bütünlüğü içinde olduğu söylenemez. Özellikle Wallerstein, "dünya sistemi" tezi ile ayrı bir yere sahiptir.

Wallerstein, Frank'tan farklı olarak mektoropol-uydu tanımları yerine merkez ve çevre tanımlarını kullanmakta ve bu ikisi arasına "yarı çevre" ülkelerini yerleştirmektedir. Bu şekilde varolan "dünya sistemi" Wallerstein'in çözümlemelerinin temelini oluşturmaktadır.

Wallerstein'in görüşlerini büyük ölçüde paylaşan Ç. Keyder dünya sistemini şöyle açıklıyor;

"Dünya sistemi" ile dünya ekonomisi arasındaki fark dünya sisteminin ekonominin, yani iktisadi ilişkilerin ötesinde bir de ülke devletleri arasındaki ilişkileri içermesi. Dünya devleti yok; ülke devletleri var. ... Her ülke devleti iki ayrı belirlenme içinde varlığını sürdürüyor; Bir, ülke içindeki sınıf dengeleri, sermaye grupları vs.nin baskıları, talepleri; iki, diğer devletler ile içinde bulunduğu hiyerarşik sistemin zorlamaları."²

Bu görüşlere göre, azgelişmişliğin tanımlanabilmesi, varolan hiyerarşik yapının incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

1) A.G. Frank: "Azgelişmişliğin Gelişmesi". Azgelişmişlik ve Emperyalizm içinde. s.105. Derleyen: A. Aksoy. Gözlem Yayınları. 1975 İstanbul.

2) Ç. Keyder: "Kriz Üzerine Notlar". Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım içinde. s.30. Yurt Yayınları. 1984 Ankara.

Ş. Pamuk da, bugünkü hiyerarşik yapının Sanayi Devrimi sonrasında güçlendiğini ve dünyanın iki kutba ayrıldığını ifade etmektedir;

"... Sanayi Devrimi sonrasında dünya ticareti genişlerken, dünya ekonomisinin hiyerarşik yapısı güçlenmektedir. Bu hiyerarşinin üst basamaklarında kapitalist üretim tarzının egemen olduğu sanayileşmiş Avrupa toplumlarıyla A.B.D. vardır. Hiyerarşinin alt basamaklarında ise kapitalizm öncesi üretim tarzlarının egemen olduğu Üçüncü Dünya ya da çevre ülkeleri görülmektedir."³

Frank ile Wallerstein arasındaki fark, hiyerarşik yapının işleyişini açıklarken ortaya çıkmaktadır. Frank, metropol-uydu ilişkisinin zincirleme olarak, en üstten en aşağıya doğru her bir basamakta varolduğunu iddiâ etmektedir. Wallerstein ise bunu sadece ülkeler düzeyinde sınırlı tutmuştur. Frank'a göre, herhangi bir metropol aynı zamanda başka bir metropolün uydusu da olabilmektedir.

"Metropol-uydu yapısını incelediğimiz zaman, bugün az gelişmiş olan İspanya ve Portekiz de dahil olmak üzere uluslararası düzeyde her uydunun, bir metropol gibi kendi uydularından sermaye veya ekonomik artığı emme ve bu artığın bir kısmını, uydusu durumunda oldukları dünya metropolüne aktarma hizmetini gören birer araç olduklarını görürüz."⁴

Aralarındaki farklılıklara rağmen, çoğu bağımlılık teorisini temsilcisi az gelişmişliğin açıklanması konusunda görüş birliği içindedir. S. Savran bu görüşleri şöyle açıklıyor;

"Dünya çapında bakıldığında, az gelişmişlik ve gelişme birbirini gerektiren iki kutuptur. Bir yandan, gelişmiş ülkelerin gelişmesi, bugün az gelişmiş olarak anılan ülkelerin toplumsal artığının önce yağma edilmesine, daha sonra da sistematik biçimde gelişmiş ülkelere aktarılmasına (eşitsiz mübadele ve kâr transferi yoluyla) dayanır. Öte yandan, az gelişmişliğin kendisi de bu yağma ve aktarımın ürünüdür;

3) Ş. Pamuk: 100 Soruda Osmanlı - Türkiye İktisadi Tarihi: 1500-1914. s.186-187. Gerçek Yayınevi. 1988 İstanbul.

4) A.G. Frank: A.g.m. s.107.

yatırılabilirlik artığının ülke dışına transferi gelişmeyi engeller. Böylece, kapitalizmin dünya çapındaki gelişmesi sürecinde bir kutupta gelişme, öteki kutupta azgelişmişlik çıkar ortaya."⁵

Buna göre, bağımlılık teorisinin azgelişmişlik konusundaki görüşleri şöyle özetlenebilir;

a) Azgelişmişlik, kapitalizmin dünya çapında yayılmasına bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

b) Kapitalist dünya sistemi, merkez ve çevre ülkelerden oluşan hiyerarşik bir bütündür.

c) Bu hiyerarşik sistem içinde, yukarıdan aşağıya doğru kurulmuş olan sömürü ilişkisi ve çevreden merkeze aktarılan artık yoluyla metropolün gelişmesi sağlanmakta, öte yandan çevrede azgelişmişlik ortaya çıkmaktadır.

d) Böylece, dünya sisteminde ülkeler, gelişmiş ve azgelişmiş olmak üzere iki kutba ayrılmış olmaktadır. Ve bu, kapitalizmin dünya çapındaki gelişmesi sürdükçe, devam edecek bir olgudur.

B.III.1) Temel Varsayım ve Önergeler

a) Bağımlılık teorisinin temel varsayımlarından ilki, azgelişmişliğin, merkezle çevre ülkeler arasındaki ilişkilerin yani metropol lehine artık aktarımının ürünü olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Sömürü ise artık aktarımı olarak ifade edilmektedir.

"Sistemin süregelmesi bu hiyerarşinin ve hiyerarşiyi sistemin belirli bir gelişme aşamasında belirleyen işbölümünün sürmesine bağlıdır. Fakat bu işbölümü sistemin içindeki her ülkeyi eşit olarak ödüllendirmez... Eşitsiz ödüllendirme olgusunu ülkelerarası bir ilişki olarak görmek için değişik bir kavram kullanmak gerekiyor, o da sömürü kavramı. Şunu hemen belirtelim ki burada sömürü emek ile sermaye

5) S. Savran: "Azgelişmişlik: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme". 11. Tez Kitap Dizisi. 3. Kitap. s.53-54. Mayıs 1986.

arasındaki ilişkide doğan sömürü değil, iki ülke arasındaki değer aktarım mekanizmasını işaret ediyor."⁶

Sözkonusu artık aktarımı iki yolla gerçekleşmektedir; eşitsiz mübadele ve kâr transferleri. Eşitsiz mübadele uluslararası ticaretle, kâr transferi ise yabancı yatırımların az gelişmiş ülkelerde elde ettikleri kârları merkeze taşımaları yoluyla gerçekleşir.

"Eşitsiz mübadele"⁷ görüşlerinin öncülüğünü A. Emmanuel yapmaktadır. Emmanuel'in bu konudaki görüşleri Prebisch'in görüşleri ile büyük benzerlik göstermektedir.

Prebisch'de olduğu gibi Emmanuel de gelir aktarımını, ülkelerarasındaki ücret ve üretkenlik farklılıklarına göre açıklamaktadır. Merkez ülkelerdeki ücret düzeyinin yüksekliği, artık değer oranının az gelişmiş ülkelere oranla düşük olmasına neden olmakta, ülkelerarasındaki ücret farklılığı da kârlara yansıyamadığı için fiyatlara yansımaktadır. Diğer bir deyişle, rekabet nedeniyle kâr hadlerinin ülkeler düzeyinde eşitlenmesi, ücretlerdeki farklılığın fiyatlara yansımaları sonucunu doğurmakta ve böylece fiyatların değerlerden sapması nedeniyle az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere gelir aktarımı gerçekleşmiş olmaktadır.

Bu noktaya kadar Prebisch'le aynı görüşleri paylaşan Emmanuel, gelişmişlik-az gelişmiş farkının bu gelir aktarımından kaynaklanmadığı düşüncesiyle Prebisch'den ayrılmaktadır. Çünkü kâr hadleri veri olduğuna göre, sözkonusu gelir aktarımı az gelişmiş ülkenin işçi sınıfından gelişmiş ülkenin işçi sınıfına yapılan bir aktarımdır. Gelişmiş ülkelerdeki ücret düzeyi üretkenliklerine oranla yüksek, az gelişmiş ülkelerde ise düşüktür. Böylece, az gelişmiş ülkelerin mamülleri, değerlerinin altında bir fiyatla dış ticarete konu olduğunda, gelir aktarımı gündeme gelmektedir. Ancak Emmanuel'e göre gelir aktarımından yararlananlar gelişmiş ülkelerin

6) Ç. Keyder: Az gelişmişlik, Emperyalizm ve Türkiye. s.82. Birikim Yayınları. 1979 İstanbul.

7) A. Emmanuel: Unequal Exchanges. Aktaran; H. Gülalp, Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri. s.108.

işçi sınıfı olmaktadır. O halde gelişmişlik-azgelişmişlik farkını yaratan olgu, ülkelerarasındaki ücret düzeyi farklılıklarıdır.⁸

Emmanuel, azgelişmiş ülkelerin bol ve ucuz olan emek faktörü nedeniyle düşük fiyatlı ihraç ürünleri ile dış ticarete katılmalarını eşitsiz mübadele olarak tanımlamakta ve bu yolla gerçekleşen gelir aktarımını da emperyalizmin kaynağı olarak görmektedir. Ve buradan hareketle, faktör fiyatları düzeyinde eşitlenmeye gidilmesini önermekte özellikle de ücretlerin yükseltilmesini savunmaktadır. Böylece, hem iç pazar genişleyecek, hem de kapitalistlerin daha üretken teknikler kullanmasını zorunlu kılarak sınaileşme ve gelişme sağlanacaktır.⁹

Emmanuel'in eşitsiz mübadele teorisi, sömürü ilişkisini sadece mübadele düzleminde ele almakta ve üretim ilişkilerini dışlamaktadır. Oysa ki mübadele ilişkilerinin temeli de üretim ilişkilerine dayanmaktadır. Bunu tamamen göz-ardı eden Emmanuel, sömürünün gelişmiş ülkelerin işçi sınıfı ile azgelişmiş ülkelerin işçi sınıfı arasında olduğunu iddia ederek, işçi sınıfının uluslararası düzeydeki dayanışma temelini de yıkmaktadır.

b) Bağımlılık teorilerine göre, azgelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere artık aktarımını sağlayan temel öge kapitalizmin tekелci yapısıdır ki, gelişmiş ülkeler tekелci gücünü kullanarak çevre ülkelerdeki artığa el koyabilmektedir.

Tekelciliğin, kapitalizmin belirleyici özelliği olduğunu kabul eden ve bunu da emperyalizm olarak nitelendiren bağımlılık teorilerine göre, emperyalizm gelişmiş ülkelerde ki gelişmeyi engellemektedir.

8) H. Gülalp: Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri. s.108. Yurt Yayınları. 1987 Ankara.

9) A. Emmanuel: Unequal Exchanges. s.123-4. Aktaran; H. Gülalp, A.g.e. s.108.

"Çağımızda emperyalizmin başlıca görevi ise şudur; az-gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmalarını önlemek ve eğer bu mümkün değilse, hiç değilse yavaşlatmak ve denetim altında bulundurmaktır."¹⁰

Emperyalizmin işlevini yukarıdaki gibi açıklayan Baran'a göre gelişmenin engellenmesi, sınıî amaçla biriktirilecek artığın emperyalist ülkelere aktarılması yoluyla olmaktadır.

"... azgelişmiş ülkelere elde edilen kârlar, dünyanın en gelişmiş kapitalist ülkelerindeki yatırımları beslemek için kullanılıyor.... azgelişmiş ülkeler dünyasından gelişmiş ülkeler dünyasına, faiz ve temettü ödemeleri yüzünden, ekonomik artıklarının geniş bir diliminin aktarıldığını söyleyebiliriz."¹¹

Baran'la aynı görüşleri paylaşan bağımlılık teorileri de emperyalizmin gelişmeyi engellediğini kabul etmekte ve emperyalizme karşı çıkmaktadırlar.

Bağımlılık teorileri, azgelişmiş ülkelerin kapitalist bir yapıya sahip olduklarını savunmaktadırlar. Özellikle Frank'a göre, kapitalizmin egemenliği, kapitalizm-öncesi üretim ilişkilerinden söz etmeyi olanaksız kılmaktadır. Çünkü, üretim kapitalist pazar ilişkilerine bağlanmıştır. Bu nedenle, modernleşme teorilerinin "ikili yapı" tezlerine karşı çıkmakta ve geleneksel sektör-modern sektör ayrımını da kabul etmemektedir. Zira varolan tüm sektörler dolaşım mekanizmaları aracılığıyla kapitalist sistemin parçası haline dönüşmüştür.

"Ben...., 'ikili toplum' tezinin tümüyle yanlış olduğuna ve bu tezin önerdiği siyasete göre hareket edilirse bunun ancak, azgelişmişlik koşullarını yoğunlaştırma ve sürdürmeye yarayacağına inanıyorum... kapitalist sistemin geçen yüzyıllar boyunca genişlemesi, azgelişmiş dünyanın en tecrit

10) P. Baran: Büyümenin Ekonomi Politikası. s.362. May Yayınları. 1974 İstanbul.

11) P. Baran: A.g.e. s.345-346.

edilmiş görünen sektörlerine bile fiilen ve bütünüyle girmiştiir."¹²

c) Yine bu teoriye göre, azgelişmiş ülkelerin kapitalizm içinde gelişmesi mümkün görünmemektedir. Bir bakıma, azgelişmişlik ile durgunluk özdeşleştirilmiştir. Merkeze aktarılan ekonomik artık ve merkeze olan bağımlılık gelişmeyi olanaksız kılmaktadır. Eğer azgelişmiş ülkelerde belli bir gelişmeden söz ediliyorsa bu gerçek bir gelişme değil, olsa olsa Frank'ın deyimiyle "lumpen-gelişme"dir.

Brezilya'nın Sao Paulo bölgesinde kurulan sanayi tesisinin Latin Amerika'nın en büyük tesislerinden biri olduğunu söyleyen Frank, bu tesisin diğer bölgelere zenginlik sağlamadığını, hatta bunları iç sömürge uydularına dönüştürdüğünü savunmakta ve şunları eklemektedir;

".... kanım şudur ki, bu gelişme bugünkü ekonomik, siyasal ve toplumsal çerçevesi içinde geliştiği sürece, sınırlı veya azgelişmiş bir gelişme olmak zorundadır."¹³

Kapitalizm içinde gelişmenin olanaksız olduğu görüşünden yola çıkan bağımlılık teorisine göre, tek çıkış yolu dünya kapitalist sisteminden kopmak ve sosyalizme geçmektir.

"Üçüncü dünya ülkelerinin önünde sadece iki yol vardır: Biri onun azgelişmişliğini doğurup güçlendiren, emperyalizm aşamasına varmış kapitalizm, öteki ona gelişme kapılarını açan tek yol olan, sosyalizm. Üçüncü bir yol yoktur."¹⁴

Oldukça radikal nitelikte görünen bu önerinin eksik olan tarafı, sosyalizme geçişin hangi mekanizmalarla sağlanacağını belirtilmemiş olmasındadır. Herşeyden önce, sömürü ilişkilerinin dolaşım düzleminde ele-alınmış olması ve üretim ilişkilerinin gözardı edilmesi sermaye/emek çelişkisinin de bir tarafa bırakılması anlamına gelmiştir. Sömürü, çevre ülkelerden merkez ülkelere artık aktarımı olarak tanımlandığı

12) A.G. Frank: A.g.m. s.105-106.

13) A.G. Frank: A.g.m. s.110.

14) P. Jalee: Üçüncü Dünyanın Yağması. s.161. Sosyal Yayınları. 1975 İstanbul.

için çelişki, merkezle çevre arasındaki çelişkiye dönüşmüştür. Bir başka deyişle, emperyalistler ile halk güçleri arasındaki çelişkidir. S. Amin çelişkinin bu yöne kaymış olmasını, kapitalist sistemin emperyalist sisteme dönüşmesine ve bunun yarattığı sonuçlara (Batıda sosyal demokrasi, periferide ulusal kurtuluş mücadelesi) bağlamaktadır.¹⁵

Bu durumda, sosyalizme geçiş, ancak çevredeki halk güçlerinin emperyalist güçlere başkaldırısı biçiminde olacaktır. Ancak bu noktada azgelişmiş ülkelerin sınıfsal yapısı ve sınıf çıkarları unutulmuş görünmektedir. Azgelişmiş ülke burjuvazisinin sadece ulusal ve milliyetçi duygularla sosyalizme geçmeyi kabul edeceği ve bu amaçla metropol burjuvazisi ile ters düşeceğini düşünmek gerçekçi olmayacaktır. Zira çıkarları nedeniyle metropol burjuvazisi ile işbirliği içindedir. İşçi sınıfı için ise sosyalizme geçmek elbette ki tercih edilecek bir yoldur, ancak sözkonusu görüşlerde, sosyalizme geçişte işçi sınıfının öncü rolü konu edilmemektedir.

B.III.2) Türkiye ve Bağımlılık Tezleri

Bağımlılık teorilerinin tezlerini savunan hemen hemen benzeri görüşler, çok daha önceki bir tarihte (1930'lar) Kadro'cu hareket tarafından geliştirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin paylaşılmaya çalışılması ve ardından gelen 1929 Bunalımı karşısında bir grup aydın tarafından geliştirilen Kadrocu düşünce akımının temel savı, toplumsal sınıflardan bağımsız olarak verilecek anti-emperyalist bir mücadele ile bağımsızlığın sağlanabileceği idi. Kemalist Devrimi hareket noktası olarak alan Kadrocular, toplumsal dayanışma anlayışı etrafında birleşmiş kitlelerin anti-emperyalist ve anti-kapitalist mücadeleyi yürütebileceğini kanıtlamaya çalışmışlar ve bunun tüm azgelişmiş ülkeler için örnek olabileceğini savunmuşlardır. Ancak amaçlanan,

15) S. Amin: "Bunalım, Ulusçuluk ve Toplumculuk". Genel Bunalımın Dinamikleri içinde. s.211-212. Belge Yayınları. 1984 İstanbul.

kapitalizm olmadığı gibi sosyalizm de değildir, her ikisinin de dışında bir "üçüncü yol"dur.

Kadrocu harekete göre, devrimin toplumsal sınıflardan bağımsız geniş tabanlı bir kitle yolu ile gerçekleştirilebileceği görüşü ile anti-emperyalist mücadele görüşü bağımlılık teorilerinin merkez/çevre çelişkisini açıklayan bir içerik taşımaktadır. Emre Kongar'da, Türk Devriminin hem uygulamada hem de teoride "merkez-çevre kuramına dayalı bir devrim modeli"nin öncülüğünü yaptığını söyleyerek¹⁶ bağımlılık Teorileri ile olan ilişkiyi vurgulamaktadır.

Kadrocu tezler, bağımlılık teorileri ile bu noktada tam bir benzerlik göstermektedir. Zira Kadrocu tezlere göre de günümüzde bir dünya sistemi mevcuttur ve ulusal kurtuluş hareketleri, sınıf mücadelesinin yerini almıştır. Ş.S. Aydemir, bunu şöyle dile getiriyor;

".... bugünkü kapitalizm, Metropol-Koloni nizamına dayanır.... Bu böyle olunca da bugün, bütün dünya ölçüsünde sermayedar-proleter tezağı değil, sermayedar memleketler ile sermayeden ve sanayiden yoksun memleketler tezağı hakim bir manzara gösterir."¹⁷

Kadrocu tezlerin, bağımlılık teorilerinden ayrıldığı en önemli nokta ise, kapitalizm sonrası ortaya çıkacak olan toplumsal yapı tercihleri ile ilgilidir. Bağımlılık teorisi-ne göre, az gelişmişliği yaratan olgu kapitalizm olduğuna göre, kapitalizm içinde gelişmeyi sağlamak mümkün değildir. O halde tek çözüm yolu "sosyalizm"dir. Kadrocular ise bir "üçüncü yol"un mümkün olduğunu, bu nedenle de tercihlerinin ne kapitalizm ne de sosyalizm olmayacağını ileri sürerler.

1960'lı yıllarda Yön Dergisi etrafında buluşan bir çok yazar, Kadrocu tezlerin yeni bir yorumunu yapmışlar ve özellikle D. Avcıoğlu'nun önderliğinde oldukça etkili görüşler ileri sürmüşlerdir.

16) E. Kongar: Atatürk ve Devrim Kuramları. s.102. İş Bankası Kültür Yayınları. No:222. 1981 Ankara.

17) Ş. S. Aydemir: İnkılâp ve Kadro. s.52-53. Bilgi Yayınevi. 1968.

Avcıoğlu'na göre, kalkınma için üç ayrı yol sözkonusudur; bunlardan ilki, proletarya hegemonyası temeline oturan "komünist kalkınma yolu", ikincisi ise "tutucular koalisyonu dediğimiz sınıflara yaslanan" Amerikan tipi kalkınma yoludur. Avcıoğlu'nun azgelişmiş ülkeler için öngördüğü kalkınma yolu ise "milli devrimci kalkınma yolu"dur. Bu yol, proletarya hegemonyası olmadığı için birinci yoldan, tutucular koalisyonuna karşı bulunduğu için de ikinci yoldan ayrılmaktadır.¹⁸

"Her iki tarafa ve daha çok Amerikan modeline kayması mümkün gözüken bu kalkınma yolu, emperyalizme karşı milletçe girişilen mücadeleden sonra elde edilen siyasi bağımsızlığın, ekonomik bağımsızlıkla gerçek bir bağımsızlık haline getirilmesi için izlenmesi zorunlu bir yol olarak belirtilmektedir."¹⁹

Yukarıdaki ifade de görüldüğü gibi sözkonusu kalkınma yolunun diğer iki yola dönüşmesi pek muhtemeldir. Zira sınıf içeriği boşaltılmış ve "küçük burjuva çevrelerden gelen milliyetçi aydınlar"ın öncülük ettiği bir kalkınma modeli, aslında bu tür dönüşümlere çok da açıktır. Çünkü kitleleri milliyetçi aydınlar etrafında toplayacak ya da desteklemelerini gerektirecek nesnel nedenler mevcut değildir. Avcıoğlu, bu kalkınma yolunun başarılı olabilmesini "bilinçli kitle gücüne" bağlamaktadır. Ancak bu sayede tutucular koalisyonunun direnmesi kırılabilir ve pusuda bekleyen emperyalizmin oyunları bozulabilecektir. Aksi koşullarda, öncü durumunda olan milli devrimci aydınlar yarı yolda kalacak, tutucular koalisyonu ve emperyalizm ile uzlaşma durumunda kalacaktır.²⁰

Avcıoğlu'na göre, Türkiye için "milli devrimci kalkınma yolu"nın seçilmesi iki nedenle zorunludur;

a) Türkiye, henüz kapitalistleşmemiştir ve bu anlamda toplumsal sınıfların varlığından da sözedilemez.

18) D. Avcıoğlu: Türkiye'nin Düzeni. s.670. Bilgi Yayınevi 1973 Ankara.

19) D. Avcıoğlu; A.g.e. s.671.

20) D. Avcıoğlu: A.g.e. s.671.

b) Türkiye, komprador burjuvazi ile toprak ağalarının egemenliği altında olan, dışa bağımlı bir ülkedir.

Bu şekliyle, Avcıoğlu'nun görüşlerinin, o sıralarda geniş bir kabul gören Çin modelinden etkilendiği ve S. Amin' in "kendi gücüne dayanma" (self-reliance) yoluyla kalkınma modeli ile büyük bir benzerlik gösterdiği söylenebilir.

S. Amin, önceliğin tarımdaki gelişmeye verilmesi ve endüstrinin de bunu desteklemesine dayalı olan Çin modelinin, özerk bir gelişme olanağı sağlayan tek yol olduğunu söylemekte ve şunları eklemektedir;

"... Çin modeli, sektör verimliliklerinden bağımsız olarak gelirlerinin eşitlenmesini (özellikle, köy-şehir eşitliği, şehirde büyük ücret farklılıklarının azaltılması) ve böylece modernizasyonun ve tüm toplumun yaşam standartlarının paralel ilerlemesinin sağlanmasını kapsar. O halde bu yol aynı anda hem gerçek bir sosyalist geçiş hem de ulusal kurtuluştur (emperyalist sistemden kopma). Bu elbette, kapitalist periferi ülkelerinden, radikal burjuva bile olsalar, farklı bir sınıf içeriğine sahip bir erki içerir."

Önceliğin tarıma verilmesi ilkesi Avcıoğlu'nun tezlerinde de geniş yer tutmakta ve bu bağlamda toprak reformunu hayati bir sorun olarak görmektedir.

"Tutucular koalisyonunun egemenliğini kırmak için, tarımda feodal ve kapitalist ilişkileri, kökünden tasfiyeye yönelmiş radikal bir toprak reformu ve çeşitli sektörlerde millileştirmeler gereklidir."²¹

B.III.3) Politika Yaklaşımları ve İktisat Politikaları

Kapitalist gelişme modellerini kesinlikle reddeden bağımlılık teorilerine göre, tek çıkış yolu sosyalizm olacaktır. Ancak sosyalizmin uygulanma biçimi ve sosyalizme geçiş yöntemleri konusunda aynı görüş birliğinin varolduğunu söylemek pek mümkün değil.

21) D. Avcıoğlu: A.g.e. s.683.

Örneğin; Avcıoğlu, sosyalizmi bir toplum düzeni olarak savunduğunu söylerken, farklı üç sosyalizm tanımlaması yapmaktadır. Sovyetler Birliği ile örneklediği Doğu sosyalizmi, Batı sosyalizmi ve az gelişmiş ülkeler sosyalizmi.

"Batı ekonomilerinin bir kaç yüzyılda aldığı mesafeyi hızla kapayıp, en kısa zamanda ileri toplum düzenlerine ulaşma zarureti, az gelişmiş ülkeleri sosyalizme itmektedir. Bu memleketlerde sosyalizm, köklü reformlarla ortaçağ kalıntılarını tasfiye etmek, yeni bir insan tipi yaratmak ve hızlı kalkınmayı sağlamak zorundadır. O halde az gelişmiş ülkelerde sosyalizm, çok köklü değişikliklere ihtiyaç gösteren bir cins beyaz ihtilal şeklinde düşünülmelidir."²²

Yukarıda da görüldüğü üzere Avcıoğlu, az gelişmiş ülkeler için gerçekten de farklı bir sosyalizm tanımlaması yaparak, az gelişmiş ülkeler için diğer iki alternatifin uygulanmasının mümkün olmadığını savunmaktadır. Bu noktadan hareketle, Türk Devrimini örnek olarak almakta ve bunu tüm az gelişmiş ülkelere genellemektedir;

"Sosyalizmin, Atatürk devrimlerini geliştirme ve ileri götürme yolu olduğuna inanıyoruz" ve "radikal, fakat insanî bir sosyalizmden yanayız" diyerek bu konudaki görüşlerini pekiştirmektedir.²³

Benzeri görüşler, Kadrocu tezlerde de yer almaktadır. Ş.S. Aydemir, sosyalizmin ve Marksizmin, gelişmiş kapitalizmin ürünü olduğunu ve bu nedenle az gelişmiş ülkelerde geçerliliklerinin olamayacağını savunur.

"Sosyalizm, kapitailzmin bir mahsulüdür ve kısaca Ondokuzuncu yüzyılın evladıdır... Çağdaş kapitalizmin yapısını ve gelişmelerini müşahade ve tenkit ile, bunların kanuniyetlerini arayan ve tarih içinde toplumun itici kuvvetlerini kanuniyetlere bağlayan çok cepheli bir doktrinden başka birşey olmayan Marksizm, gene Ondokuzuncu yüzyılda ve Avrupa'da meydana geldi."²⁴

22) D. Avcıoğlu: "Sosyalizm Anlayışımız". Yön Dergisi. 1962. Sayı:36. s.3.

23) D. Avcıoğlu: A.g.m. s.3.

24) Ş. S. Aydemir: "Sosyalizm ve Kapitalizm". Yön Dergisi. 1962. Sayı:37. s.20.

Oysa ki azgelişmiş ülkeler Aydemir'e göre, "azgelişmiş bir kapitalizm ve bazı yerlerde kapitalizm öncesi safhasındadır."²⁵ Bu nedenle, azgelişmiş ülkelerde sosyalizm, mümkün görünmemektedir.

Kapitalizm sonrası kurulacak toplumsal sistem konusunda oldukça farklı görüşler içeren bağımlılık okulu, "kapitalist olmayan yolla kalkınma" görüşü etrafında birleşmektedir. Kapitalizmden kopmak ve özgüce dayalı yeni bir kalkınma yolu izlemek çoğu bağımlılık okulu temsilcisinin kabul ettiği bir görüştür. Bu durumda da içe dönük stratejilerin izlenmesi gereği gündeme gelmektedir. Ancak bunun otarşi ile eş-anlamli olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur. Örneğin Boratav, "kendi (öz) güçlerine dayanan kalkınma stratejileri"nin, Üçüncü Dünya ülkeleri için ciddi bir alternatif oluşturduğunu söylemekte ve bunun "otarşi" ile eş anlamli gösterilmesine karşı çıkmaktadır.

" Bu kavram, bilinçli olarak "otarşi" ile eşanlamli gösterilerek karikatürize edilmektedir. Dış ticarete ilişkin olarak, "öz güçlerine dayanmak" otarşiyi değil, olsa olsa dış açık vermemeyi öngören bir yolu öngörür. Dengeli (ihracatı kadar ithalatı yapan) bir dış ticaret, herhalde dış ticaretin yokluğu (otarşi) ile eşanlamli değildir."²⁶

Kadro'cular ise iktisat politikası olarak "devletçiliği" öngörmektedirler. Buna göre, iktisadi kararları devlet alacak ve milli çıkarlar adına belli kural ve ölçülerle iktisadi olayları düzenleyecektir.

"Öyle bir devletçilik ki, hem bu tekniksiz ülkede yüksek tekniği benimseyecek, yaratacak, yerleştirecektir. Hem de bu gelişme sırasında, Batı demokrasisinin zaten mustarip olduğu bir takım çelişmeleri bu toplumun yapısına nakletmeyecektir."²⁷

25) Ş. S. Aydemir: A.g.m. s.20.

26) K. Boratav: "Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye'nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları: 1929-39". Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii içinde. Makina Mühendisleri Odası Yayın No:106/I. 1977 Ankara.

27) Ş. S. Aydemir: İnkilâp ve Kadro, s.201.

Büyük iktisat faaliyetlerinde devlet mülkiyetinin sözkonusu olabileceğini savunan Kadro'cular, sosyalizmin içerdiği kollektif mülkiyete ise karşı çıkmakta ve özel mülkiyetin tasfiye edilmesine de gerek duymamaktadırlar. Zaten amaç ekonomiye belli bir ivme kazandırabilmektir ve bu amaçla, devlet fiilen ekonomik faaliyetlerin içinde yer almaktadır. Ancak bu özel girişimciliğin de tamamen dışlanması anlamına gelmemektedir. Ne var ki, karar ve uygulamalar yolu ile devletin ekonomik faaliyetler içindeki payı ve etkinliği çok daha büyük olacaktır. Zira, gelişmişlik düzeyinin çok düşük olduğu bir ortamda önemli atılımların yapılabilmesi ve gelişmenin önündeki engellerin kaldırılabilmesi ancak "devletçilik" politikası ile mümkün görünmektedir.

Bu şekli ile bir çok kişi devletçiliği bir sermaye birikim mekanizması olarak görmekte, ancak Kadro'cuların kapitalizme karşı olduğunu iddia etmesine karşın, aslında devletçiliğin kapitalist gelişme olanakları yarattığını savunmaktadırlar.

A. Gevgilili, Türkiye uygulamasından yola çıkarak, devletçiliği "devlet kapitalizmi" olarak değerlendirmekte ve şunları söylemektedir;

"Bu, özünde kapitalist üretim ilişkilerinden yana olan ama bir yandan da kapitalizmin getirdiği sınıf çatışmalarından daima ürpermiş bulunan radikal küçük burjuvazinin tarihsel durumuna da uygun düşen bir tutumdur. Bütün bu kısıtlayıcı kaygılara karşın, devletçilik, Türkiye'de kapitalizmi geliştirmekten başka sonuç vermemiştir."²⁸

Devletçiliği, devlet işletmeciliğini zorunlu ve belirleyici bir unsur olarak içeren müdahaleci bir iktisat politikası olarak tanımlayan Boratav'a göre devletçiliğin özellikleri de şöyle sıralanmaktadır;²⁹

28) A. Gevgilili: Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar. s.47-48. Bağlam Yayınları. 1989 İstanbul.

29) K. Boratav: "Türkiye'de Devletçilik". İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları içinde, s.272-273.

a) Devletçilik uygulaması, genellikle sermaye birikiminin başlayış ve gelişme dönemlerine aittir.

b) Devletçilik, geri kalmış ülkelerde 20. yüzyılda kapitalizme dönük ilk sermaye birikimini gerçekleştirmenin yoludur.

c) Devletçilik, dışa karşı önemli himaye önlemleri de içerdiği için, görece ulusal bir kapitalist gelişmeyi simgeler. Ancak yine de uluslararası kapitalizme bağımlı yapıların doğmasını önleyemez. Bu nedenle de "devlet kapitalizmi" olarak nitelendirilebilir.

Görüldüğü üzere, aynı noktadan yola çıkan ya da aynı gerekçeleri kullanan Kadro'cu tezlerle, bağımlılık teorileri, çözüm noktasında birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Her iki görüş açısından da az gelişmiş ülkelerin kapitalizm içinde gelişmesi mümkün görülmemektedir. Ancak, bağımlılık teorileri için çözüm sosyalizm iken, Kadro'cu tezler sosyalizme de karşı çıkmakta ve bir üçüncü yolun mümkün olduğunu savunmaktadırlar. Bunu gerçekleştirmenin yolu da devletçilik uygulamasından geçmektedir.

Bağımlılık teorisi temsilcilerinin görüş birliği içinde olduğu konulardan biri de az gelişmiş ülkelerin kalkınması için plânlamanın zorunlu olduğudur.

M. Dobb, iktisadi planlama tedbirleri olmaksızın az gelişmiş ülkelerde endüstriyel gelişme ve büyümenin sağlanamayacağını ileri sürerken³⁰, P. Baran da ekonomik ve toplumsal ilerleminin sağlanabilmesi için temel ve kaçınılmaz koşul olarak sosyalist plânlı ekonominin kurulmasını zorunlu görmektedir.³¹

Latin Amerika ülkeleri için ileri sürülen bağımlılık tezlerinde de çözüm yolu olarak sosyalizmin öngörülmesi doğal olarak plânlamanın gerekliliğini de içermektedir.

30) M. Dobb: Az gelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma. s.461. Sosyal Adalet Yayınları:2. 1965 Ankara.

31) P. Baran: Büyümenin Ekonomi Politikası. s.461.

Plânlama görüşü Kadro'cular tarafından da benimsenmiş ve devletçilik anlayışına paralel bir plânlamanın yapılması zorunlu görülmüştür. Ancak bu, diğer görüşlerden farklı olarak, sosyalist bir plân olmayacaktır. Bu konudaki görüşlerini İsmail Hüsrev şöyle dile getirmiştir.

"Milli kurtuluş devletinin iktisat politikası ancak bir plân çerçevesi dahilinde tahakkuk eder. Fakat bu plân hiç bir zaman şahsi mülkiyetin tasfiyesine müteveccih sosyalist bir plân değil, sadece milli iktisadiyatın kumanda manivelâlarını (büyük sanayi, transpor, kredi) eline alacak, milli iktisadiyatı devlet marifetiyle bina edecek bir program olacaktır."³²

Buraya kadar, gerek Latin Amerika ülkeleri için gerekse Türkiye için geliştirilen bağımlılık tezlerini değerlendirmeye çalıştık. Sonuç olarak; hepsinin ortak bir takım çıkış noktaları olduğu ancak çözüm noktasında birbirlerinden epeyce ayrıldıkları söylenebilir. Ayrılık noktasında başlıca iki alternatif ön plâna çıkmaktadır; devletçilik ve sosyalizm. Söz konusu alternatifler her ne kadar birbirlerinden farklı olsalar da her ikisi de plânlama temelinde buluşmakta ve az gelişmiş ülkelerin gelişebilmesi ancak plânlı ekonomi yoluyla mümkün görülmektedir.

Ne var ki, plânlamanın uygulanabilmesi oldukça geniş tabanlı bir desteği ve tercihi gerekli kılmaktadır. Böylesi bir destek ve tercihin oluşmadığı bir toplumsal yapıda plânlamanın uygulanabilmesini beklemek ya da olumlu sonuçların alınabileceğini ummak yanıltıcı olacaktır. O halde plânlamanın başarı ile uygulanabilmesi için gerekli toplumsal dönüşümün de sağlanmış olması gerekecektir.

32) İ. Hüsrev: "Milli Kurtuluş Devletçiliği". Kadro Dergisi. 1933. Sayı:19. s.30-31.

BÖLÜM 2

1980 -1990 TÜRKİYE EKONOMİSİ

A) GİRİŞ

24 Ocak 1980 tarihinde alınan iktisadi kararla Türkiye ekonomisinde yeni bir perde açılmış ve geçen on yıl boyunca yoğun tartışmalara neden olmuştur. Alınan kararla, Türkiye ekonomisinde yeni bir sürecin başladığı ve bunun da uygulanılagelen stratejinin değiştiği anlamına geldiği genelde kabul görmüş bir düşüncedir. Buna göre, 24 Ocak kararları ile ithal ikameci gelişme stratejisi terkedilerek dışa açılmayı öngören ihracata dayalı yeni bir strateji benimsenmiştir.

Ancak, gündeme gelen yeni stratejinin gerekliliği ya da yararlılığı konusunda aynı görüş birliğinden söz etmek mümkün değildir. Zaten tartışmalar da bu temel üzerine kurulmuş ve tartışmalara taraf olan görüşlerin değerlendirmelerindeki farklılık ile biçimlenmiştir. Elbette ki, her bir yaklaşım konuyu kendi perspektifinden ele alıp incelemiş ve değerlendirmelerini de bu doğrultuda yapmıştır. Dolayısıyla, strateji değişiminin nedenlerinden başlamak üzere stratejinin uygulanabilirliği, ekonomik - toplumsal sonuçları ve yararlılığı konusunda birbirinden oldukça farklı görüşler ile ri sürülmüştür.

Yine de sözkonusu görüşleri, iki ana grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, sözkonusu strateji değişiminin gerekli olduğunu savunan ve uygulamaları benimseyen görüşlerdir. İkincisi ise baştan bu yana eleştirel bir bakış açısında olan ve uygulamaların yanlışlığını savunan görüşlerdir.

Genelde bu şekilde gruplandırılan görüşler, konunun ayrıntılarına inildiğinde, diğer bir deyişle, konunun ekonomik ve toplumsal bağlantıları ile ele alındığı koşullarda alt gruplaşmalara neden olabilmektedir.

Bu bölümdeki temel amacımız, 24 Ocak kararları ile başlayan bu tartışma ortamının ve tartışmalara taraf olan görüşlerin genel bir değerlendirmesini yapabilmektir. Sözkonusu görüşler, tezin ilk bölümünde incelenen azgelişmişlik teorilerine paralel olarak sınıflandırılıp ele alınacaktır. Böylece her bir yaklaşımın gelişme sorununu ele alış biçimi incelenmiş olacak ve geleceğe ilişkin ipuçları elde edilmeye çalışılacaktır.

Bu amaçla, öncelikle 24 Ocak modelinin öğeleri ele alınacak, ardından da farklı yaklaşımlar açısından getirilen eleştiriler ve alternatif öneriler üzerinde durulacaktır. Bu doğrultuda ele alınacak olan yaklaşımlar, liberal, sol liberal, yapısalcı ve plânlamacı yaklaşımlar olacaktır.

B) 24 OCAK MODELİ

B.1) 24 Ocak Kararlarını Hazırlayan Koşullar:

1950'li yılların sonundan başlamak üzere yaklaşık otuz yıl izlenen ithâl ikamesi stratejisi, 24 Ocak kararları ile değiştirilerek, ihracata dayalı yeni bir strateji uygulamaya konmuştur. 24 Ocak kararlarının önemi de burada yatmaktadır. İstikrar tedbirleri olarak alınan kararlar özünde strateji değişimi anlamına gelmiştir.

Strateji, herşeyden önce "sermaye birikim süreçlerinin gereklerine göre oluşturulan politikaların bütünü"¹ anlamına gelmektedir. Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere farklı her bir strateji, farklı sermaye birikim süreçlerine tekabül etmektedir. O halde yeni bir strateji seçiminin gündeme gelebilmesi için öncelikle süregelen sermaye birikim sürecinin devamlılığının ya da sürdürülebilirliğinin ortadan kalkmış olması gerekmektedir, ki bu da belli bir bunalımla gündeme gelmektedir.

"Belli bir birikim süreci kendi iç yapısından ya da dünya sisteminden kaynaklanan bir bunalım ile son bulmakta ve bunalımın niteliğine dayalı olarak da yeni bir birikim sürecinin koşulları oluşmaktadır."²

24 Ocak kararları ile yeni bir stratejiye geçilmiş olmasını da bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir.

Dünya ekonomisinde yaşanan bunalımlar, 1973'deki petrol krizi ile hız kazanmış ve 1979'da yeniden yükselen petrol fiyatları ile az gelişmiş ülkeleri daha derinden ve olumsuz etkilemiştir.

Aynı etkileşim nedeniyle Türkiye ekonomisi de 1980'lere gelindiğinde bunalım içine girmiştir. Petrol tüketiminin yaklaşık % 70'inin ithal edildiği ülkemizde, artan petrol fiyatlarının ödemeler dengesi üzerindeki olumsuz etkileri oldukça açıktır. İkinci bir etki de petrolü hammadde olarak

1) H.Gülalp : Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri. s.58

2) H.Gülalp : A.g.e. s.59

kullanan endüstrilerin artan maliyetler nedeniyle ürünlerinin fiyatlarını artırması olarak ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, ekonomik işleyiş büyük bir ölçüde tıkanmış, üretim ve yatırımlar düşmüş, durgunluk yaygınlaşmıştır.

Yaşanan bunalımın en somut göstergesi, artan enflasyon oranları ve ödemeler dengesi açıkları olmuştur. Öte yandan 1970-1978 döneminde yılda ortalama % 6.7 oranında büyüyen gayrisafi milli hasıla, 1979'da % 0.4 oranında azalmıştır.

	A GSMH Büyüme Oranları (%)	B Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	C Dış Borçlar (Milyon \$)	D Enflasyon Oranı (%)
1975	8.0	-3337.5	4724	10.1
1976	7.9	-3168.4	7327	15.6
1977	3.9	-4043.3	11439	24.1
1978	2.9	-2276.8	13794	52.6
1979	- 0.4	-2808.2	13604	63.9

Kaynaklar: A ve B için Devlet İstatistik Enstitüsü, İstatistik Yıllıkları.

C için T.C. Merkez Bankası ve Maliye Bakanlığı

D için Ticaret Bakanlığı, Konjonktör ve Yayın Müdürlüğü

Artan petrol fiyatları ve büyüyen ödemeler dengesi açıkları borçlanma gereğini daha da artırmış, ancak varolan borçlarını ödeyemez duruma düşen Türkiye için yeni kredi olanaklarının bulunabilmesi de güçleşmiştir. Bu da ekonomik işleyişin kilitlenmesine neden olmuştur.

Yeni kredi olanaklarının bulunabilmesi ve varolan dış borçların ertelenmesi amacıyla uluslararası finans kurumlarına başvuran Türkiye, sözkonusu kurumların öneri ve teklifleri ile karşı karşıya kalmıştır.

Başta IMF ve Dünya Bankası olmak üzere getirilen önerilerin asıl amacı, borçların düzenli olarak geri ödenebilmesini sağlamaktır. Bu amaçla, izlenen politikaların değiştirilmesi ve serbest piyasa ekonomisi ile dışa açılma programlarının uygulanması istenmiştir.

Bu doğrultuda getirilen öneriler şöyle sıralanmaktadır;³

a) Esnek bir döviz kuru politikası.

b) Yerli ekonominin uluslararası rekabete açılması.

c) Dokuma, giyim ve gıda başta olmak üzere, dayanıksız tüketim mallara sanayilerinin teşviki ve ihracata yönlendirilmesi ve kaynakların dayanıklı tüketim malları sanayilerinden buralara aktarılmasının sağlanması.

d) Ücretlerin ve taban fiyatlarının sınırlandırılması ve tarımın vergilendirilmesi.

e) İdari ve müdahaleci mekanizmaların giderilerek piyasa ekonomisinin egemen kılınması.

f) Yabancı sermayenin teşviki.

Ekonomide yaşanan bunalımlar ve dış borç problemleri nedeniyle pazarlık gücünü yitiren Türkiye sözkonusu önerileri kabul etmek durumunda kalmıştır.

Ayrıca, sözkonusu öneriler ülke içinde de destek bulabilmiştir. Bu destek, artan enflasyon oranları ve döviz darboğazı nedeniyle üretimleri düşen sanayi kesiminden gelmiştir.

Böylece, uluslararası finans kuruluşlarının önerileri ile sanayi kesiminin beklentileri çakışmış, bunalımın aşılması için ihracata dayalı yeni bir stratejinin izlenmesi gerektiği konusunda görüş birliğine varılmıştır. Bu da 24 Ocak kararlarına giden yolun açılmasını sağlamıştır.

Sonuç olarak, 1970'lerin ikinci yarısında yaşanmaya başlayan bunalımın özellikle dış mali dengenin bozulması ile iyice belirginleşmesi ve ekonominin durgunluk içine girmiş olması, 24 Ocak kararlarını hazırlayan temel koşullar olmuştur.

3) OECD: Economic Surveys: Turkey. (1978) Paris ve B.Balassa: "Growth Policies and the Exchange Rate in Turkey" (1979) İstanbul. Meban Seminer Tebliği. Aktaran: H.Gülalp:a.g.e. s.56

B.II) Alınan Kararlar:

Kararların yürürlüğe giriş tarihi ile anılan ve 25 Ocak 1980 tarihli resmi gazetede yayınlanan istikrar tedbirleri kararları şöyle sıralanmaktadır;

a) 1 ABD doları 70 TL oldu (Gübre ve zirai ilaçlar için 55 TL)

b) İthalatta damga vergisi % 25'ten % 1'e düşürüldü.

c) Türk parasının kıymetini koruma kanunu ile ilgili 18 sayılı karar yürürlükten kaldırıldı.

d) Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu kuruldu.

e) İhracatta lisansa tabi maddelerin sayısı azaltıldı ve tescil kaldırıldı.

f) İhracatta ilk defa olarak ihracatın % 5'ine ve 40000 dolarlık ithalat partilerine Türk Parası koruma mevzuatının uygulanmayacağı açıklandı.

g) Fiyat Kontrol Komitesi kaldırıldı.

h) KİT'lerde temel mal ve hizmetler yeniden tarif edildi. Gübre, kömür, Denizcilik Bankası ve Demiryolları'na devletçe subvansiyon yapılacağı, diğer KİT'lerin fiyatlarını serbestçe kendilerinin tesbit edilebilecekleri açıklandı.

ı) Gazete kağıdında, gümrüklerde alınan bütün vergi ve resimler sıfıra indirildi, subvansiyon büyük ölçüde kaldırıldı.

j) Garantisiz Ticari Borçlarla ilgili olarak 2 alternatifli yeni bir ödeme şekli getirildi.

k) Sigarada monopolün kaldırılacağı açıklandı.

l) Organizasyonla ilgili yeni düzenlemeler getirildi ve

- Koordinasyon Kurulu
- Para Kredi Kurulu
- Başbakanlık Yabancı Sermaye Dairesi
- Başbakanlık Teşvik ve Uygulama Dairesi, kuruldu.

Alınan kararların yöneldiği amaçlar, piyasa güçlerinin işleyişine daha büyük ölçüde yer verebilmek ve ihracatı arttırabilmektir ve bu amaçla alınan 24 Ocak kararları yıllardır izlenen ithal ikamesi stratejisinin değiştirilmesi anlamında ilk adım olmuştur.

Daha sonra, 1 Temmuz 1980 tarihli faiz kararnamesi ve 1 Mayıs 1981 tarihli döviz kurunun yeniden saptanmasına yönelik kararlarla bütünleştirilen 24 Ocak kararları, Türkiye'nin izleyeceği yeni stratejinin ve iktisat politikalarının temel belirleyicileri olmuştur.

Böylece gündeme gelen yeni uygulamalar; yöneldiği hedefler, politika tercihleri ve kullanılan araçlar ile bir model bütünlüğü kazanmış ve geçen on yıl boyunca gerek iktisadi gerekse toplumsal açıdan etkisini sürdürebilmiştir.

B.III) 24 Ocak Kararlarının Teorik Temelleri:

Yeni kredi olanakları bulabilmek için IMF'e başvuran Türkiye, IMF'in önerilerini kabul etmek durumunda kalmış ve 24 Ocak kararları ile bunları uygulamaya sokmuştur. 18 Haziran 1980 tarihinde de IMF ile stand-by anlaşması imzalanmıştır. Buna göre, üç yıllık stand-by anlaşması çerçevesinde Türkiye'ye 1.6 milyar dolarlık kredi verilmesi onaylanmıştır.

"Üyeler destekleme (stand-by) anlaşmaları yolu ile dış ödemelerinde belirebilecek geçici dengesizliklerin finansmanı için Fon'dan yabancı para alımında bulunmayı talep edebilirler. Fon bir üyenin talebini kabul ettikten sonra, ihtiyacın kesinleştiği anda üyeye, bu fonu derhal sağlamakla yükümlüdür. Böylece üyeler bir süre için belli miktarda fon kullanımını garantilerken, ayrıca Fon'un öngördüğü önlemler ve izlenmesini beklediği maliye ve para piyasalarını da kabullenmektedir."⁴

4) G.G.Turan: Uluslararası Para Sistemi. 1980. İstanbul.

Kredi talebinde bulunan ülke, izlemeyi düşündüğü iktisat politikalarını "Niyet Mektubu" biçiminde Fon'a bildirmektedir. Türkiye'nin sözkonusu anlaşma imzalanmadan önce hazırladığı niyet mektubunda da şu taahhütler yapılmıştır;⁵

a) Türk ekonomisinin giderek daha fazla serbest piyasa ekonomisine dönmesi sağlanacaktır.

b) Enflasyonu durdurmak için sıkı para politikası uygulanacak, bu amaçla kredi sınırları konacaktır.

c) Akaryakıt fiyatları, tarım ürünleri taban fiyatları, KİT fiyatları enflasyonu önleyecek biçimde ayarlanacak, KİT fiyatları serbestçe bu kuruluşlarca saptanacaktır.

d) Kamu harcamaları kısıllacak, ana enerji yatırımları bundan etkilenmeyecektir.

e) Faiz oranları arttırılacak ve fon piyasasında rekabet koşulları gerçekleştirilecektir.

f) Ücret anlaşmazlıklarının, yürürlüğe konacak ekonomik program çerçevesinde çözümlenmesine çalışılacaktır.

g) Döviz kuru, Türkiye'nin rekabet gücünü sağlayacak biçimde değişken olacak, dış yardım sağlanmasını izleyerek de liberasyona geçilecektir.

h) Borç yönetimine özen gösterilecek ve vadesi geçmiş borç tutarının artmamasına çalışılacaktır.

ı) Hükümet, alınacak ekonomik önlemler konusunda IMF'e sürekli olarak danışacaktır.

Sözkonusu niyet mektubu iki açıdan önem taşımaktadır. Bunlardan ilki, IMF'in isteklerinin açık bir kanıtı olması, diğeri ise önerilen politikaları açıklıkla sergilemesidir.

Uluslararası finans sisteminin öncülüğünü yapan ve asıl işlevi dünya kapitalizminin sorunlarına uluslararası platformda çözüm yolları bulmak olan IMF'in bu dönemde yaptığı öneriler, az gelişmiş ülkelerin dışa açılmaları ve içe dönük korumacı iktisat politikalarından vazgeçmeleri doğrultusunda olmuştur. Çünkü, az gelişmiş ülkeler artan dış

5) G. Kazgan: Ekonomide Dışa Açık Büyüme. s.386-387. Altın Kitaplar Yayınevi. 1985 İstanbul.

borçlarını ödeyemez duruma gelmişler ve borçlarının ertelenmesi taleplerini yoğunlaştırmışlardır. Bu durumda, IMF az gelişmiş ülkelerin, borç ödeyebilme potansiyelini arttırabilmeleri ve ödemelerini düzenli olarak yapabilmeleri için döviz kazandırıcı iktisat politikaları izlemeleri gerektiğini ileri sürmüştür. Aslında bütün bunların ardında yatan gerçek, dünya ekonomisinin 1970'li yıllarda önemli bir bunalıma girmiş olmasıdır. Yaşanan bunalım, 1970'lerin sonunda daha da yoğunlaşmış ve ekonomik durgunluk ile işsizlik ve enflasyon oranlarının artması biçiminde yansımıştır.

Yaşanan bunalımlar, kapitalizmin dünya çapında yeniden yapılanmasını zorunlu kılmış ve uluslararası işbölümünü de yeniden biçimlemiştir. Bu çerçevede, az gelişmiş ülkelere uluslararası işbölümünün gereklerine uygun olarak dışa açılmaları ve ihracata dayalı strateji izlemeleri önerilmiştir.

Bu da, iktisadi düşüncenin tamamen değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Keynesci yaklaşımla oluşturulan iktisat politikaları yerini neo-klasik iktisat politikalarına bırakmıştır. Zira, ihracata dayalı stratejinin temel dayanağı olan piyasa mekanizması ve mukayeseli üstünlükler tezi, neo-klasik iktisat teorilerinin temelini oluşturmaktadır.

Dolayısıyla, IMF'in az gelişmiş ülkelere yaptığı öneriler, neo-klasik iktisat teorilerine göre biçimlenmiş ve ekonominin parasal önlemlerle düzenlenebileceğini ileri süren Friedman kuramı (monetarizm) ile bütünleşmiş önerilerdir.

Bu nedenle, 24 Ocak kararlarına da tamamen neo-klasik iktisadi düşünce egemen olmuş ve monetarist bakış açısıyla hazırlanmıştır. Daha sonraki karar ve uygulamalar da yine bu kuramsal çerçevede düzenlenmiş, iktisat politikaları aynı iktisadi düşünce ile biçimlenmiştir.

B.IV) İzlenen İktisat Politikaları ve Öngörülen Ekonomik Yapı

24 Ocak kararları ile oluşturulmaya çalışılan yeni model, 12 Eylül askeri hareketinden sonra kurulan hükümet tarafından da benimsenmiş ve 29 Eylül 1980 tarihinde açıklanan hükümet programı ile 24 Ocak kararlarının tamamlayıcı düzenlemeler ile sürdürüleceği belirtilmiştir.

Böylece, 24 Ocak 1980 tarihinde açıklanan ve bu tarihten sonra da adım adım uygulamaya konan istikrar tedbirleri 3 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Ancak, başlangıçta istikrar tedbirleri olarak gündeme gelen bu uygulamalar, 1983'te iktidara gelen ANAP (Anavatan Partisi) hükümeti tarafından da benimsenmiş ve günümüze değin sürdürülmüştür. Zaten, 24 Ocak kararlarının mimarı olarak bilinen Turgut Özal, 1983'te kurulan hükümetin de başbakanıdır. Diğer bir deyişle, 24 Ocak kararlarına egemen olan felsefe (ki, bu da liberalizme denk düşmektedir) geçen on yıl boyunca değişmeden sürdürülmüştür. Doğal olarak, izlenen iktisat politikalarında da farklılık olmamış, on yıl boyunca belli bir bütünlük içinde sürdürülmüştür.

İstikrar tedbirlerinin temel hedefi, enflasyonun düşürülmesi ve ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasıdır. Bu amaçla kullanılan temel politikalardan biri kur politikası olmuştur. 24 Ocak kararları ile döviz kurunda % 48.6 oranında devalüasyon yapılmış (1 \$ = 70 TL), 1 Mayıs 1981'den başlamak üzere de günlük kur ayarlamasına geçilmiştir. Bu yolla, yabancı paralar cinsinden ucuzlayan ihracatın arttırılması, öte yandan ulusal para cinsinden pahalılaşan ithalatın azaltılması sağlanmış olacaktır. Böylece, ödemeler dengesi açıklarının kapatılması açısından olumlu etkiler yaratılmış olacaktır.

Döviz kurunun gerçekçi düzeylerde tutulması, dış ticaret politikalarının temel araçlarından biri olmuştur. Ayrıca dış ticaret politikalarında yeni düzenlemelere gidilmiş

ve ihracatın arttırılabilmesi için bir takım teşvik önlemleri alınmıştır. söz konusu teşvik önlemleri olarak;

- a) Vergi iadeleri, (1 Ocak 1989 tarihinden geçerli olmak üzere vergi iadeleri kaldırılmıştır)
- b) Ucuz ihracat kredisi,
- c) İhracat koşuluna bağlı olarak, üretim için gerekli olan girdi ithalatında gümrük vergisi muafiyeti, uygulanmıştır.

Öte yandan, ithalatın libere edilmesi çabaları sürdürülmüş ve ithalattaki miktar kısıtlamaları büyük bir ölçüde kaldırılmıştır. İthalattaki liberalleştirme çabaları esas olarak 1984 ithalat rejimi ile hız kazanmıştır. Buna göre, ithal malları;

- a) İzne bağlı olan mallar
- b) İthali yasak olan mallar
- c) Liberalizasyondan ithal edilecek mallar, olmak üzere üç ana başlık altında toplanmış ve ilk iki grubun dışında kalan malların ithalatı serbest bırakılmıştır.

Böylece uygulanan döviz kuru ve dış ticaret politikaları yoluyla ihracatın arttırılması ve dış dengenin sağlanabilmesi amaçlanmaktadır.

İç dengenin sağlanabilmesinde ise para politikaları ön plana çıkmaktadır. Enflasyonun önlenmesi için sıkı para politikaları tercih edilmiş ve bu yolla iç talebin düşürülmesi amaçlanmıştır. Yine bu amaçla, yüksek ve serbest faiz politikaları uygulanmış, faiz oranları 1 Temmuz 1980 tarihinden başlamak üzere serbest bırakılmıştır. Böylece, sıkı para politikalarının etkisi ile iç talep daralacak, yüksek faiz oranları nedeniyle de mevduat hacmi artacak ve tasarruf eğiliminin artması sağlanmış olacaktır. Bu da enflasyonist baskıların azalması anlamına gelecektir.

Ekonomik işleyişin piyasa güçlerine bırakılması ve kaynak dağılımının fiyat mekanizması yoluyla sağlanması amaçlanmıştır. Böylece ekonominin kendiliğinden dengeye geleceği düşünülmektedir. Bu nedenle, fiyatların idari karar-

larla değil, arz ve talep koşullarına göre belirlenmesi gerektiği savunulmuş ve ilk olarak 24 Ocak kararları ile "Fiyat Kontrol Komitesi" kaldırılmıştır. Yine aynı kararla KİT'lerin fiyatlarını serbestçe tesbit edebilmelerine olanak tanınmıştır.

İhracat ve fiyat serbestliği ikilisi üzerine kurulan 24 Ocak modeli, döviz kuru ve faiz oranları ile diğer fiyatların oluşumunu piyasa güçlerine terkettiği halde emek fiyatının oluşumunu denetim altına almıştır. 12 Eylül hareketinden hemen sonra (16 Eylül 1980) tüm grev ve lokavtların ikinci bir karara kadar ertelendiği açıklanmış ve sendikal faaliyetler yasaklanmıştır. Bu da ücretlerin düşük tutulması amacına yöneliktir. Çünkü ücretler ile ihracat arasında çok yüksek bir korelasyon olduğu kabulü yapılmış ve modelin işleyişi açısından ücretlerin düşük tutulması zorunlu olmuştur. Zira ücretlerin düşürülmüş olmasının iki yönlü etkisi olacak ve sonuç olarak ihracatın arttırılması mümkün olacaktır. Herşeyden önce, ücret düşüklüğü satın-alma gücünü de düşürecek ve iç pazar olanakları sınırlandırılacaktır. Bu durumda, kaynakların büyük bir çoğunluğu ihracat sektörüne kaydırılacak ve ihracatın artması sağlanacaktır. İkincisi, ücretlerin maliyetler üzerindeki etkisidir. Ücretlerin düşürülmüş olması maliyetlerin de düşmesine neden olacak ve uluslararası pazardaki rekabet gücü artacaktır. Böylece hem ihracatın artması sağlanarak dış ödemeler dengesi olumlu etkilenecek hem de iç talep sınırlandırılarak enflasyonun düşürülmesi başarılmış olacaktır. Diğer bir deyişle, iç ve dış denge birlikte sağlanacaktır. Bu nedenle, 24 Ocak modelinde ücretler, kritik bir öneme sahiptir.

Ayrıca, ücretlerin düşürülmesi yoluyla gelir dağılımının yüksek gelir grupları lehine değiştirilmesi amaçlanmaktadır. Çünkü, yüksek gelir gruplarının tasarruf eğiliminin daha yüksek olduğu varsayımı yapılmakta ve yüksek gelir gruplarına yapılacak gelir aktarımının tasarrufları arttıracığı kabul edilmektedir.

Kaynak tahsisinin fiyat mekanizmasıyla sağlanması öngörüldüğü için devlet müdahalesinin kaldırılması gerektiği savunulmaktadır. Bu amaçla, devletin ekonomideki yerinin ve öneminin değiştirilmesi doğrultusunda yeni düzenlemeler getirilmiştir. Devletin ekonomideki ağırlığı azaltılarak, özel sektörün rolünün arttırılması ve varolan kaynak ve fonların kullanımının özel sektör lehine değiştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla, KİT'lerin özelleştirilmesi çabası, 24 Ocak modelinin en önemli unsurlarından biri olmuştur.

24 Ocak modelinin genel felsefesine uygun olarak maliye politikalarının önemi azalmış, ancak stratejinin genel amaçları doğrultusunda vergi politikalarından yararlanılmıştır. İzlenen para ve faiz politikaları yoluyla gönüllü tasarrufların arttırılabileceği ve bunun da zorunlu tasarruflara alternatif olabileceği düşüncesinden hareketle vergilerin azaltılması yoluna gidilmiştir. Ancak toplam vergi yükünün azaltılması amaçlanırken vergi yükünün gelir gruplarına göre dağılımı ise ücretliler aleyhine değiştirilmektedir. Böylece, ücretlilerin satın-alma gücü düşürülerek talebin daraltılması sağlanacak, sermaye geliri sahiplerinin vergi yükü azaltılarak birikim olanakları arttırılabilecektir.

Sonuç olarak, son 10 yıldır Türkiye'de piyasa güçlerinin işleyişini sağlayacak ve ihracatı arttırmaya yönelik iktisat politikaları uygulanmaktadır. Başlangıçta, istikrar tedbirleri olarak uygulamaya konan bu iktisat politikalarının uzun dönemli amaçları ise dünya ekonomisi ile entegrasyonun sağlanabilmesi ve uzantısında da kapitalist gelişme olanaklarının gerçekleştirilebilmesidir. Bu da, 24 Ocak kararlarının sahipleri tarafından "yapı değişikliği" adıyla dile getirilmiştir.

Son 10 yıldır izlenen iktisat politikalarını açıklamak bakımından, 1983'te kurulan Özal hükümetinin programı oldukça önemli ipuçları vermektedir. Bu nedenle, programda yer alan iktisat politikaları aşağıda özetlenmiştir.

- "Uzun yıllardan beri devam eden ithal ikamesi anlayışının terk edilerek, ihracata dönük ve dünya sanayi ve ticaretine entegre olabilecek bir sanayileşme politikasına geçilmesini zorunlu görüyoruz.

- İktisadi politikamızda ihracatın çok önemli bir yeri olacaktır.

- İhracatta iç ve özellikle dış finansman kaynaklarını arttırıcı, ihracatı kolaylaştırıcı tedbirlere ağırlık verilecektir.

- İthalatta tahditler kaldırılarak, ithali yasak mallar belirli bir program dahilinde azaltılacaktır.

- Gümrük nisbetleri bütünüyle gözden geçirilerek, sektör ve madde bazında yeniden ayarlanacaktır.

- Koruma makul olmalıdır. Bu hususun, en iyi şekilde kur politikası ve makul gümrük hadleri ile yapılabileceğine inanıyoruz.

- Bir seri Bakanlar Kurulu kararı ile tasarruflara verilen net gelirin % 32'den % 52'ye çıkması mümkün olabilecektir.

- Kredilerden alınan % 15 oranındaki gider vergisi % 3'e indirilmiştir.

- Tasarrufların artırılmasına ve enflasyonla mücadelede büyük önem veren hükümetimiz sözkonusu tedbirlerin acilen alınmasını zorunlu görmüştür.

- İlk olarak enflasyonun aşağı çekilmesi gereklidir.

- Ekonomiyi düzenleyen kanunlar bir paket halinde ele alınarak gerekli değişiklikler yapılacaktır.

- Yatırımlar ve ihracat teşvik edilecektir.

- Sanayide, devlet tekelleri dahil, bütün tekellerin kaldırılmasını hedef alıyoruz.

- Türkiye'nin güçlü ve sağlıklı bir sermaye piyasasına kavuşturulmasını zaruri görüyoruz.

- Yabancı sermaye yatırımlarının teşviki için karşılıklı menfaatleri dengeleyen, güven verici ve istikrarlı bir ortamın tesisine ağırlık verilecektir.

- Hükümetimiz, ilke olarak vatandaşlarımızın kendi güçleriyle veya makul teşvik tedbirleri ile gerçekleştirebilecekleri yatırımlara devletin doğrudan kaynak tahsis etmesini doğru bulmamaktadır. Bu şekilde mütalaa edilebilecek mevcut Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin tedricen millete devredilmesini uygun buluyoruz.

- Vergiler sayıca az, basit, kolay anlaşılır olacaktır.

- Vergi, kurumlaşmayı ve yatırımları teşvik etmelidir.

- Ekonominin tabii kanunları içinde gelişmesini sağlamak üzere, ülke menfaatleri doğrultusunda müdahale ve tahditlerin asgariye indirilerek, rekabet şartlarının hakim kılındığı serbest pazar ekonomisinin uygulanması, ekonomik sistem tercihimizdir.

- Devlet, sanayi ve ticarete ana prensip olarak girmemelidir.

- Devletin tanzim edici ve yönlendirici fonksiyonu genel seviyede olmalı, detaylara müdahale edilmemelidir."⁶

B.V) Uygulama Sonuçları:

Çalışmanın yapıldığı tarihlerde 1989 yılı sonuçlarının bile kesinlik kazanmamış olması nedeniyle uygulama sonuçları 1979-1989 dönemi olmak üzere ele alınmıştır.

Buradaki amaç, uygulama sonuçlarının genel bir yorumu yapmak değil, sadece göstergelerdeki kritik özellikleri istatistiki olarak gösterebilmektir.

6) N.Erdilek: "Hükümetler ve Programları". Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. Cilt 4. s.1044-1045-1046. İletişim Yayınları.

DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER

A- DIŞ TİCARET GÖSTERGELERİ

Yıllar	İHRACAT (Milyon \$)	Yıllık Artış (%)	İTHALAT (Milyon \$)	Yıllık Artış (%)	Dış Ticaret Açığı	Yıllık Artış (%)
1979	2261.2	- 1.2	5069.4	10.2	-2808.2	21.5
1980	2910.1	28.7	7909.4	56.0	-4999.3	78.0
1981	4702.9	61.6	8933.4	12.9	-4230.5	-15.4
1982	5746.0	22.2	8842.7	- 1.0	-3096.7	-26.8
1983	5727.8	- 0.3	9235.0	4.4	-3507.2	13.3
1984	7133.6	24.5	10756.9	16.5	-3623.3	3.3
1985	7958.0	11.6	11343.4	5.5	-3385.4	- 6.6
1986	7456.7	- 6.3	11104.8	- 2.1	-3648.1	7.8
1987	10190.4	36.7	14157.8	27.5	-3967.4	8.8
1988	11662.0	14.4	14335.4	1.3	-2673.4	-32.6
1989	11627.0	- 0.03	15763.0	10.0	-4136.0	54.7
1990						

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü-Türkiye İstatistik Yıllıkları

Tablodan da görüldüğü üzere ilk göze çarpan olgu, dış ticaretin hiç de istikrarlı bir gelişim göstermediğidir. İstikrar tedbirlerinin uygulandığı ilk yıllarda önemli ihracat artışları sağlanabilmiş ve dış ticaret açıklarının küçültülmesi başarılmıştır. Ancak dış ticaretin gelişimi daha sonraki yıllarda büyük dalgalanmalar göstermiştir. İhracatın yıllık artışı 1981'de % 62 gibi çok yüksek bir orana ulaşmışken 1989'a gelindiğinde % 0.03 oranında azalmış, üstelik ithalat artışı da % 10'lara ulaşınca dış ticaret açığı 4136 milyon dolara yükselmiştir. Dış ticaret açığındaki yıllık artış 1980'den bu yana ilk kez % 55 gibi çok yüksek bir orana ulaşmıştır.

İhracat on yılda % 414 oranında artarken yıllık artış ortalama % 17 civarında olmuştur. İthalatın on yıllık artışı % 211, yıllık artışın ortalaması ise % 12'dir.

Ancak ihracattaki bu artış belli bir takım ödünlerin verilmesi yoluyla sağlanabilmiştir. Bunun en önemli göstergesi ihracatın önemli artışlar gösterdiği yıllarda ihraç edilen malların miktarında görülen artışlardır ki bunun asıl anlamı ihraç fiyatlarının düşürülmüş olmasıdır.

Aşağıdaki tabloda yeralan ihracat ile ilgili miktar ve fiyat analizleri bu konuda önemli ipuçları vermektedir;

	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
İhracat											
(Milyon \$)	2261	2910	4703	5746	5728	7134	7958	7457	10190	11662	11627
Miktar											
(1000 ton)	4827	4855	9137	12700	11465	13644	13789	13221	14261	21892	17538
Toplam artış	0.99	1.29	1.62	1.22	0.99	1.25	1.12	0.94	1.37	1.14	0.99
Miktarsal											
artış	0.74	1.01	1.88	1.39	0.90	1.19	1.01	0.96	1.08	1.54	0.80
Fiyat artışı	1.34	1.28	0.86	0.88	1.10	1.05	1.11	0.98	1.27	0.74	1.24

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü- Türkiye İstatistik Yıllıkları

1981 yılında ihracatın yıllık artışı % 62 olmuş ancak bu artış fiyatlardaki % 14'lük azalma ile sağlanabilmiştir. İhracatın düştüğü yıllarda ise fiyatlardaki artışın miktarlardaki artışı aştığı görülmektedir. Örneğin fiyatların % 10'luk bir artış gösterdiği 1983 yılında ihracat

miktarsal olarak % 10 oranında azalmış ve doğal olarak ihra-catta % 1'lik bir azalmaya neden olmuştur. Bu genel eğilim 1987 yılı hariç tüm yıllar için geçerli olmuştur.

Aynı eğilimi dış ticaret hadlerinde de gözlemlemek mümkündür. Şöyle ki;

	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Ort. İhraç											
fiyatı (\$)	468	599	515	452	500	523	577	564	715	533	663
Ort. İthal											
fiyatı (\$)	269	339	395	382	344	333	340	312	311	304	332
DTH	1.74	1.77	1.30	1.18	1.45	1.57	1.70	1.81	2.30	1.75	2.00
DTH Endeksi											
(1980=100)	98	100	73	67	82	89	96	102	130	99	113

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü- Türkiye İstatistik Yıllıkları

Görüldüğü üzere, dış ticaret hadleri endeksi, 1981 yılından başlayıp 1986 yılına kadar sürekli 1980 yılının altında kalmıştır. Bu da ithal fiyatlarının ihraç fiyatlarından daha hızlı artmış olmasının bir göstergesidir. Diğer bir deyişle, bir birim ithal malı satınalabilmek için daha fazla ihraç malının satılması zorunlu olmuştur.

(Not: Hesaplamalar Devlet İstatistik Enstitüsü verileri kullanılarak yapılmıştır.)

Şimdi de ihracatın ülke gruplarına göre dağılımına bakıp dış pazar olanakları açısından hangi ülkelerin başta gelmiş olduğunu saptamaya çalışacağız.

İHRACATIN ÜLKE GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI (Milyon \$)

	A OECD Ülkeleri	AET Ülkeleri	Diğer OECD Ülk.	B İslam Ülkeleri	C Diğer Ülkeler	(A+B+C) Toplam
1979	1446.4	1097.5	348.9	259.9	554.9	2261.2
1980	1679.7	1242.1	437.6	697.4	532.9	2910.0
1981	2263.7	1502.9	760.8	2053.4	385.8	4702.9
1982	2556.1	1787.8	768.3	2391.2	1789.6	5746.0
1983	2759.7	2049.4	710.3	2260.3	707.8	5727.8
1984	3739.9	2756.2	983.7	2995.3	398.5	7133.7
1985	4106.4	2694.6	1411.8	3341.0	511.3	7958.7
1986	4292.3	3227.2	1065.1	2606.7	558.1	7457.1
1987	6444.7	4811.3	1633.4	3088.3	657.1	10190.0
1988	6707.1	5021.3	1685.8	3524.9	1430.1	11662.0
1989	7179.9	5314.5	1862.4	2870.5	1579.9	11627.3

On yıllık artış(%) 396.0 384.0 434.0 1004.0 185.0 414.0

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü- Türkiye İstatistik Yıllıkları

ÜLKE GRUPLARININ İHRACAT İÇİNDEKİ PAYLARI: (%)

	A OECD Ülkeleri	AET Ülkeleri	Diğer OECD Ülk.	B İslam Ülkeleri	C Diğer Ülkeler	(A+B+C) Toplam
1979	64	49	15	11	25	100
1980	58	43	15	24	18	100
1981	48	32	16	44	8	100
1982	44	31	13	42	14	100
1983	48	36	12	39	13	100
1984	52	38	14	42	6	100
1985	52	34	18	42	6	100
1986	58	43	15	35	7	100
1987	63	47	16	30	7	100
1988	58	43	14	30	12	100
1989	62	46	16	25	13	100

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü - Türkiye İstatistik Yıllıkları

On yıllık süreç içinde ihracatın en hızlı arttığı ülke grubu İslam Ülkeleri olmuştur. 1979 yılında İslam Ülkelerine yapılan ihracat 260 milyon dolar iken on yılda 10 kat

büyüyerek 2871 milyon dolara ulaşmıştır. OECD ülkelerine yapılan ihracat ise on yılda yaklaşık 4 kat artış göstermiştir.

İslam ülkelerine yapılan ihracatın hızla artması bu grubun toplam ihracat içindeki payını da yükseltmiştir. Özellikle İran-Irak savaşının yarattığı pazar olanakları iyi kullanılmış ve 1981 yılında İslam Ülkelerinin ihracat içindeki payı % 44'e yükselmiştir. Ancak savaşın bitimi ile bu oran giderek düşmeye başlamış ve 1989'da % 25 olarak gerçekleşmiştir.

İHRACATIN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI

	TARIM (Milyon \$)	Sektör Yıllık		SANAYİ (Milyon \$)	Sektör Yıllık		MADENCİLİK (Milyon \$)	Sektör Yıllık	
		Payı (%)	Artış (%)		Payı (%)	Artış (%)		Payı (%)	Artış (%)
1979	1343.6	59	-13	785.1	35	26	132.5	6	7
1980	1671.7	57	24	1047.2	36	33	191.2	7	44
1981	2219.4	47	33	2290.1	49	119	193.4	4	1
1982	2140.5	37	- 4	3430.0	60	50	175.5	3	- 9
1983	1880.7	33	-12	3658.2	64	7	188.9	3	8
1984	1748.9	25	- 7	5144.9	72	41	239.8	3	27
1985	1719.4	22	- 2	5994.8	75	17	243.8	3	2
1986	1885.6	25	10	5304.2	71	-12	266.9	4	9
1987	1852.5	18	- 2	8065.2	79	52	272.3	3	2
1988	2341.4	20	26	8943.4	77	11	377.2	3	39
1989	2126.5	18	- 9	9087.6	78	2	413.2	4	10
On yıllık (%)			58	-	-	1058	-	-	212

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü - Türkiye İstatistik Yıllıkları

Sanayi sektörü ihracatı on yılda yaklaşık on kat büyüyerek toplam ihracat içindeki payı % 35'den % 78'e yükselmiştir. Tarım sektörünün payı ise sürekli düşmüş ve on yıllık büyüme oranı ancak % 58 olabilmıştır. Genel görünüm böyle olmakla birlikte yıllara göre büyük dalgalanmalar olduğu görülmekte ve artış oranları arasında büyük farklılıklar oluşmaktadır.

İhracattaki gelişmeler tek başına değerlendirildiğinde geçmiş yıllara göre daha olumlu bir görünüm içinde olduğu söylenebilir. Ancak daha sağlıklı bir değerlendirme için ithalatla birlikte ele alınması zorunludur. Bunun için öncelikle, ithalatın madde gruplarına göre dağılımı ele alınacaktır.

İTHALATIN MADDE GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI: (Milyon \$)

	Yatırım	Yıllık	Tüketim	Yıllık	Yıllık	Yıllık	Yıllık
	Maddeleri	Artış (%)	Maddeleri	Artış (%)	Hammadde	Artış (%)	Toplam Artış (%)
1979	1596	0.5	96	-27.8	3377	-14.8	5069 10.2
1980	1581	-1.0	170	77.1	6158	82.4	7909 56.0
1981	2207	39.6	179	5.3	6547	6.3	8933 12.9
1982	2324	5.3	181	1.1	6338	- 1.0	8843 -1.0
1983	2317	-	242	33.7	6676	5.3	9235 4.4
1984	2659	14.8	474	95.9	7624	14.2	10757 16.5
1985	2603	-2.1	905	90.9	7835	2.3	11343 5.4
1986	3474	33.5	956	5.6	6675	-14.8	11105 -2.1
1987	3817	9.9	1161	21.4	9180	37.5	14158 27.5
1988	3989	4.5	1110	- 4.4	9236	0.6	14335 1.3
1989	3850	-3.5	1384	24.7	10529	14.0	15763 10.0
On yıllık (%)		141.2		1341.7		211.8	211.0

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü - Türkiye İstatistik Yıllıkları

Tablodan da görüldüğü üzere, tüketim maddelerinin toplam ithalat içindeki payı sürekli yükselmiş, 1979'da % 2 iken 1989'da % 9 olmuştur. Zira on yıllık büyüme hızı diğer madde gruplarının artış hızını fazlasıyla aşmış ve yaklaşık 13 kat büyümüştür. Yatırım maddelerinde ise tam tersi bir görünüm söz konusudur. Toplam ithalat içindeki payı 1979'da % 31 iken 1989'da % 24'e inmiş ve on yıllık büyüme hızı % 141 olabilmıştır. Hammadde ithalatı ise daha dengeli bir gelişme göstermiştir. Toplam içindeki payı çok fazla değişmemiş 1979'da % 67 olan payı 1989'da da aynı düzeyde kalmıştır. Toplam ithalatın büyük artışlar gösterdiği yıllarda, tüketim maddeleri artışının da çok yüksek oranlara ulaşmış olması dikkat çekicidir.

Son olarak, dış ticaretteki gelişmelerin on yıllık süreç içinde ne gibi sonuçlara ulaştığı üzerinde durulacak ve buna ilişkin göstergeler kullanılacaktır.

	<u>İhracat/ İthalat Oranı</u>	<u>İhracat/ GSMH</u>	<u>İthalat/ GSMH</u>	<u>Dış Ticaret Açığı/GSMH</u>
1979	0.45	0.04	0.08	0.04
1980	0.37	0.05	0.14	0.09
1981	0.53	0.08	0.15	0.07
1982	0.65	0.11	0.17	0.06
1983	0.62	0.11	0.18	0.07
1984	0.66	0.15	0.22	0.07
1985	0.70	0.15	0.22	0.07
1986	0.67	0.13	0.19	0.06
1987	0.72	0.15	0.21	0.06
1988	0.81	0.17	0.20	0.03
1989	0.74	0.15	0.20	0.05

Genel olarak, hem ihracatın hem de ithalatın GSMH içindeki payının arttığı gözlemlenmektedir. Ancak dış ticaret açığının GSMH içindeki payı 1988 yılı hariç her yıl 1979'daki % 4'lük orandan büyük olmuştur.

İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 1981'den başlanacak üzere olumlu bir gelişme göstermiş ve 1988 yılında % 81'e kadar yükselmiştir. Ancak yine de 1979-1989 olmak üzere 10 yıllık ortalama % 66 olarak gerçekleşmiştir.

B- TURİZM GELİR VE GİDERLERİ

1980'den sonra ağırlık verilen konulardan biri de turizm olmuştur. Bu alandaki gelişmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

	TURİZM GELİRLERİ (Milyon \$)	Yıllık Artış (%)	TURİZM GİDERLERİ (Milyon \$)	Yıllık Artış (%)	NET GELİR (Milyon \$)	Yıllık Artış (%)
1979	280.7	21.8	95.1	- 7.2	185.6	45.1
1980	326.7	16.4	114.7	20.6	212.0	14.2
1981	381.3	16.7	103.3	- 9.9	278.0	31.1
1982	370.3	- 2.9	108.9	5.4	261.4	-6.0
1983	411.1	11.0	127.3	16.6	283.8	8.6
1984	839.4	104.2	276.8	117.4	562.6	98.2
1985	1481.6	76.5	323.6	16.9	1158.0	105.8
1986	1215.1	-18.0	313.6	- 3.1	901.5	28.5
1987	1721.1	41.6	477.7	52.3	1273.4	41.3
1988	2355.3	36.8	358.0	-25.1	1997.3	56.8
1989	2556.5	8.5	534.0	49.2	2022.5	1.3
On yıllık (%)		810.8		461.5		989.7

* Geçici rakamlar

KAYNAK: Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (TOBB): Plânlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi. s.114.

C- DIŞ BORÇLAR

1989 Eylül sonuna göre dış borçlar, 6.7 milyar doları kısa vadeli, 29.6 milyar doları orta ve uzun vadeli olmak üzere 36.3 milyar dolara ulaşmıştır. Dış borçların yıllara göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

DIŞ BORÇLAR (Milyon \$)

	Kısa Vadeli	Pay (%)	Yıllık Artış (%)	Orta ve Uzun Vadeli	Pay (%)	Yıllık Artış (%)	Toplam Borç	Yıllık Artış (%)
1979	3596	25	-49.9	10638	75	46.8	14231	-1.3
1980	2505	15	-30.3	13722	85	29.0	16277	14.4
1981	2174	13	-13.2	14667	87	6.9	16841	3.5
1982	2164	12	- 0.0	15474	88	5.5	17638	4.7
1983	2281	12	5.4	16104	88	4.1	18385	4.2
1984	3259	15	42.9	18102	85	12.4	21361	16.2
1985	4816	19	47.8	20550	81	13.5	25366	18.7
1986	6911	22	43.5	24317	78	18.3	31228	23.1
1987	8692	23	25.8	29612	77	21.8	38304	22.7
1988	7704	20	-11.4	29990	80	1.3	37694	-1.6
1989*	6726	19	-12.7	29577	81	-1.4	36303	-3.7

* Eylül sonuna göre

KAYNAK: Türk Sanayileri ve İşadamları Derneği: 1990 Yılına Girerken Türk Ekonomisi ve Geçmiş Yıllar.

1980'de % 14'lük bir artışla 16.3 milyar dolara ulaşan dış borçların artış hızı 1981'den sonra yavaşlamış ancak 1984-1987 yılları arasında yeniden artış eğilimi içine girmiştir. Son iki yılda artış hızı negatif olmakla birlikte toplam borç 36.3 milyar dolara ulaşmıştır. Dikkati çeken diğer bir nokta da kısa vadeli borçların payının 1984 yılından sonra büyümeye başlamış olmasıdır.

GENEL EKONOMİK GÖSTERGELER

Dış ekonomik ilişkilerden sonra bu bölümde, genel ekonomik durum ele alınacak ve yine 1979-1989 olmak üzere on yıllık uygulama sonuçları değerlendirilecektir.

A- GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILA

GSMH (Milyar TL)

	<u>Cari</u> <u>Fiyatlarla</u>	<u>Sabit</u> <u>Fiyatlarla</u>	<u>Büyüme</u> <u>Oranı (%)</u>
1979	2139.7	208.3	-0.4
1980	4435.2	206.1	-1.1
1981	6553.9	214.6	4.1
1982	8721.9	224.3	4.6
1983	11549.1	231.9	3.3
1984	18316.8	245.5	5.9
1985	27789.4	258.2	5.1
1986	39177.2	278.8	8.1
1987	58390.0	299.7	7.4
1988	100153.9	310.0	3.4
1989	168868.0	313.5	1.1
On yıllık büyüme oranı:			50.5
Yıllık ortalama büyüme oranı:			4.1

KAYNAK: Devlet İstatistik Enstitüsü- Türkiye İstatistik Yıllıkları

1979 ve 1980'de negatif olan büyüme oranları 1981'den sonra artmaya başlamış, 1986 ve 1987 yıllarında dönemin en yüksek büyüme oranlarına ulaşılmıştır. Ancak 1988'den başlamak üzere büyüme oranları yeniden düşmeye başlamış ve 1989'

da % 1.1 olabilmıştır. Yıllık nüfus artışının yaklaşık % 2 olarak gerçekleştiği düşünülürse büyüme oranının gerçekte negatif olduğu görülecektir.

On yıllık büyüme oranı % 50 civarında olup, ortalama yıllık artış da % 4.1 olarak gerçekleşmiştir. Bu da, büyüme-yi gözardı eden politikaların yansıması olarak değerlendirilebilir. Özellikle 1979-1983 yılları arasındaki sonuçlar bunun açık bir kanıtıdır. Bu dönemde yıllık ortalama artış % 2.7 gibi düşük bir oranda gerçekleşmiştir. 1984-1987 yıllarında görece olarak farklılaşan politikalar nedeniyle büyüme oranları yükselmeye başlamış ve bu dönemdeki yıllık ortalama artış % 6.8 olmuştur. Ancak son iki yılda büyüme oranları yeniden düşme eğilimi içine girmiştir.

BÜYÜME ORANLARININ SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (%)

	<u>Tarım</u>	<u>Sanayi</u>	<u>İmalat</u>	<u>İnşaat</u>	<u>Hizmetler</u>	<u>GSMH</u>
1979	2.8	-4.7	-6.1	4.2	0.4	-0.4
1980	1.7	-2.9	-3.9	0.8	0.1	-1.1
1981	0.1	9.1	9.4	0.4	1.8	4.1
1982	6.2	6.3	6.4	0.5	3.6	4.6
1983	-0.2	6.4	7.5	0.6	3.6	3.3
1984	3.8	8.9	9.3	0.6	5.1	5.9
1985	2.7	6.6	5.6	2.9	5.3	5.1
1986	7.7	11.3	10.5	8.2	7.0	8.1
1987	2.1	9.7	10.1	6.7	6.7	7.4
1988	7.0	2.0	1.8	2.4	4.1	3.4
1989	-10.2	2.6	1.4	2.2	3.8	1.1

On yıllık

büyüme	21.3	77.1	74.4		53.4	50.5
--------	------	------	------	--	------	------

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü - Türkiye İstatistik Yıllıkları

Büyüme oranlarına sektörel bazda bakıldığında en yüksek performansın sanayi sektöründe, en düşük performansın ise tarım sektöründe olduğu görülmektedir. Tarım sektöründeki büyüme on yılda ancak % 21.3 olabilmektedir. Bu arada hizmetler sektörü önemli ölçüde genişlemiş ve on yıllık büyüme oranı % 53.4 olmuştur.

B- YATIRIMLAR

SABİT SERMAYE YATIRIMLARI (Cari fiyatlarla - Milyar TL)

	<u>Kamu</u>	<u>Pay (%)</u>	<u>Özel</u>	<u>Pay (%)</u>	<u>Toplam</u>	<u>Artış (%)</u>
1979	238	49.7	241	50.3	479	58
1980	482	55.8	382	44.2	864	80
1981	780	62.2	474	37.8	1254	45
1982	1023	61.5	641	38.5	1664	33
1983	1226	55.9	966	44.1	2192	32
1984	1776	54.0	1510	46.0	3286	50
1985	3228	58.1	2326	41.9	5554	69
1986	5258	57.7	3856	42.3	9114	64
1987	7557	53.5	6571	46.5	14128	55
1988	11510	47.6	12656	52.4	24166	71
1989	17014	44.5	21188	55.5	38202	58

Kaynak: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği: 1990 Yılına Girerken Türk Ekonomisi ve Geçmiş Yıllar.

Tablodan da görüldüğü üzere ilk göze çarpan olgu yatırımların artış hızındaki azalışlardır. Özellikle 1981-1984 yılları arasındaki yıllık artışlar % 50'nin üstüne çıkmamıştır. 1985'ten sonra artma eğilimi içine girmekle beraber yine de artışların tatmin edici düzeyde olduğu söylenemez. Zira artışlar, cari fiyatlarla hesaplanmış, fiyat artışlarından kaynaklanan büyüme dikkate alınmamıştır. Aksi koşul-

larda, yatırımlardaki fiziki büyümenin daha küçük olacağı açıktır.

İkinci bir özellik, kamu kesiminin yatırımlar içindeki payının (tam tersi amaçlandığı halde) küçülmemiş olması ve 1988'e kadar % 50'nin üzerinde kalmış olmasıdır. Sadece son iki yılda kamu yatırımlarının payı % 50'nin altına inmiş ve özel kesim yatırımlarının payı büyümüştür.

SABİT SERMAYE YATIRIMLARININ SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (%)

	On yıllık										
	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1977	1988	1989 büyüme
TARIM	6.7	7.5	10.5	10.5	11.0	10.6	7.5	6.6	8.0	7.1	6.4 76.0
MADENCİLİK	4.2	4.4	6.1	5.5	5.7	5.5	6.2	4.4	2.8	2.9	2.4 44.9
İMALAT	27.5	27.0	26.1	32.0	21.6	23.1	21.1	19.6	15.6	15.1	14.0 40.4
ENERJİ	12.4	13.8	14.7	13.4	15.0	13.3	13.4	14.3	13.5	13.5	13.0 84.1
ULAŞTIRMA	15.9	15.7	18.7	19.7	19.0	21.9	24.3	24.2	23.4	19.7	18.3 91.3
TURİZM	0.1	-	-	-	-	1.1	1.6	2.3	2.7	3.3	4.3 513.1
KONUT	24.6	22.8	13.0	15.7	17.5	14.4	14.4	15.7	20.9	26.3	29.8 96.5
EĞİTİM	1.8	2.1	2.5	2.5	2.5	2.1	2.4	2.4	2.7	2.9	3.2 145.9
SAĞLIK	0.1	1.8	1.2	1.3	0.1	0.1	0.1	0.1	1.0	1.1	1.3 117.6
DİĞER	5.2	5.4	6.7	6.8	6.2	7.0	8.3	9.6	9.5	8.2	7.3 112.6
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0 79.8

On yılda yatırımları en hızlı büyüyen sektörler, turizm, eğitim ve sağlık sektörleri olmuş ancak yine de sözkonusu sektörlerin toplam yatırım içindeki payları % 5 düzeyine bile ulaşamamıştır.

Dikkati çeken diğer bir nokta da imalat sektörünün yatırım payının sürekli düşmüş olmasıdır. 1982'de % 32'ye çıkan yatırım payı, 1989'da % 14'e düşmüştür. Zaten imalat sektörü yatırımlarının on yıllık büyüme oranı ancak % 40.4 olabilmıştır.

SEKTÖRLERE GÖRE SABİT SERMAYE YATIRIMLARI (Cari Fiyatlarla-Milyar TL)

		1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1977	1988	1989
YATIRIM	: Özel	14.4	31.0	58.6	73.7	126.8	178.7	209.8	257.2	444.6	680.9	826.4
	Kamu	17.9	33.6	72.7	101.2	114.2	170.6	208.3	341.9	685.2	1046.2	1627.1
BAĞIMCILIK:	Özel	1.5	2.0	3.5	5.0	6.4	18.8	33.3	51.4	99.5	179.1	287.7
	Kamu	18.7	36.4	73.2	85.9	119.3	161.1	310.7	349.2	299.5	510.4	618.3
HALAT	: Özel	69.8	93.4	142.0	178.0	237.9	510.6	766.5	1271.4	1721.7	2974.6	4411.2
	Kamu	62.0	139.7	185.2	223.1	235.4	248.8	407.9	514.3	475.4	677.9	918.0
NERJİ	: Özel	1.3	1.8	3.3	5.1	6.4	10.6	13.6	48.0	63.2	173.7	217.1
	Kamu	57.9	117.9	180.9	218.6	321.8	427.1	728.0	1252.2	1839.1	3080.0	4760.2
LAŞTIRMA	: Özel	30.0	47.8	100.2	104.2	169.0	270.7	415.3	560.1	831.5	1341.8	2011.1
İBERLEŞME	Kamu	46.4	87.9	134.5	224.3	247.5	448.5	932.6	1641.1	2472.2	3420.7	4967.6
URİZM	: Özel	1.4	2.3	3.8	5.2	7.5	19.6	59.0	115.0	244.3	607.8	1388.6
	Kamu	1.8	2.3	3.7	7.7	6.5	15.8	38.1	95.4	134.2	180.6	253.3
ONUT	: Özel	111.2	186.8	145.3	237.5	363.5	427.2	712.1	1355.5	2857.0	6140.6	11031.1
	Kamu	6.8	9.9	17.2	19.0	20.4	47.1	86.5	74.4	97.4	208.2	357.2
ĞİTİM	: Özel	0.5	0.7	1.1	1.5	1.9	3.0	8.7	16.4	29.6	54.7	125.5
	Kamu	8.0	17.2	30.0	39.6	52.8	67.5	123.4	202.9	346.0	653.7	1114.8
SAĞLIK	: Özel	0.5	8.1	1.2	1.6	2.1	3.3	11.4	23.4	37.7	55.9	130.4
	Kamu	3.8	7.3	14.2	19.2	18.2	26.8	35.0	67.3	106.8	204.7	375.2
İĞER	: Özel	10.4	16.4	15.0	29.2	44.6	67.7	104.0	157.9	241.6	446.6	758.6
	Kamu	14.3	30.3	68.4	84.3	90.3	162.2	358.0	719.2	1101.7	1527.8	2022.3
TOPLAM	: Özel	241.0	382.1	473.8	641.0	966.1	1510.2	2325.7	3856.3	6570.7	12655.7	21187.7
	Kamu	237.6	482.4	780.0	1022.9	1226.4	1775.5	3228.5	5257.9	7557.5	11510.2	17014.1
Genel Toplam		479.0	864.5	1253.8	1663.9	2192.5	3285.7	5554.2	9114.2	14128.2	24165.9	38201.8

C- KAMU MALİYESİNE İLİŞKİN GÖSTERGELER

24 Ocakla başlayan sürece egemen olan yaklaşıma göre enflasyonun nedenlerinden biri de bütçe açıkları idi. Enflasyonun düşürülmesi için bütçe açıklarının kapanması gerekiyordu. Bu nedenle, öncelikle bütçe açıklarının geçen on yılda nasıl bir seyir izlediğine bakmak istiyoruz.

BÜTÇE AÇIĞI (Milyar TL)

	<u>Gider</u>	<u>Gelir</u>	<u>Açık</u>	<u>Yıllık Artış (%)</u>	<u>Açık/ GSMH (%)</u>
1979	596.8	506.3	90.5	259	4.2
1980	1078.4	912.2	166.2	84	3.7
1981	1515.6	1392.0	123.6	-26	1.9
1982	1601.7	1444.5	157.2	27	1.8
1983	2612.5	2299.9	312.6	99	2.7
1984	3784.2	2805.5	978.7	213	5.3
1985	5312.7	4514.5	798.2	-18	2.9
1986	8165.3	6753.8	1411.5	77	3.6
1987	12696.4	10089.0	2607.4	85	4.5
1988	20912.0	17010.6	3901.4	50	3.9
1989*	36466.0	29974.0	6492.0	66	3.8

* Gerçekleşme tahmini

Kaynak: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD): 1990 Yılına Girerken Türk Ekonomisi ve Geçmiş Yıllar.

Bütçe açığı 1979'da % 259 oranında artarak 90.5 milyar lira olmuş ve GSMH içindeki payı % 4.2'ye yükselmiştir. 1980'den sonraki uygulamaların etkisi ile ilk üç yılda oldukça olumlu sonuçlar elde edilmiş ve bütçe açığının GSMH içindeki payı % 1.8'lere kadar düşmüştür. Ancak 1984'de aynı

oran % 5.3'e yükselerek, 1979'daki düzeyin bile üstüne çıkmıştır.

BÜTÇE GELİRLERİNİN DAĞILIMI: (Milyar TL)

	Vergi	Pay	Vergi dışı	Pay	Özel gelir	Pay	Diğer	Pay		Yıllık
	Gelirleri	%	Normal Gelir	%	ve fonlar	%	Gelirler	%	Toplam	Artış (%)
1979	405.5	80	91.2	18	2.4	-	7.2	2	506.3	63.4
1980	749.9	82	139.7	15	10.4	1	11.9	2	912.2	80.2
1981	1190.2	86	136.5	10	47.1	3	18.2	1	1392.0	52.6
1982	1304.9	90	110.8	8	-	-	28.7	2	1444.5	3.8
1983	1934.5	84	307.1	13	18.8	1	39.5	2	2299.9	59.2
1984	2372.2	85	279.8	9	76.7	3	76.8	3	2805.5	22.0
1985	3829.1	85	444.0	9	123.6	3	117.8	3	4514.5	60.9
1986	5972.0	88	554.3	8	83.2	2	144.3	2	6753.8	49.6
1987	9051.0	90	756.9	8	24.8	-	256.3	2	10089.0	49.4
1988	14267.4	84	1202.6	7	1141.3	7	399.3	2	17010.6	68.6
1989*	25125.0	84	2470.0	8	2045.0	7	334.0	1	29974.0	76.2

* Gerçekleşme tahmini

Kaynak: Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (TOBB): "Plânlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi". s.115.

Vergi gelirlerinin toplam bütçe gelirleri içindeki payı 1980'den sonra sürekli artmış ve 1989'da % 84 olarak gerçekleşmiştir. Özel gelir ve fonların payı ise son iki yılda artarak % 7'ye ulaşmıştır.

VERGİ YÜKÜ (%)

	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1977	1988	1989
Vergi Gelirleri											
GSMH	= 18.9	16.9	18.2	15.0	16.8	13.0	13.8	15.2	15.5	14.2	14.6
Toplam Gelir											
GSMH	= 23.7	20.6	21.2	16.6	19.9	15.3	16.2	17.2	17.3	17.0	17.4

Dolaylı vergilerin toplam vergi gelirlerindeki payı 1980-1983 yılları arasında küçülürken, dolaysız vergilerin payı büyümüş, 1984'den sonra ise dağılım ters yönde gelişmeye başlamıştır.

Vergi yükü ise 1979'dan sonra sürekli olarak azalmış, 1979'da % 18.9 iken 1989'da % 14.6'ya inmiştir.

PARASAL GÖSTERGELER

A- ENFLASYON ORANLARI

	TOPTAN EŞYA FİYAT ENDEKSLERİ	TÜKETİCİ FİYATLARI ENDEKSİ	
	İstanbul Ticaret Odası (19683=100)	Devlet İstatistik Enstitüsü (1981=100)	Devlet İstatistik Enstitüsü (1978-1979=100)
1979	175.1	-	-
1980	190.3	-	-
1981	134.1	-	-
1982	127.4	127.0	-
1983	128.1	130.5	131.4
1984	146.4	150.3	148.4
1985	141.7	143.2	145.0
1986	127.5	129.6	134.6
1987	139.2	132.0	138.9
1988	160.8	168.3	175.4
1989	165.0	169.6	169.6

24 Ocak kararları ile başlayan sürecin hareket noktası enflasyonun düşürülmesi idi ve iktisat politikaları da bu amaca göre belirlenerek uygulamaya konmuştu.

İstikrar programının uygulamaya konduğu yıllarda gerçekten de enflasyonun önemli ölçüde düşürülmesi başarılmıştır. Ancak 1984'den sonra yeniden artma eğilimi içine girmiş ve son iki yılın enflasyon oranları yaklaşık % 70 olmuştur.

Yine bu dönemde enflasyonun düşürülmesi amacına yönelik olarak sıkı para politikasının izlenmesi gerektiği savunulmuş ve para arzının daraltılması yoluna gidilmiştir. Bu alandaki gelişmeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

	EMİSYON	Yıllık	PARA ARZI	Yıllık	MERKEZ	Yıllık	BANKA	Yıllık
	(Milyar TL)	Artış	(Ml-Milyar TL)	Artış	B.KREDİLERİ	Artış	KREDİLERİ	Artış
		(%)		(%)		(%)		(%)
1979	182.9	60.9	467.7	64.9	382.1	58.0	446.1	50.6
1980	278.6	52.3	738.5	57.9	655.1	71.4	789.5	77.0
1981	386.4	38.7	1019.3	38.0	925.5	41.3	1318.7	67.0
1982	542.7	40.5	1407.0	38.0	910.5	- 1.6	1805.6	36.9
1983	730.5	34.6	2083.9	48.1	1234.1	35.5	2417.5	33.9
1984	972.6	33.1	2247.6	7.9	879.9	-28.7	3149.2	30.3
1985	1393.5	43.3	3420.0	52.2	1299.6	47.7	5567.9	76.8
1986	2021.1	45.0	5357.4	56.6	1828.0	40.7	10052.7	80.5
1987	3018.3	49.3	8682.3	62.1	3438.7	88.1	16033.6	59.5
1988	4485.1	48.6	11311.5	30.3	5142.3	49.5	22771.1	42.0
1989								

Kaynak: Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (TOBB): a.g.k. s.117.

Genel olarak bakıldığında, 1979 ve 1980 yıllarında büyük bir hızla artan para-kredi faktörlerinin artış hızı 1981'den sonra düşmeye başlamıştır. Ancak 1985'den sonra artış hızları yeniden yükselmiştir.

GELİR DAĞILIMI İLE İLGİLİ GÖSTERGELER

Kişi Başına Düşen GSMH

	Cari Fiyatlarla (TL)	Sabit Fiyatlarla 1968 (TL)	Döviz Satış Kurları (\$)
1979	50529	4786	1612
1980	99805	4638	1340
1981	143909	4714	1283
1982	187094	4807	1143
1983	241348	4844	1057
1984	374462	5006	1016
1985	552407	5132	1053
1986	762612	5413	1121
1987	1104929	5672	1289
1988	1848676	5723	1301
1989	3042221	5645	1420

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü-İstatistik Yıllıkları ve
Döviz Kurları için Resmi Gazete

Not : Dolarla ilgili değerler, cari fiyatlı gayri safi
milli hasıla tutarlarının döviz satış kurları ile
deflate edilmesi yoluyla hesaplanmıştır.

Kişi başına düşen milli gelirdeki 10 yıllık reel artış
sadece % 18 olabilmektedir. Dolar bazında bakıldığında ise ki-
şi başına düşen milli gelirin 1979'dan bu yana sürekli ola-
rak azaldığı görülmektedir. 1989'da 1420 dolar olan kişi ba-
şına milli gelir 1979'a göre % 12 oranında azalmıştır.

Milli Gelirin Dağılımı (%)

	<u>1980</u>	<u>1981</u>	<u>1982</u>	<u>1983</u>	<u>1984</u>	<u>1985</u>	<u>1986</u>	<u>1977</u>	<u>1988</u>	<u>1989</u>
Kâr-Faiz-Rant	49.47	52.36	53.56	54.50	54.69	57.99	62.08	64.21	65.74	70.20
Ücret-Maaş	26.66	24.68	24.62	25.00	24.79	21.57	19.08	18.09	17.26	15.80
Tarım	23.87	23.06	21.82	20.50	20.52	20.44	18.84	17.70	17.00	14.00
Toplam	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Kaynak: Süleyman Özmucur: Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yolu ile Hesaplanması. İstanbul Ticaret Odası Yayını. No:1987-1 ve 30.6.89 tarihli Cumhuriyet Gazetesi.

Tablodan da görüldüğü üzere gelir dağılımı 1980'den sonra ücretliler ve tarım kesimi aleyhine hızla bozulmuş, iki grubun birlikte milli gelirden aldıkları pay 1980'de % 51 iken 1989'da % 30'a düşmüştür. Sermayenin payı ise aynı süre içinde % 49'dan % 70'e yükselmiştir.

C) 24 OCAK MODELİNİN FARKLI YAKLAŞIMLAR AÇISINDAN ELEŞTİRİSİ VE ALTERNATİF ÖNERİLER

Başta da belirttiğimiz gibi 24 Ocak kararları, strateji değişimine yol açan kararlar olarak değerlendirilmiş ancak gerekliliği veya yararlılığı geçtiğimiz on yıl boyunca sürekli tartışma konusu olmuştur.

Bu bakımda farklı yaklaşımlar açısından getirilen eleştiriler ele-alınacak ve alternatif öneriler üzerinde durulacaktır.

Ele alınacak olan yaklaşımlar sırasıyla, liberal, sol-liberal, yapısalcı ve plânlamacı yaklaşımlar olacaktır.

Yaklaşımları değerlendirmeye çalışırken tanıklığına başvurduğumuz yazarların seçiminde ise yazarların, yaklaşımları temsil edebilme özellikleri dikkâte alınmış, diğer bir deyişle en temsili olanlar seçilmiştir.

C.I) Liberaller:

1980'lere gelindiğinde yaşanan ekonomik bunalımları, izlenen strateji ve politikaların hatası olarak yorumlayan liberaller, alınan kararları büyük bir coşku ile karşılamışlar ve desteklemişlerdir. İzlenen ithal ikameci ve korumacı politikalar nedeniyle "rant ekonomisinin" yaratıldığını ve ekonominin etkinlik ve optimallikten uzak bir işleyiş içine sokulduğunu savunan liberaller, doğal olarak serbest piyasa ekonomisine geçilmesi gerektiğini savunmuşlar, ekonomik işleyişin piyasa mekanizmasına terkedilmesinin zorunlu olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Liberallere göre, aşırı değerlenmiş döviz kurları, ithalatı özendirirken ihracatı engelleyici etkiler yaratmış, yüksek koruma duvarları nedeniyle maliyetler ve fiyatlar yükselmiş, kaynak dağılımında etkinlik azalmış ve rantlar önemli ölçüde artmıştır.

Rantların oluşumunu içe dönük sanayileşme ve fiyat oranları arasındaki ilişkilerle açıklayan Z.Hatipoğlu, ekonomik sorunlarla rantlar arasındaki bağıntıyı şöyle açıklamaktadır;¹

1) Türkiye'de rant olayı ile enflasyon arasında yakın bir bağlantı vardır. Şöyle ki;

a) Tarım dışı kesim ile tarım kesimi arasında büyük kazanç farkları varsa (rantlar nedeniyle) tarım dışı kesimlerin yüksek gelir kazanabilmesi için bu kesime bol miktarda subvansiyon vermek gerekebilir. Bu subvansiyonları temin etmek için Merkez Bankasının araya girmesi gerekecek, yani Merkez Bankası para basmaya zorlanacaktır.

b) Rantların enflasyona neden olacağını gösteren diğer bir etken fiyat nisbetlerinin belirli düzeylerde bulunması zorunluluğudur. Fiyat oranlarının belirli düzeylerde kalma zorunluluğu mukayeseli avantajlar bakımından uygun bulunan malların fiyatlarını artışa zorlar (rantlar) ki, bu fiyat artışları devamlı enflasyonun en önemli nedenlerinden biridir.

c) Enflasyonu teşvik eden diğer bir etmen ihracat zorluklarıdır. Rantların varolduğu bir ekonomide ise ihracat zordur. İhracatı teşvik için devletin çeşitli primler ödemesi gerekir ve ayrıca düşük fiyatla ihracat yapabilmek için ve belirli düzeylerde kâr elde edebilmek için firmaların iç piyasada fiyatlarını arttırmaları gerekir.

d) Enflasyonun başka bir nedeni de taklit edici fiyat artışlarıdır. Nitekim, verimlilik artışı sonunda bir endüstride ücretler artacak olur ise diğer endüstrilerde de ücretler artar. Türkiye'de rantlar verimlilik artışından çok daha yüksek düzeylerde bulunduğu için bu yönden beklenen fiyat artışları çok daha önemli olmaktadır.

2) Rantların varolduğu bir ekonomide ihracat zordur. Çünkü rantlar daha çok ülkenin karşılaştırmalı üstünlükleri

1) Z. Hatiboğlu: "Rant Ekonomisi". Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. Cilt 4. s.1113-1126. İletişim Yayınları.

yüksek bulunan endüstrilerde kazanılır. Diğer taraftan muhtemel ihraç malları da bunlar olacaktır. Bunları ihraç etmek için rantların azaltılması gerekmektedir. Bu da fiyat azalmasına aynı zamanda da bir gelir azalmasına neden olacaktır.

3) Rantlar ile işsizlik arasında çok yakın bir bağlantı vardır. Ülke ekonomisinde yüksek rantlar bulunduğu sürece ekonominin etkinliği düşük olacaktır. Etkinliğinin azalması istihdamın da azalmasına neden olmaktadır. Yine istihdam ile ihracat arasında yakın bir bağlantı vardır. Rantlar nedeniyle ihracatın gerçekleştirilememesi istihdam olanaklarını da sınırlamaktadır. Aksi koşullarda ihracat, mukayeseli avantajlara göre yapılacağından ve Türkiye'nin mukayeseli avantajları da büyük ölçüde emek kullanılmasına bağlı olduğundan, daha fazla ihracat daha fazla istihdam anlamına gelecektir.

4) Ekonomide oluşan rantlar, gelir bölüşümü dengesinin de bozulmasına neden olmaktadır. Fiyat mekanizmasının iyi işleyemeyişi ve içe dönük endüstrileşme nedeniyle ortaya çıkan tekel ve rantlar, gelirin eşit olmayan dağılımına neden olur.

Sorunların çözümü için rantların ortadan kaldırılması gerektiğini savunan Hatipoğlu, 24 Ocak modelini bu amaca yöneldiği için desteklemektedir. Zira rantların kaldırılabilmesi ve ekonomide etkinliğin sağlanabilmesi için serbest piyasa ekonomisinin yerleştirilmesi gerekmektedir.

"...bütün bu tedbirler, yıllardan beri üzerinde durduğum ve Türkiye ekonomisini kemiren rantları ortadan kaldırmaya yöneliktir. ...Tabii bu tedbirlerin bir tek özeti var. ... O da serbest piyasanın işleminin sağlanması. Eğer serbest piyasaya inanıyorsanız bu tedbirleri alacaksınız."²

1980'den önce uygulanan politikaların tamamen karşısında yer alan ve alternatif olarak dışa açılmaya yönelik

2) Z. Hatipoğlu: "Hükümet Programının Ekonomik Yanı". Banka ve Ekonomik Yorumlar. Ocak 1984. Yıl 21. Sayı:1. s.10.

iktisat politikalarının izlenmesi gerektiğini savunan liberaler, 24 Ocak kararları ile gündeme gelen yeni iktisat politikalarını, oldukça cesur ve yerinde uygulamalar olarak değerlendirmişler ve desteklemişlerdir.

"...1979'dan önceki politikaları uygulamayı sürdürseydiniz, ne bu ihracat patlaması olur, ne ekonomideki darboğazlar giderilebilir, ne de ekonomi işler hali gelebilirdi."³

Liberallerin sorunlara yöneliş biçimi ve getirdikleri çözüm önerileri, aslında 24 Ocak kararlarından bu yana yürürlüktedir. Diğer bir deyişle, liberallerin felsefesi, son on yılın egemen felsefesi olarak iktidardadır.

Ancak gündeme gelen kimi uygulamalar liberaller tarafından da eleştirilmiştir. Yapılan bu eleştiriler, 24 Ocak modelinin felsefesine ve bütününe ilişkin eleştiriler olmayıp, çoğunlukla liberalizmin gereklerinin yerine getirilmemiş olması ve devletin ekonomi içindeki ağırlığının azaltılmaması ile ilgili eleştirilerdir. İkinci bir eleştiri konusu da izlenen politikaların bazı sektörleri gözetmek adına farklılaştırılmış olmasıdır.

"...liberal bir piyasa sistemine doğru önemli adımlar atılmış olmasına rağmen, devletin birçok müdahaleden daha elini çekememiş olması ve bunun için gerekli şartların daha yaratılamamış olması bugünkü iktidarın içinde bulunduğu güçlüklerden ve paradokslardan biridir."⁴

Başlangıçta 24 Ocak kararlarını büyük bir coşkuyla karşılayan sanayi kesimi de bugün, hemen hemen aynı nedenlerle eleştirilere katılmış durumdadır. Sanayi kesimince getirilen eleştiriler genellikle şu başlıklar altında toplanmaktadır;

a) Liberalizmin gereklerinin yerine getirilmemiş olması ve devletin ekonomi içindeki ağırlığının azaltılmaması.

3) K. Kurdaş: "Hükümet Programının Ekonomik Yanı". Banka ve Ekonomik Yorumlar. Ocak 1984. Yıl 21. Sayı:1. s.14.

4) E. Gönensay: "Liberalleşme Politikasının Önündeki Engeller". İktisat Dergisi. Şubat 1985. Sayı:243. s.23.

b) İzlenen politikaların farklı çıkar grupları adına farklılaştırılması ve özellikle faaliyet konusu ihracat ve yurt dışı müteahhitliği olan sermaye gruplarının gözetilmesi.

c) Anlık kararlar ile güven ortamının ortadan kalkması ve geleceğe ilişkin tahminlerde belirsizlik ögesinin ön plâna çıkması.

d) Alınan kararların ve izlenen politikaların zamanlama açısından yanlış olması.

Yapılan bu eleştiriler, aslında sermaye grupları arasındaki çatışmanın ürünü olmuştur. Sanayileşmenin tâli plâna itildiği ve ihracatın öncelikli sektör olarak ön plâna çıkartıldığı uygulamalar nedeniyle sanayi sermayesi önemli kayıplara uğrarken faaliyet konusu ihracat ve yurt-dışı müteahhitliği olan sermaye grupları büyük çıkarlar elde edebilmişlerdir. Bu da iki grup arasında yoğun çekişmelere neden olmuş ve sanayi sermayesinin eleştirileri de bu bağlamda gündeme gelmiştir. 1983 yılında belirginleşen bu eleştiriler, aynı tarihlerde Türkiye Odalar Birliği başkanı olan Mehmet Yazar'ın ifadesi ile şöyle aktarılmaktadır;

"Türk Lirasının değeri gereğinden fazla düşük tutulmalı, ihracatçı sermaye şirketlerine tanınan ayrıcalıklardan vazgeçilmeli, böylece 200 Milyarlık kaynak sanayie yöneltilmeli. Bankalar sisteminin aksaklıkları düzeltilmeli. Tahsil edilemeyen borçlar ertelenmeli. Mevduata enflasyonun üzerinde faiz verilmeli, ancak bu fazlalık 2-5 puanı geçmemeli. Özel tüketici kredisi verilerek geçici talep yaratılmalı."⁵

Görüldüğü gibi yapılan önerilerde, ihracatçı gruplara tanınan ayrıcalıklardan vazgeçilmesi ve kaynak aktarımının sanayiciler lehine değiştirilmesi talebi yer almaktadır. Ayrıca içi talebin arttırılması doğrultusunda önlemlerin alınması istenmektedir. Zira, ihracatın arttırılabilmesi için alınan önlemler iç talebin büyük ölçüde düşmesine neden

5) Aktaran: Mustafa Sönmez: "24 Ocak bahsinde işlerin yolunda gitmesine engel olan kim?". İktisat Dergisi. Şubat 1985. Sayı:243.

olmuş, dolayısıyla sanayi kesiminde kapasite kullarımları önemli ölçüde düşmüştür. Sanayi sermayesi ile ihracatçı sermaye grupları arasındaki çelişki de tamamen bu noktada odaklaşmıştır.

Sanayi sermayesinin talepleri, 1986-1987 yıllarındaki "seçim ekonomisi" uygulamalarıyla büyük bir ölçüde karşılanmış, genişleyici iktisat politikaları yoluyla iç talepte belli bir canlanma yaratılmıştır. Ancak seçimlerden bir kaç ay sonra 4 Şubat 1988 kararları ile yeniden sıkı para politikalarına dönülmüş ve iç talebin düşürülmesi yoluna gidilmiştir. Buna göre, 1988 programı için büyüme hızı %5'e çekilmiş, yatırım hedefleri düşürülmüştür.

Bu tarihten sonra sanayi sermayesinin eleştirisi daha da yoğunlaşmış, alınan kararların ekonomiyi durgunluğa sürükleyeceği ve sanayi kesmini olumsuz etkileyeceği ileri sürülmüştür. Sanayi sermayesinin önemli bir bölümünü temsil eden TÜSİAD'a (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği) göre, olumsuz etkilerin gerekçeleri şöyle sıralanmaktadır;

"Bu kez negatif faiz politikası değil, aşırı pozitif kredi faizleri, sabit kur politikası değil enflasyonun kontrol edilememesinden kaynaklanan aşırı kur dalgalanmaları, gerçekçi olmayan KİT fiyatları değil kamu açıklarının finansmanı için başvurulmuş aşırı KİT zamları ile yoğun iç ve dış borçlanmadan kaynaklanan "crowding out" etkisi gibi yeni ve değişik nedenler özel imalat sanayii üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır."⁶

Görüldüğü üzere buradaki asıl sorun, yüksek kredi faizleri ile kamu kesiminin ekonomideki rolüne ilişkindir. İstenen, kamu kesiminin küçültülmesi, özel sektöre daha fazla fon aktarılması ve kredi maliyetlerinin düşürülmesi doğrultusunda yeni düzenlemelerin uygulanmaya konmasıdır. TÜSİAD'ın bu amaçla getirmiş olduğu öneriler şunlar olmuştur;⁷

6) TÜSİAD: "İstikrarlı Kalkınma ve Yeniden Sanayileşme İçin Ekonomik Çözümler" 1989. s.I. Yayın No.TÜSİAD-T/89/7/129.

7) TÜSİAD: a.g.y. s.IV-V.

a) Kamu kesimi, para ve sermaye piyasasında ağırlığını azaltarak, özel sektöre yönelik kısa, orta ve uzun vadeli alternatif plasman imkânları yaratmalıdır.

b) Kamu kesimi ile özel kesimin borçlanma şartları arasındaki vergi farkları kaldırılmalıdır.

c) Kredi faizlerinin alçalması ve mevduat faiziyle kredi faizleri arasındaki büyük farkın nedeni olan yasal yükler azaltılmalı, bankaların yüksek maliyetle çalışmaktan caydırılmaları için gerekli olan önlemler alınmalıdır.

d) Özel sektöre öz kaynaktan yatırım ve işletme fonu sağlamak için kurumlar vergisi Avrupa Topluluğu'na paralel hâle getirilmelidir.

e) Sermaye erozyonunu durdurmak için gerekli önlemler alınmalıdır.

f) İthalattan alınan vergi ve fonlar ile ihracata verilen teşviklerin, sektörlerarası mukayeseli üstünlük durumuna göre selektif olarak belirlenmesi gerekmektedir.

g) Önümüzdeki dönemde özellikle girdi niteliğinde mal ve hizmet üreten KİT'lerin fiyatlarına, bütün yıl için hedef alınan ve önceden ilân edilen enflasyon oranlarının üstünde zam yapılmamalıdır.

h) KİT'lerin özelleştirilmesine devam edilmelidir.

ı) Özelleştirme programına imalat sektörü dışındaki kamu işletmeleri de dahil edilmelidir.

j) Dış aleme mali transferlerin azaltılabilmesi için her türlü çaba harcanmalıdır.

k) Özel imalat sanayiinde kararsızlığı ve belirsizliği önlemek için plân ve programlarda yer alan ilke ve hedefler, plân ve program dönemleri boyunca değiştirilmemelidir.

l) Ekonomi ile ilgili fonksiyonların koordinasyonu için bir İktisat Bakanlığının ikdası gerekmektedir.

m) Bürokraside etkinliğin sağlanması için gerekli bütün önlemler, öncelikle ve içtenlikle alınmalıdır.

Kredi faizlerinin yüksekliği nedeniyle borçlanma maliyetinin çok yüksek boyutlara ulaştığını, bununla birlikte

devletin ekonomi içindeki rolüne bağlı olarak özel kesimde önemli finansal sıkıntıların yaşandığını ileri süren Tansu Çiller ve Murat Çizakça da benzer bir öneri paketini şöyle dile getirmektedirler;⁸

a) Finans kesimindeki darboğazın ana nedeni devletin kaynak kullanımında yarattığı kalabalıklaşma (crowding-out) dır. Kalabalıklaşma sorununun çözümü devletin küçülmeside yatmaktadır.

b) Kamu kesimi küçülürken kaynak talebini doğal olarak kısıması gerekmektedir.

i) Sermaye piyasasındaki kamu hakimiyeti bugün %95'le-re varan boyutlardan çok daha aşağılara çekilmelidir. Bunun için iç borçlanmadan vazgeçilmelidir.

ii) Kamu kesimi mevduatın %44'leri bulan bölümüne el koymaktadır. Munzan karşılıkları dışında kamu kesimi banka kaynaklarına el koymamalıdır.

c) Kamu gelirlerinin vergi gelirleri, KİT zamları, emisyon ve iç borçlanmadan oluşacağı düşünülürse, bu kaynak-lar arasında akılcı bir dengenin kurulması gereği kendili-ğinden ortaya çıkar. Buna göre;

i) Vergi kaçağını önlerken, vergi adaletsizliğini önlemeli ve şu anda verginin tüm yükünü taşıyan memur ve iş-çi kesiminden bu yük kısmen kaldırılmalıdır.

ii) KİT zamları ile kaynak yaratmak gerçekçi olmayacaktır.

iii) Sıkı para politikası gereği emisyon artışını da kısıtlı tutmak zorunludur.

d) KİT'lerin satışı kamu kesiminin küçülmesi açısından yararlıdır ve önerilen kamu kesimi küçülmesi ilkesine katkı-da bulunacaktır.

8) T. Çiller-M.Çizakça: Türk Finans Kesiminde Sorunlar ve Öneriler. s.163 vd. İstanbul Sanayi Odası Araştırma Dai-resi, Yayın No:1989/7.

e) Faizlerin zaman içerisinde düşürülmemesi Türk finans kesiminde önemli bir yara açmıştır.

i) Faizlerin düşmesi için kamu talebimin ve iç borçların düşmesi gerekmektedir.

ii) Finans kesiminde çeşitlenme sağlanmalı ve bankaların monopol durumunun kırılması gerçekleşmelidir.

iii) Fon aktarma maliyetinin küçültülmesi gerekmektedir.

f) İç ve dış borç faiz ödemeleri kontrol altında tutulmalıdır. İç ve dış borç faiz ödemelerinin milli gelire olan oranı, gelir artış hızının üstüne çıkmamalıdır.

Görüldüğü üzere, yapılan öneriler alternatif bakış açısı içermeyen ve özünde 24 Ocak felsefesine dind düşen önerilerdir. Zaten yapılan eleştiriler de modelin bütününe ve felsefesine yönelik olmayıp, iktisat politikası uygulamalarının dozuna ve tutarlılığına ilişkindir. Bu nedenle alternatif bir iktisat politikası önerilmemektedir. Ancak, liberalizmin gereklerinin yerine getirilebilmesi için söz konusu iktisat politikalarının daha etkin ve tutarlı bir biçimde uygulanması gerektiği vurgulanmaktadır.

C.II) Sol Liberaller:

1980'li yıllarda yaygınlaşmaya başlayan sol-liberal düşünce akımının amacı Türkiye'nin gelişim sürecini açıklayabilmek olmuş ve bu amaçla oldukça özgün tezler ileri sürülmüştür.

Sol-liberallere göre Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden devraldığı toplumsal yapıları tasfiye edememiş, pre-kapitalist üretim ilişkilerinin ağır bastığı bir ülkedir. Osmanlı Devleti'nin (ve uzantısında Türkiye'nin) tarihsel gelişimi Batı'nın gelişiminden oldukça farklı olmuştur. Zira Osmanlı Toplumunda egemen olan üretim tarzı, Batı toplumlarında yaşanan feodalizmden farklıdır. Bunun da "asya tipi üretim tarzı" olduğu ileri sürülmektedir. Söz konusu üretim tarzı ve devletin merkezi otoritesi, özel mülkiyetin ve meta üretiminin gelişmesini engellemiş, sonuç olarak piyasa ve kapitalizm gelişmemiştir.¹

O halde gelişimin sağlanabilmesi için pre-kapitalist üretim ilişkilerinin tasfiye edilmesi ve Batı toplumlarının gelişim biçiminin örnek alınması gerekecektir.

Bu bakış açısıyla hareket eden sol-liberaller, 24 Ocak kararlarını kapitalistleşmenin ilk adımı olarak yorumlamışlar ve doğal olarak destekleyip savunmuşlardır.

Sol liberallere göre Türkiye ekonomisi, kapitalizm öncesi kalıntıları tasfiye edememiş, "komuta ekonomisi"nin egemen olduğu ve sanayileşmeyi (kapitalistleşmeyi) gerçekleştirememiş bir ekonomidir. Üstelik komuta ekonomisinin sonucu olarak yaratılan rantlar, gelir bölüşümünün bozulmasına neden olmuştur.

χ Dolayısıyla, sanayileşmenin gerçekleştirilebilmesi için komuta ekonomisinin terkedilmesi, yerine piyasa ekonomisinin konması gerekmektedir. Bu yolla, kapitalizm öncesi kalıntılar tasfiye edilecek ve Batı toplumlarında olduğu gibi sanayileşme sağlanabilecektir. ✓

1) S. Divitçioğlu: Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu. Sermet Matbaası. 1981 Kırklareli.

Sol-liberaller açısından 24 Ocak kararlarının önemi buradan gelmektedir. Alınan kararlar, piyasa ekonomisinin yerleştirilmesi ve komuta ekonomisinin zincirlerinin kırılması anlamında ilk adım olmuştur. Böylece kapitalizm öncesi bir kalıntı olan ve kapitalizmin gelişmesini engelleyen devlet müdahaleciliği ortadan kalkabilecektir. Sol-liberaller açısından 24 Ocak kararlarının diğer bir önemi, liberalizm, demokrasi ve sivil toplum arasında kurdukları bağlantılara paralel olarak, demokratikleşme yönünde gelişmeler sağlayabileceği olmuştur.

"Batı'da liberal radikal ve soldur.. Libere etmek demek, toplumu bağlayan durduran ilişkilerden kurtarmak demektir... ANAP liderinin seçim konuşmaları karşısında heyecanlandığını itiraf etmeliyim."²

Bu bakış açısıyla, 24 Ocak kararlarını savunan sol-liberaller, uygulama sonuçları alındıktan bir-iki yıl sonra uygulanan politikaları eleştirmeye başlamışlardır. Yapılan eleştiriler, yine liberalizmin gereklerinin yerine getirilememiş olması ve bu felsefeden uzaklaşmış olması ile ilgilidir. Bu nedenlerle, "24 Ocak modeli ile rantların ortadan kaldırılması öngörüldüğü halde, sonuçta, rantların kaldırılması bir yana meşrulaştırılması sağlanmıştır."

"...24 Ocakla başlayan gelişme, bu birikimin* konsolide edilmesi, meşrulaştırılması, daha da önemlisi, rasyonelleştirme adına uluslararası sermaye sistemine entegre edilmesidir. İşte Özal'ın fonksiyonu budur."³

Yukarıdaki satırların yazarı aynı yazısında birikimi şöyle tanımlamaktadır: "Bu birikim, piyasa güçlerinin sonucu olarak kârlarla sağlanandan çok, sürekli enflasyonla birlikte rantlara dayalı birikimdir".⁴

2) İ. Küçükömer: S. Gürsel'le Görüşme. Yeni Gündem. Haziran 84, Aktaran: S. Savran. 11 Tez Kitap Dizisi. 2. Kitap. s.20.

3) İ. Küçükömer: "Sivil Toplum, Bürokrasi, Politika ve Aydınlar". İktisat Dergisi. Eylül 1987. Sayı:274. s.39.

4) İ. Küçükömer: a.g.m. s.38.

Ayrıca, gelir bölüşümünün ücretliler aleyhine bozulmuş olması da sol-liberaller tarafından eleştirilmiştir. Oysa ki, 24 Ocak'la başlayan sürecin ideolojik boyutları ve siyasi tercihleri oldukça açıktır. Gelir dağılımı ve bölüşümün çalışan sınıflar aleyhine bozulması yapılan tercihin kaçınılmaz sonucudur. Zira ortaya konan yeni stratejinin başarılabilmesi, maliyetlerinin çalışan sınıflara fatura edilmesi ile mümkündür ve bu nedenle, yapılan tercihin emek karşıtı olması çok da doğaldır. Ancak, sol-liberaller emek aleyhine ortaya çıkan bu sonuçların kaçınılmaz olduğunu kabul etmemektedirler. Dolayısıyla piyasa mekanizması ile birlikte emekten yana yeni bir programın uygulanabilmesini mümkün görmektedirler. Bu programı S.Gürsel şöyle açıklamaktadır;

"Denge kuru politikası izlemek, koruma derecesini azaltmak ve sorumlu bir para politikasını savunmak alternatif programın değişmez politikaları olacaktır. Ama bunlar yeterli değildir. Gerek toplumsal refahı, gerek sosyal adaleti gözetmek, iç tutarlılık açısından çok daha güç teknik sorunları içeren, aynı zamanda da siyasal bir boyutu olan gelir yönlü iktisat politikaları kümesini gerektirir."⁵

Sonuç olarak, sol-liberaller, alternatif olarak serbest piyasa ekonomisine dayalı iktisat politikalarını benimsemekle birlikte, oluşturulacak yeni bir programın emekten yana ekonomik ve toplumsal düzenlemeleri de içermesi gerektiğini savunmaktadırlar.

Türkiye'nin tarihsel gelişimini açıklarkenki görüşleri ile sol-liberallere yaklaşan A.S. Akat da Türkiye Cumhuriyeti'ni Osmanlı Devleti'nin mirası olarak kabul etmekte ve "komuta ekonomisi"nin egemen olduğunu ileri sürmektedir.⁶

5) S. Gürsel: "IMF". Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. Cilt.2. s.506. İletişim Yayınları.

6) A.S. Akat: Alternatif Büyüme Stratejisi. s.22. İletişim Yayınları. 1984 İstanbul.

Akat'a göre gelişmenin sağlanabilmesi açısından komuta ekonomisinin dışına çıkılması zorunluluktur, bu da "piyasa" mekanizması ile olacaktır. Bu gerekçelerle, başlangıçta 24 Ocak kararlarını destekleyen Akat, daha sonra 24 Ocak modelini ekonominin yapısında köklü bir değişim gerçekleştirememiş olması nedeniyle eleştirmeye başlamıştır.⁷ Yazara göre değişimin sağlanamaması, liberalizmin gereklerinin yerine getirilememiş olması ve bu felsefeden uzaklaşmış olması ile ilgilidir. Oysa ki, sözkonusu dönüşümün sağlanabilmesi için liberalizmin ve piyasa mekanizmasının işlerlik kazanması gerekmektedir.

"24 Ocak istikrar paketine ve Turgut Özal'a yönelttiğim eleştirilerde, büyümeden vazgeçmesi ve gelir bölüşümünü bilerek bozması önemli bir yer tutuyordu; ancak, hiç bir zaman piyasa mekanizmasına yöneldiği için kendisini eleştirmedim. Tam tersine, Özal'ın piyasa yöneliminin lafta kaldığını kanıtlamaya, yani rekabetçi bir piyasa mekanizmasına razı olmadığını göstermeye çalıştım: Özal'ı piyasa mekanizmasını işletmeyi reddettiği için eleştirdim."⁸

Görüldüğü üzere yazar, izlenen politikaları yanlış olduğu için değil piyasa mekanizmasına işlerlik kazandıramadığı ve devlet müdahalesini tasfiye etmekte yetersiz kaldığı için eleştirmektedir.

Buraya kadar sol-liberalizm ile paralellik gösteren Akat, getirdiği alternatif önerilerle sol-liberalizmden uzaklaşmakta ve daha çok yapısalcılara yaklaşmaktadır.

"Alternatif Büyüme Stratejisi" adını verdiği strateji önerisinin önceliklerini yazan şöyle sıralamaktadır;⁹

- a) Büyümenin hızlandırılması ve yatırımların yükseltilmesi
- b) Kaynak dağılımında etkinliğin arttırılması.
- c) Gelir dağılımının düzeltilmesi.

7) A.S. Akat: a.g.e. s.92.

8) A.S. Akat: a.g.e. s.131.

9) A.S. Akat: a.g.e. s.127.

d) İstihdam olanaklarının arttırılması ve işsizliğin çözümlenmesi.

Görüldüğü gibi, burada sıralanan öncelikler ile 24 Ocak kararları ile oluşturulan stratejinin istikrar hedefleri çelişmektedir. Aynı farklılık, strateji tercihlerinde de ortaya çıkmaktadır. Akat'a göre, sözkonusu önceliklerin gerçekleştirilebilmesi için geçerli tek alternatif "ihracat ağırlıklı ithâl ikamesi" stratejisidir.

Yazara göre, sözkonusu stratejinin başarısı için yapısal dönüşümleri gerçekleştirecek bir dizi reformun da yapılması zorunludur. Çünkü, Türkiye'de yaşanan bunalımlar, konjonktürel değil, yapısaldir.¹⁰ Öte yandan, reformların gerçekleştirilebilmesi için yeni bir devletçilik anlayışına ihtiyaç vardır. Yani, devlet müdahalesini azaltmak değil, akılcı bir biçimde arttırmak gerekecektir.¹¹

Sonuç olarak bakıldığında, yazarın görüşlerinin tam bir bütünlük ve tutarlılık içinde olmadığı görülmektedir. Türkiyenin tarihsel gelişimini sol liberal bir perspektifle açıklayan yazar, alternatif gelişme önerilerinde ise yapısalcı bir yaklaşım içindedir. Dolayısıyla, yazarın görüşleri, hem sol-liberalizmin hem de yapısalcı yaklaşımın izlerini taşıyan karma bir yaklaşımı ifâde etmektedir.

10) A.S. Akat: a.g.e. s.111.

11) A.S. Akat: a.g.e. s.131.

C.III) Yapısalcılar

24 Ocak kararlarını ve son on yıldır izlenen iktisat politikalarını eleştiren yaklaşımlardan biri "yapısalcı" yaklaşım olmuştur. Azgelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelere çok farklı yapısal özellikler taşıdığını ve bu nedenle gelişmelerinin de farklı olacağını savunan yapısalcılar, mukayeseli üstünlükleri ve serbest dış ticaret teorilerini, mevcut yapıyı pekiştirdikleri için kabul etmemektedirler. Aynı nedenlerle, ortodoks istikrar programlarına da karşı çıkmaktadırlar, zira sözkonusu programlar, gerçekte yapısal nitelikte olan sorunların çözümünü parasal yöntemlerle gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Bu noktadan hareket eden ülkemiz yapısalcıları da 24 Ocak kararlarına karşı çıkmışlar, eleştirilerini bu çerçevede yapmışlardır.

Bu yaklaşıma göre, yaşanan bunalımın asıl nedeni yapısaldır. Diğer bir deyişle, bunalımın tohumları ekonomik yapıda gizlidir.

"Türk ekonomisi 1970'li yılları, yapısında gizlenen darboğazların giderek artan ölçüde gündeme gelmesinden kaynaklanan bunalımlarla geçirdi."¹

Bu yaklaşıma göre, sözkonusu bunalımları uygulanan iktisat politikalarının yanlışlığı ile açıklamak mümkün değildir. Ancak sorun, ithâl ikamesi politikalarının ileri ve zor aşamasına geçememiş olmaktır. Bu da yapısal bağımlılığı artırmıştır. Çünkü artan ithâl gereksinimleri döviz darboğazı yaratarak azgelişmiş ülkelerin daha fazla dış kaynaklara bağımlı hale gelmesine neden olmaktadır.

Bunalımın nedenlerini açıklamadaki farklılık, yapısal yaklaşımın eleştiri ve önerilerinin de yönünü belirlemektedir. Yapılan eleştiriler özünde, 24 Ocak modelinin reel değişkenler üzerine değil parasal değişkenler üzerine kurulmuş olmasından kaynaklanmaktadır.

1) T. Berksoy: "1980'lerde Dış Ekonomik İlişkiler". Bırakınız Yapsınlar - Bırakınız Geçsinler içinde. s.131. Bilgi Yayınevi. Ekim 1985.

"Sorunlara reel değişkenler açısından bakmayan ve dış ödemelerdeki yapısal tıkanıklıkları para-ticaret düzleminde aşmaya çalışan bu programlar sorunlara sürekli ve kalıcı çözümler getirememektedirler."²

Aynı nedenlerle, 24 Ocak modelinin enflasyonu önlemek için getirdiğı öneriler de şiddetle eleştirilmektedir. Çünkü, "azgelişmiş ülelerde enflasyon, parasal genişlemenin ürünü değil, ekonomik yapının ürünüdür ve ekonomik büyümenin doğal bir sonucudur. Zira azgelişmiş ülkelerin ekonomik yapısı gelişmiş ülkelerden oldukça farklıdır. Bu da, kaynakların en verimli faaliyet alanlarına yönelmesini önleyen hareketsizlikle, parçalanmış (segmented) piyasalarla, arz ve talepteki sürekli dengesizliklerle kendini belli eder. Öte yandan, azgelişmiş ülkelerde, tarım ürünlerinde ve üretimin temel girdilerinde arz yetersizliği mevcuttur. Bu nedenle, büyüme sürecine girilmiş olmasına bağılı olarak yükselen gelir düzeyinin yarattığı talep çoğu kez yeterli bir arz tepkisini uyaramamaktadır."³ Dolayısıyla azgelişmiş ülkelerde ortaya çıkan enflasyon tamamen yapısal özelliklere dayanmaktadır. Bu nedenle, enflasyonun önlenmesi açısından 24 Ocak modelinde öngörülen para politikalarına karşı çıkılmaktadır. Zira getirilen parasal önlemler enflasyonu önlemek bir yana ekonomik durgunluk ve işsizlik yaratmaktadır.

İkinci bir eleştiri konusu, 24 Ocak modeli ile sanayileşmenin gözardı edilmiş olmasıdır. Zira model mukayeseli üstünlükler kuramına dayanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye, işgücü bol sermayesi kıt olan bir ülke olarak işgücü yoğun üretimlerde uzmanlaşmak zorunda kalacaktır. Bu da ileri teknoloji gerektiren ağır sanayi üretiminden vazgeçilmesi anlamına gelmektedir.

"Ülkemizde, "24 Ocak" programının uygulanması sırasında ve bunun uzantısı olarak (23 Temmuz 1984 tarihli Resmi

2) T. Berksoy: a.g.m. s.137.

3) O. Türel: "Ekonomik İstikrar Programlarına Genel Bir Bakış". Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım içinde. s.196.

Gazete'de yayınlanan ve) 1985-1989 dönemini kapsayan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı Önergelerinde, sanayileşme, özellikle makine ve motor üretimine ve ağır sanayiye dayanan alanlarda bir tarafa bırakılmaktadır, denilebilir."⁴

Sanayinin ikinci plâna itilmesi ve ihracatın itici sektör olarak ön plâna geçmesi en çok eleştirilen konulardan biri olmuştur. Gerçi ihracatın en önemli ekonomik sorunlardan biri olduğu bu yaklaşım tarafından da kabul edilmektedir. Ancak, ihracatın, sanayileşmenin önüne geçerek temel hedeflerden biri olarak konması eleştirilmektedir. Bunun yanında, ihracatın arttırılması için izlenen politika ve yöntem de yoğun bir biçimde eleştirilmiştir. Zira, 1980'lerden sonra ihracat, salt bir ticaret ve pazarlama olayı olarak görülmüştür.⁵ Ayrıca, subvansiyonların, çift fiyatların ve rantların kaldırıldığı savunusu yapıldığı halde, bütün bunlara ihracat sektöründe açıkça izin verilmiştir.⁶ Oysa ki yapısalcılara göre ihracatın sağlıklı bir biçimde arttırılabilmesi için köklü yapısal dönüşümlere gerek vardır ve bu da üretim yoluyla olabilir.⁷

Yapısalcılara göre bu dönemde ortaya çıkan en önemli olumsuzluklardan biri de Türkiye'nin dış ticaret yolu ile önemli gelir kayıplarına uğramış olmasıdır.⁸ Bu da izlenen döviz kuru politikalarının sonucudur. TL'nin değeri düşürülerek ihracatın artması sağlandığı halde bu, daha ucuza yapılan ihracatla ülke dışına kaynak aktarılması anlamına gelmiştir.⁹

4) Y. Kepenek: "Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri". Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. Cilt 7. s.1793. İletişim Yayınları.

5) T. Berksoy: "İhracatta Çözüm Üretimdedir". İktisat Dergisi. Sayı:243. Şubat 1984. s.28.

6) N. Ekzen: "1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi". Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Bunalım içinde. s.178.

7) T. Berksoy: "İhracatta Çözüm Üretimdedir". İktisat Dergisi. Sayı:243. Şubat 1984. s.29.

8) Y. Kepenek-O. Türel: "Türkiye Ekonomisinin 1980'li Yılları ve Geleceği". Yapıt. Sayı: 47/2. Aralık-Ocak 1983-1984. s.18.

9) T. Berksoy: "1980'lerde Dış Ekonomik İlişkiler". Bırakınız Yapsınlar-Bırakınız Geçsinler içinde. s.131.

Sonuç olarak, yapısalcılara göre parasal yaklaşım kısa dönemde kısmi ve geçici çözümler getirirse daha uzun dönemli eğilimleri değiştirememektedir. 1980'de alınan kararlar ve uygulamaları da aynı sonucu vermiş, ihracatta sağlanan artışlara rağmen dış ödeme sorunları çözümlenememiş ve çare yine dış borçlanmada aranmıştır.¹⁰ Dolayısıyla, 24 Ocak modeli çözüm üretmekten uzaktır.

Yapısalcılar tarafından önerilen alternatif iktisat politikaları ise şöyle sıralanmaktadır;

a) Sanayileşme ve üretimi temel öncelikler olarak kabul eden ithal ikâmesi stratejisi izlenmelidir: İhracatın önemli ekonomik sorunlardan biri olduğu bu yaklaşım tarafından da benimsenmektedir. Bu nedenle önce belli bir sınâi tabanın oluşturulması gerekmektedir. İhracat ancak bu yolla sağlıklı bir gelişim izleyebilir. Dolayısıyla, öngörülen strateji ihracatın dışlandığı, tamamen içe dönük bir strateji değil sanayileşme ve gelişme bağlamında ihracatı arttırma stratejisidir.¹¹

b) Uygulanacak iktisat politikaları "plânlı ithal ikamesi politikaları" olmalıdır: 1980'den önce uygulanan ithal ikamesi politikaları, rastgelelik niteliği ağır basan politikalar olmuş, dolayısıyla gelişme sürecini olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle, plânlı ithal ikamesinin uygulanması zorunludur. Bu yolla sektörler arasında seçim yapma olanağı bulunabilecek, üretim planlaması yoluyla dış pazarlarda rekabet edebilecek mamüller saptanabilecek ve ihracat olanakları genişleyebilecektir. Böylece ithal ikamesinin ileri ve zor aşamalarına geçmek mümkün olabilecektir.

c) Politikaların başarılı olabilmesi için devlet müdahalesi gereklidir: "Türkiye'deki birikimin sanayileşme ve

10) T. Berksoy: "1980'lerde Dış Ekonomik İlişkiler". Bırakınız Yapsınlar-Bırakınız Geçsinler içinde. s.137.

11) M. Kaynak: "Yeni Sanayileşen Ülkelerde ve Türkiye'de İhracat, Sanayileşme ve Teknoloji". Makina Mühendisleri Odası, 1989 Sanayi Kongresi Bildirileri (I) içinde. Makina Mühendisleri Odası Yayın No:134/I. s.347.

sanayide yapı değişikliği yönünde harekete geçirilmesi, yaşanan iç ve dış deneyler ve gelişmenin tarihsel öğeleri göstermektedir ki, salt piyasa koşullarına bırakılamaz; daha doğrusu yalnız piyasa koşullarının egemen kılınmasıyla çözülemez. Bu amaçla uygulanacak politikalar topluluğunda kamu kesiminin bilinçli öncülüğüne bugünkünden çok daha fazla gereksinim duyulacaktır."¹²

d) Yapısal dönüşümlerin sağlanabilmesi için bir dizi reform yapılması gereklidir: Azgelişmiş ülkelerin yapısal özelliklerinden kaynaklanan sorunların aşılabilmesi için ekonomik ve toplumsal yaşamın yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Bu da, köklü reformların yapılmasını zorunlu kılmaktadır (Tarım reformu, vergi reformu vs.)

Yapısalcı yaklaşımın siyasal düzlemdeki temsilcisi olarak kabul edilebilecek olan SHP (Sosyal Demokrat Halkçı Parti) de izlenen politikaların yanlışlığından yola çıkarak, sosyal ve ekonomik dengelerin alt-üst olduğunu ileri sürmekte ve özellikle gelir dağılımının bozulmuş olmasını eleştiri konusu yapmaktadır.

SHP'ye göre izlenen politikaların değiştirilmesi ve sosyal demokrat anlayış içinde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Buna göre oluşturulan politika önerileri şöyle sıralanabilir;¹³

a) İlk politika hedefi; enflasyonun denetim altına alınmasıdır. Bunun için çok boyutlu bir istikrâr programına gerek vardır ve gerçek istikrâr büyüme olmadan sağlanamaz.

b) Sinâileşme ve kalkınma politikalarına ağırlık verilmelidir. Özellikle, imâlat sanayiinde üretim ve yatırımların arttırılması sağlanmalıdır.

c) Maliye politikalarına ağırlık verilmeli, vergi politikaları yeniden düzenlenmelidir.

12) Y. Kenepek - O. Türel: "Türkiye Ekonomisinin 1980'li Yılları ve Geleceği". Yapıt Sayı: 47/2. s.25.

13) D. Baykal: "Sosyal ve Siyasal Politikalar". İktisat Dergisi. Sayı: 295-296-297. s.41-50.

B. Keleş: "İktisat Politikaları". İktisat Dergisi. Sayı: 295-296-297. s.5-10.

d) Kurumlar ve alt gelir grupları etkin bir şekilde vergilendirilmeli, gelir ve kurumlar vergisindeki istisnalar mümkün olduğu kadar kaldırılmalı, dolaylı vergiler içerisindeki payı azaltılmalı ve en az gelir diliminde olanların vergilerini hafifletme yönünde çaba gösterilmelidir.

e) Dış borçlanmadan kaçınılmalı, iç borçlanma olanakları düşük faizle ve geniş bir zaman dilimine yayarak kullanılmalı.

f) İthâlatın teşvikinden vazgeçilmeli, ithâlatın plânlanması yoluna gidilmelidir.

g) Özelleştirmeden vazgeçilmelidir.

Görüldüğü gibi, SHP'nin önerilerinde "sanayileşme" temel politika hedefi olarak belirlemektedir. Ayrıca politika önerilerinde de maliye politikaları önem kazanmaktadır. Bu şekliyle yapılan öneriler, 24 Ocak kararlarından bu yana uygulanagelen iktisat politikalarından farklı ve yapısalcı yaklaşıma denkdüşen önerilerdir.

C.IV) Plânlamacılar

Genelde yapısalcılar içinde değerlendirilebilecek olan, ancak popülist yaklaşımlarıyla çözümlemelerini daha sol perspektiften yapan "plânlamacılar", bu başlık altında ayrıca ele alınacaktır.

Gerçi bu kategori içinde ele aldığımız yazarlardan bazıları, bağımlılık ekolüne yaklaşmakla birlikte, kısa vadede toplumsal dönüşümlerin olanaksızlığından yola çıkarak mevcut sistem içinde "halktan yana" bir programın oluşturulmasını zorunlu görmektedirler. Bu anlamda da planlamaya büyük önem vermektedirler. Dolayısıyla, yapısalcı ekol ile bağımlılık ekolü arasında ama daha çok yapısalcı ekole yaklaşan ayrı bir kategori oluşturmuşlardır. Ayrı bir başlık altında ele alınmaları ve plânlamacılar olarak adlandırılmaları da buradan kaynaklanmıştır.

Plânlamacılara göre, liberalizmin ve serbest piyasa ekonomisinin azgelişmiş ülkelerde geçerliliği söz konusu değildir. Bu nedenle, serbest piyasa ekonomisi ve liberalizmin yerleştirilmesini öngören 24 Ocak kararlarına ve uygulamalarına baştan bu yana karşı çıkılmış ve eleştirilmiştir.

Öztin Akgüç'e göre, serbest piyasa ekonomisinin işleyebilmesi için gerekli olan koşullar şunlardır;

- a) Rakebet koşullarının varlığı
- b) Piyasada oluşan fiyatların gerçek ekonomik ve kıtlıkları ya da bollukları yansıtması.
- c) Gelir ve servet dağılımının mutlaka dengeli olması
- d) Dışsal tasarruflar ve dışsal ekonomiler denilen olayların olmaması ya da ihmal edilebilir ölçüde olması.
- e) Kişilerin ekonomik davranışlarından dolayı yasalara karşı sorumlu olması ilkesinin benimsenmesi ve uygulanması.

Bu koşullar olmaksızın serbest piyasa ekonomisini işleyemeyeceğini ileri süren Ö. Akgüç, azgelişmiş ülkelerde görülen sürekli enflasyon ortamı, altyapı eksikliği ve ekonomideki ikili yapı özelliklerinin de bu işleyişi tamamen engelleyeceğini öngörmektedir.

Bu koşullar altında, 24 Ocak kararları ile oluşturulmaya çalışılan serbest piyasa ekonomisi, yeni problemleri de beraberinde getirmiş, çözüm üretebilmesi mümkün olamamıştır. Bu nedenle, Türkiye'nin "ciddi bir plânlamaya" ihtiyacı vardır.¹

Plânlamacılar tarafından getirilen temel eleştirilerden biri de, 24 Ocak kararları ile izlenecek olan deflasyonist politikaların gelir dağılımını çalışan sınıflar aleyhine bozacağı ve kaynak taksisinde de ileri sanayi kolları aleyhine sonuçlar yaratacağı olmuştur.

"İçe dönük olarak uygulanmaya çalışılan politikalar ise, bunalımı, "daraltıcı" (deflasyonist) önlemlerle daha da derinleşerek ve geniş halk yığınlarının üzerine daha da fazla yüklenerek, yeni gelir dağılımını emekçi sınıf ve tabakaların aleyhine biraz daha bozarak gidermeyi hedefliyor. Üstelik, bu daraltıcı politikalar, ekonominin sektörleri arasında da tarafsız değil. Ekonominin en dinamik, en yarına dönük ve ileri kolları, özellikle ara-malı ve yatırım malı üreten devlet kesimi en ağır darbeleri yiyor."²

Liberalizmin, Türkiye için alternatif olamayacağını, uygulandığı koşullarda da yarardan çok zarar getireceğini savunan plânlamacılara göre izlenmesi gereken strateji, ithal ikâmesi stratejisidir ve stratejinin öncelikleri büyüme, bölüşüm ve bağımsızlık olmalıdır. Ayrıca stratejinin uygulanmaya konması ve başarılı olabilmesi için etkin bir plânlamaya gerek vardır. Aksi koşullarda, rastgele bir ithal ikamesinin gündeme gelmesi kaçınılmaz olur ki, bu da dışa bağımlı bir yapının ortaya çıkması demektir. Zaten bu nedenle, 1980' den önce izlenen ithal ikamesi politikalarının eleştirisi bu yaklaşım tarafından da kabul edilmekte ve bunalıma gelinmiş olmasındaki olumsuz katkıları vurgulanmaktadır. Ancak yapılan eleştirilerde, izlenen politikaların yanlış olduğu kabul

1) Ö. Akgüç: İktisat Dergisi, Ağustos-Eylül 1984, Sayı: 234-238, s.146-147.

2) K. Boratav: "Ekonomide Çıkar Yol Var Mı?". İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları içinde. s.302.

edilmeyip, sürecin kendi dinamiğinden gelen nedenler üzerinde durulmaktadır.

K. Boratav konuyu şöyle açıklamaktadır;

"1987 yılından itibaren ekonomiye şırıngalanan "dış yardım" öncül olarak, bağımsız değişken olarak dış açıkların yaratılması anlamına gelmiş; ekonomi sürekli olarak artan oranlarda (ve adeta giderek esrara alıştırılan bir hasta gibi) sadece ihraç kapasitesinin üstünde bir ithalat hacmiyle yaşayabilir hale gelmiş; sınâî yatırımlar "döviz gereksinimleri nasıl olsa bulunur!" rahatlığını yansıtan biçimlerde yapılmış ve böylece ancak aşırı dış kaynakla ayakta durabilen, ithalat bağımlılığı çok yüksek bir ekonomik yapı yaratılmıştır. Bu ifadelerle dış dengesizlik olgusunun sonuç değil sebep olduğunu vurgulamak istiyorum. Dış açık, yanlış ithal ikamesi politikalarının yarattığı çarpık yapının sonucu değil, bu yapıyı yaratan ana sebeptir."³

Bu nedenle çözüm, ithal ikamesi politikalarından kaçınmak değil, aksine ithal ikamesinin plânlama ile birlikte yürütülmesidir.

Yine plânlamacılara göre, ekonomiye devlet müdahalesi zorunludur. Gerçi, ithâl ikamesi stratejisi ve devlet müdahalesi yoluyla belli bir rant ekonomisinin de yaratıldığını kabul eden bu görüşler, bunun azgelişmiş ülkeler için zorunlu olduğunda birleşmekte ve ancak bunun akılcı bir biçimde kullanılması gerektiğini savunmaktadırlar.

"... sanayileşmiş ülkelerin varolduğu kapitalist dünyada bir azgelişmiş ekonominin rantlar yatarılmadan sanayileşmeyeceği, rant ekonomisi sayesinde özellikle büyük nüfuslu ülkelerin sanayileşme yolunda küçümsenmeyecek bir mesafe katettikleri sık sık unutulmaktadır. Sanayileşmenin sürdürülmesi açısından anlamlı olan ortadoks neoklasik iktisatçılarla birlikte rant ekonomisinin ortadan kaldırılmasını savunmak değil, sanayileşmeyi daha ileri aşamalara götürmek

3) K. Boratav: "Dünya Gazetesinin Sorularına Yanıt". İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları içinde. s.311.

için rantların nasıl yönlendirilmesi gerektiğini tartışmaktadır."⁴

K. Boratav da devlet müdahalesinin gerekliliğini ve gerekçelerini 24 Ocak kararlarının ardından şöyle açıklamaktadır;

"... içinde yaşadığımız bunalım koşullarında, dış ticarete, üretimde, temel malların dağıtımında devlet denetiminin artmasını savunuyoruz. Bunları, ceberrut bir devletten yana olduğumuz için değil, çalışan sınıflardan yana olduğumuz için istiyoruz. Ve buna bağlı olarak, tüm devlet müdahalelerinde iki ana ölçütün egemen olmasını savunuyoruz. Birinci olarak, gelir dağılımının emekçi sınıf ve tabakalar aleyhine daha fazla bozulmasını önlemek ve 1978-79 daki dramatik bozulmayı telâfi etmek... İkinci olarak, ekonominin uzun dönemli büyüme perspektifini gözetken, yeni üretim kolları arasında bu açıdan öncelikler gözetken bir genişleme stratejisi...."⁵

Boratav'ın önerdiği strateji, kendi deyimiyle dünya ekonomisi ile "mümkün ve normal" bir eklemlenmeye yönelik yeni bir stratejidir. Bu önermesi ile Boratav sözkonusu stratejinin, varolan sistem içinde "alternatif" olabileceğini savunmaktadır. Çünkü, önerilen strateji, üretim ilişkilerinde dönüşümü içermediği halde yine de "halktan yana"dır. Ve emekçi grupların, kısa-orta dönemli bir minimum iktisat programına sahip olması zorunluluk olarak görülmektedir. Boratav, bu zorunluluğun gerekçelerini şöyle sıralamaktadır;⁶

- Genellikle sınıflarüstü "hakemlik" efsanelerine dayanan siyasi iktidarların sınıfsal içeriğini teşhir etmek ve beynelmilel sermayenin iktisat programını "alternatifi yoktur" sloganı ile sunan siyasi iktidarların meydan okumasına

4) Ş. Pamuk: "İthâl İkamesi, Döviz Darboğazları ve Türkiye, 1947-1979". Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu içinde. s.66.

5) K. Boratav: "Ekonomide Çıkar Yol Var Mı?". İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları içinde. s.305.

6) K. Boratav: "İktisat Politikaları Alternatifleri Üzerine Bir Deneme". Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu içinde. s.75.

sol adına karşı çıkabilmek ve emekten yana farklı bir programın mümkün olduğunu göstermek.

- Halktan yana programın aslında tüm unsurlarıyla bir halk iktidarı tarafından uygulanabileceğini ve böyle bir iktidarın çok daha temel dönüşümlerin başlangıcı olabileceğini kabul etmekle birlikte, emekçi sınıfların iktidarı çeşitli ölçülerde paylaştığı ve etkilediği siyasi durumların her zaman gündeme geleceğini öngörmek.

Solun bu gerekçelerle alternatif bir iktisat politikası oluşturmalarının gerekliliğini ve bunun mümkün de olabileceğini savunan Boratav'a göre zaten bugünkü koşullarda uzun dönemli bir "maksimum" iktisat programının gündeme gelmesi pek mümkün değildir. Zira, böyle bir programın doğal sahibi olması gereken toplumsal güçlerin öznel durumlarının elverişli olduğunu düşünmemektedir.⁷

Bu yaklaşımdan yola çıkan Boratav, Türkiye'nin önceliklerini "büyüme, bölüşüm ve bağımsızlık" olarak sıralamaktadır. Bu amaçların gerçekleşmesi için ithal ikamesi stratejisinin izlenmesi gerektiğini ve bunun plânlama ile birlikte yürütülmesinin zorunlu olduğunu savunmaktadır. Aksi koşullarda, 1947'lerden sonra olduğu gibi rastgele bir ithal ikamesinin gündeme gelmesi kaçınılmaz olur ki, bu da ihracat oranları açısından dışa çok kapalı, ithalat ve dış borçlanma açısından ise dışa çok açık ve bağımlı bir yapının ortaya çıkması demektir.

Ayrıca Boratav, orta vadede ihracatı destekleyen ithal ikamesini tutarlı bir politika olarak görmektedir. Çünkü önemli boyutlarda atıl kapasite içinde varlığını sürdüren bir ekonomide iç taleple ihracatın birbirine rakip olamayacağını öngörmektedir. Bu çerçevede yapılan iktisadi politika ve araç önerileri de şöyle belirlenmektedir;⁸

7) K. Boratav: "İktisat Politikası Alternatifleri Üzerine Bir Deneme", *Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu* içinde. s.75-76.

8) K. Boratav: "Dünya Ekonomisi, Türkiye ve İktisat Politikaları". *Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım* içinde. s.262-268.

a) İthalatın reel olarak dondurulması.

b) Pozitif büyüme oranlarının sağlanabilmesi için, bu önlemlerin ihracatın hacmi ile ithalatın bileşimini değiştiren ve ithal ikamesine yönelik bir yatırım programı ile bir arada yürütülmesi.

c) Atıl kapasite koşullarında, ihracat iç talebe rakip olmadan arttırılabileceğine göre, üretim hacmi içinde ihracat payının arttırılması ve selektif bir ihraç teşvik sisteminin oluşturulması. Selektif ihraç teşviki, esas olarak mevcut üretim kapasitesinin daha büyük bir bölümünün dış pazarlara tahsisine yönelik iken ithal ikamesinin esas olarak bir yatırım politikası olarak anlaşılması.

Boratav'a göre, Türkiye'de ücretleri, tarihi ve kültürel bakımdan belirlenmiş bir reel düzeyin altına sürekli olarak düşürmek pek mümkün değildir. Özellikle Güney Kore ile yaptığı karşılaştırmalar sonucunda, Türkiye'nin "yüksek ücretli" bir azgelişmiş ülke olarak kalmaya "mahkum" olduğunu savunmaktadır. Yazar, ihracatın arttırılması açısından bir dezavantaj olarak görünen bu durumun aslında, ihracata yönelik öncelikler ve selektif politikalar yoluyla olumlu bir etken haline dönüştürülebileceğini iddiâ etmektedir.⁹

d) İhracatın arttırılması için, hızla genişleyen ve korumacı önlemlerin söz konusu olmadığı Üçüncü Dünya ülkelere ve özellikle Orta Doğu ülkelerine yönelinmesi.

e) Ekonominin büyümesinden gelen ek ithal talebine rağmen ithalatın reel olarak dondurulmasını sağlayacak temel önlemlerden biri olarak, ithalatın bileşimi ve döviz gelirleri üzerinde üretken kesimler lehine etkin bir merkezi denetimin kurulması.

Böylece, uzun dönemde dış dengeye hizmet eden, iç pazarın mutlak anlamda genişlemesine imkan veren, tam kapasiteye yönelik genişlemeyi ve yatırım programını öngören bir büyüme perspektifinin çizilmiş olacağı ileri sürülmektedir.

9) K. Boratav: "Dünya Ekonomisi, Türkiye ve İktisat Politikaları". Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Bunalım içinde. s.270.

A.B. Kafaoğlu'na göre 24 Ocak kararlarının temelinde başlıca üç yanlış yer almaktadır.¹⁰ Bunlardan ilki, serbest piyasa ekonomisinin herşeyi doğru ayarlayacağı inancıdır. Halbuki, liberal ekonomi ya da piyasa ekonomisi denilen şey aslında fukaranın gözünün yaşına bakılmayan bir "düzenlemeli" ekonomidir. Liberalliği ise bu olumsuz niteliğini gözden kaçırmak içindir. İkinci yanlışlık, Türkiye'de tüketimin çok yükseldiği, fiyatları artırarak bu tüketimin kısıtlanması gerektiğidir. Oysa ki, Türkiye çok değil, aslında pek az tüketen bir ülkedir. Zira, Türkiye'de gelir dağılımı öyle bozuktur ki, fiyat artışlarıyla kısılan lüks tüketim değil, "sorunlu tüketim" olacaktır. Üçüncü yanlışlık ise enflasyon ücret ve maaş artışlarının neden olduğu sanısıdır.

Bu tür yanlışlıklarla alınan 24 Ocak kararları yazara göre tamamen yanlıştır ve uygulandığı koşullarda da yarardan çok zarar getireceği açıktır. Zira, Kafaoğlu'na göre liberal strateji ile serbest piyasa ekonomisi, az gelişmiş ülkeler için sadece bir lüks olabilir ve çözüm üretmekten uzaktır. Buna karşılık, az gelişmiş ülkeler açısından "plânlama" bir zorunluluktur. Ve bu plânlama, çoğulcu sisteme dayalı demokratik bir plânlama olmalıdır ki, Kafaoğlu bunu Türkiye için tek alternatif yol olarak görmektedir. Bu anlamda da oldukça geniş bir öneriler paketi sunmaktadır.¹¹

Kafaoğlu'na göre Türkiye'nin gelişmesini engelleyen temel dört faktör söz konusudur. Bunlar;

a) Kırsal nüfusun kentsel nüfustan bir hayli fazla olması ve kent toprağı üzerinde çok büyük spekülasyonların oluşması: Bunlar, hem arsa spekülasyonlarının olumsuzluklarını ön plâna çıkarırken hem de sanayileşme hamlesinin gerektirdiği "nüfus yoğunlaşmasını" engellemektedir.¹²

10) A.B. Kafaoğlu: "25 Ocak Kararlarının Temelindeki Yanlışlar". Ne Dedik-Ne Oldu-Ne Olacak içinde. s.54-59. Alan Yayıncılık. Kasım 1985. İstanbul.

11) A.B. Kafaoglu: İşte Alternatif - Demokratik Plânlı Kalkınma. Alan Yayıncılık. 1986 İstanbul.

12) A.B. Kafaoğlu: a.g.e. s.127-128.

b) Sermaye kıtlığı: Ekonomik artık anlamında, tarımsal artığın yeterli düzeyde olmaması ve toplumsal işbölümünün gerçekleşmemesi gelişmenin önündeki en önemli engellerden biridir.¹³

c) Teknolojik yetersizlik: Teknolojik geri kalınmış olması da gelişmenin önündeki bir başka engeldir.

d) Bretton-Woods Sistemi: Brettno-Woods sistemi ve beraberinde getirdiği IMF ve diğer uluslararası kuruluşlar, hem dış ticaretin yönetini ele geçirerek hem de korumacılığı önleyerek azgelişmiş ülkelerin gelişimini engellemişlerdir.¹⁴

Kafaoğlu'na göre, bu tür engellerin aşılabilmesi ancak demokratik bir plânlama yolu ile olacaktır. Plânlı dönemde izlenecek ekonomik politikaları da Türkiye'nin sahip olduğu avnatajlar doğrultusunda belirlenecektir.

Buna göre, Türkiye'nin kalkınması için güvenilecek en önemli güç ve sahip olduğu en büyük avantaj "insan gücüdür".¹⁵ O halde izlenecek iktisat politikaları, bu avantajı kullanmayı sağlayacak nitelikte olmalıdır. Bu durumda aşağıdaki ilkelerin gözetilmesi gerekecektir.¹⁶

a) Dış rekabetin sözkonusu olmadığı mal ve hizmet üretiminde "emek-yoğun" teknolojileri seçmek.

b) Üretimde tam kapasiteye ulaşılmış endüstrilerde ikinci ve üçüncü vardiyalara geçmek.

c) Tam kapasiteye ulaşılmamış üretim dallarında, kapasiteye varabilmek için "fason" imalat ve ihracat yolunu kol-
lamak.

d) Emek yoğun endüstrilere, endüstrilerde de emek yoğun üretim yöntemleri yeğ tutmak.

e) Emek verimliliğini artıran çalışmaları ön plâna almak.

13) A.B. Kafaoğlu: a.g.e. s.134.

14) A.B. Kafaoğlu: a.g.e. s.157-164.

15) A.B. Kafaoğlu: a.g.e. s.98.

16) A.B. Kafaoğlu: a.g.e. s.101.

Verimliliği arttırıcı en önemli iki politika ise Ücret ve Eğitim-Araştırma politikalarıdır. Türkiye'de ücretler hem fiyat hareketlerini hem ulusal gelir artışını hem de yıllardır işçinin verilmeyen haklarını ona geri verecek, telâfi edecek bir düzeyde ayarlanmalıdır. Bu ayarlama yapıldıktan sonra ücretler, tüm sektörlerde biri sabit, diğeri de plân hedeflerine göre ayarlanan "prim ücret" şeklinde düzenlenmelidir.¹⁷ Eğitimde ise temel çizgi "üretim emrinde bir eğitim" olmalıdır.¹⁸ Araştırma çalışmaları için ise devlete ve üniversitelerine büyük görevler düşmektedir. Ve bir bütün olarak eğitim kurumları ile üretim alanları arasında kuvvetli bağların kurulması ve araştırma çalışmaları ile bu bağın desteklenmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin kalkınmada kullanabileceği diğeri bir özelliği de jeopolitik durumudur. Hem Avrupa ülkeleri ile Orta Doğu ülkeleri arasındaki karayolu bağlantısı hem de Romanya ve Sovyetler Birliği gibi kuzey ülkeleri ile Akdeniz ülkeleri arasındaki deniz yolu bağlantısı Türkiye yoluyla sağlanmaktadır. Bu özellik akıllıca kullanılabilirse önemli bir avantaj olabilecektir.¹⁹

Türkiye'nin sahip olduğu diğeri bir avantaj da doğal kaynaklar ve tarihsel zenginliklerdir.

Kafaoğlu'na göre, bu avantajların tamamı plânlı bir biçimde kullanılır ve en iyi şekilde değerlendirilirse Türkiye'nin gelişmesi önemli bir hız kaydedecektir.

17) A.B. Kafaoğlu: a.g.e. s.107-108.

18) A.B. Kafaoğlu: a.g.e. s.111.

19) A.B. Kafaoğlu: a.g.e. s.117-122.

BÖLÜM 3

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Buraya kadar, azgelişmiş ülkeler açısından ileri sürülen gelişme tezlerini, hem teorik olarak hem de Türkiye'nin on yıllık deneyimden yola çıkarak değerlendirmeye çalıştık.

Yapılan değerlendirmeler, bu konuda genel olarak iki eğilimin varolduğunu göstermiştir. Bunlar, azgelişmiş ülkelerin mevcut sistem içinde gelişmesini mümkün gören görüşler ile bu görüşlerin tamamen karşısında yer alan ve gelişmenin ancak "kapitalist olmayan yolla" sağlanabileceğini ileri süren görüşler olmuştur. Buna göre, liberal ve yapısalcı görüşler ilk kategoride, bağımlılık görüşleri de ikinci kategoride yer almaktadırlar.

Liberallere göre gelişim, her toplumda tekrarlanacak doğrusal bir çizgiyi ifade etmektedir. Dolayısıyla, azgelişmişlik, gelişmeye giden yolda geçici bir aşama olarak algılanmaktadır. Bu nedenle de, gelişmiş kapitalist ülkelerin gelişim çizgisinin takip edilmesi, gelişmenin sağlanması açısından zorunlu görülmektedir.

Kapitalizm içinde gelişmeyi olanaklı bulmakla birlikte, gelişmiş kapitalist ülkelerin deneyimlerinin azgelişmiş ülkeler için geçerli olamayacağını ileri süren yapısalcılar ise azgelişmişliğin özgül bir olgu olduğunu ve bu nedenle de kendine özgü bir teoriye gerek duyurduğunu ileri sürmektedirler. Yapısalcılara göre, gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler birbirlerinden "yapısal" olarak farklıdırlar ve bu farklılık nedeniyle azgelişmiş ülkelerin gelişim çizgisi de gelişmiş ülkelerin gelişim çizgisinden farklı olmak durumundadır.

Azgelişmişliğin nedenini, kapitalizmin dünya çapında yayılmış olmasına bağlayan bağımlılık görüşlerine göre ise azgelişmiş ülkelerin kapitalizm içinde gelişmeleri mümkün

değildir. Merkez ve çevre ülkelerinden oluşan dünya sisteminde, merkez ülkelerin emperyalizm yoluyla çevre ülkeler üzerinde kurduğu egemenlik ve sömürü ilişkisi azgelişmişliğin yaratılmasına ve sürdürülmesine neden olmaktadır. Bu nedenle, gelişmenin sağlanabilmesi için kapitalist sistemden kopmak gerekmektedir. Yani gelişme, "kapitalist olmayan yolla", diğer bir deyişle "sosyalizm" ile mümkün olabilir.

Türkiye özelinde yapılan değerlendirmeler de 24 Ocak kararları ile başlayan tartışma ortamının yukarıdaki görüşlere paralel bir biçimde oluştuğunu göstermiştir. Ancak, sözkonusu tartışmaların genel olarak liberaller ile yapısalcılar arasında odaklaştığı söylenebilir. Gerçi, bağımlılık tezlerine yaklaşan görüşler de tartışmalarda yer almışlardır. Ancak, gerçek alternatifin mevcut sistem dışında aranması gerektiğini savunmakla birlikte bunun kısa vadede gerçekleşmesini de mümkün görmeyen bu görüşler, yapısalcı bir yaklaşımla dünya ekonomisi ile "mümkün ve uygun" eklemlenme biçimlerinin olanaklılığını ileri sürmüşlerdir. Mevcut sistem içinde gelişmeyi tamamen olanaksız bulan görüşler ise normatif iktisat politikası tartışmalarının dışında kalmışlardır.

Aslında bu tarihten önce de var olan bu tartışmalar, 24 Ocak kararlarının alınmasıyla birlikte daha da alevlenmiş ve yoğunlaşmıştır. Zira, 24 Ocak kararları, istikrar tedbirleri olarak gündeme geldiği halde aslında strateji değişikliğine yol açmıştır. Bu konuda, tartışmalara taraf olan görüşler tam bir fikir birliği içinde olmuşlardır. Farklaşma noktası ise strateji değişikliğinin gerekliliği ya da yararlılığı konusunda ortaya çıkmıştır. Bu da, 1970'lerin sonunda yaşanan ekonomik bunalımın yorumlanmasından başlamak üzere sürdürülen tartışmaların temel noktası olmuştur.

Liberallere göre, yaşanan bunalımın nedeni, yıllardır izlenen ithâl ikâmesi stratejisidir. Bu strateji nedeniyle gündemde olan aşırı korumacılık ve müdahalecilik ekonominin rasyonellikten uzaklaşmasına neden olmuş ve "rant ekonomisi" yaratılmıştır.

Yani, yaşanan bunalımın asıl nedeni, uygulanan yanlış iktisat politikalarıdır. Bu nedenle, izlenen stratejinin değiştirilmesi zorunlu görülmüş, bu bağlamda gündeme gelen 24 Ocak kararlarının gerekliliği savunulmuştur.

Yapısalcılara göre ise asıl sorun, uygulamadaki eksiklikler nedeniyle ithâl ikâmesinin ileri ve zor aşamasına geçilememiş olmasıdır. Yoksa sorun, ithâl ikâmesi stratejisinin uygulanmış olması değildir. Ancak, plânlamanın yokluğunda sözkonusu uygulamalar "rastgele ithâl ikâmesine" dönüşmüş ve ithâl ikâmesinin derinleştirilmesi mümkün olmamıştır. Bu nedenle, yapısalcılar stratejinin değiştirilmesini değil, ithâl ikâmesinin plânlama ile birlikte yürütülmesi gerektiğini savunmuşlardır. Yapısalcılar, gündeme gelecek olan yeni stratejinin Türkiye'nin yapısal özelliklerine uymayacağını ileri sürmüşler ve aynı nedenle alınan kararlara karşı çıkmışlardır.

Başlangıçta, sorunların saptanması ve çözüm yollarının bulunması anlamında farklılaşan görüşler ve bu bağlamda oluşan tartışmalar, bugün, artık uygulama sonuçlarından hareketle sürdürülmektedir. Bu noktada, dikkati çeken en önemli konu, görüşlerdeki farklılığa rağmen 24 Ocak modelinin bugün hemen her yaklaşım tarafından eleştiriliyor olmasıdır. Özellikle liberallerinde eleştirilere katılmış olması uygulamaların başarısı açısından önem kazanmaktadır.

24 Ocak kararlarını ve strateji değişimini büyük bir coşku ile karşılayan ve savunan liberaller, bugün eleştiri kervanına katılmışlardır. Liberallerce yapılan eleştiriler, devletin ekonomi içindeki ağırlığının azaltılmaması ve liberalizmin gereklerinin yerine getirilememiş olması konularında yoğunlaşmıştır. Ayrıca, aynı eleştiriler sanayi kesimince de dile getirilmektedir. 1980'lerdeki değişimin ve uygulamaların en yakın müttefiği olan sanayi kesimi aynı gerekçelerle bugünkü uygulamaları şiddetle eleştirmektedirler.

Liberaller ve sanayiciler tarafından getirilen bu eleştiriler, belli bir gerçekliği de açıklıkla ortaya koy-

maktadır. Bu da, başta konulan hedef ve amaçların gerçekleştirilmesinde yeterince başarılı olunamadığı gerçeğidir. Stratejinin temel hedeflerinden olan, serbest piyasa ekonomisinin egemen kılınması ve ekonominin devlet müdahalesinden arındırılması hedeflerinin gerçekleştirilmesi pek mümkün olamamıştır. Öte yandan, rekabet yoluyla tekelci yapıların ve rant ekonomisinin ortadan kaldırılacağı savunulduğu halde bütün bunlara, ihracat setöründe, tanınan ayrıcalıklar ve verilen teşvikler yoluyla bir bakıma izin verilmiş, hatta meşrulaştırılmıştır. Aslında, bu da bazı sektörleri gözetmek adına, uygulanan politikaların farklılaştırılması anlamına gelmiştir. Özellikle ihracat sektörü, bu anlamda büyük avantajlar elde ederken, sanayi kesimi önemli kayıplara uğramıştır. Sanayi kesiminin eleştirileri de buradan kaynaklanmaktadır.

//Uygulamaların hedeflerinden biri de enflasyonun düşürülmesi olmuştur. Özellikle istikrar programının uygulandığı yıllarda bu konuda önemli başarılar elde edilmiş, 1980'de % 90'ları aşan enflasyon oranları % 27'lere kadar çekilebilmiştir. Ancak son yıllarda enflasyon oranlarının yeniden yükselme eğilimi içine girmesi ve son iki yılda yaklaşık % 70'lere ulaşması, bu konuda da başarısız olduğunu göstermiştir. //

// Stratejinin, en önemli başarısı, dış ekonomik ilişkiler alanında, özellikle de ihracat konusunda olmuştur. Geçen on yıl içinde ihracatta önemli artışlar sağlanabilmektedir. Bunun temel göstergeleri, ihracatın ithâlatı karşılama oranındaki yükselme ile, ihracatın milli gelir içindeki payının artmış olmasıdır. İhracatın ithâlatı karşılama oranı geçen on yılda ortalama olarak % 65 olmuş, ihracatın milli gelir içindeki payı ise % 17'ye kadar yükselmiştir.

Bununla birlikte, izlenen stratejinin toplumsal maliyetleri çok yüksek olmuş, gelir dağılımı çalışan sınıflar aleyhine bozulurken, sanayileşme ve büyümeden de vaz geçilmiştir. Yapısalcıların eleştirileri de bu noktada yoğunlaşmıştır. //

' Kanımızca, izlenen stratejinin önemli bir katkısı, yarattığı sonuçlarla "liberalizm" fetişizminin sarsılmasını sağlamış olmasıdır. Alınan sonuçlar ve ortaya çıkan ekonomik yapı, liberalizmin gerekliliğini savunan görüşlerin yanılğılarını açıklıkla ortaya koymuştur. Ancak, bundan da önemlisi, stratejinin başarısı açısından maliyetlerinin çalışan sınıflara fatura edilmesi gereğini açıklıkla sergilemiş olması ve dieolojik boyutlarını da gözler önüne sermesidir'.

Ayrıca, uygulama sonuçlarının elde edilmiş olması geçmiş dönemlerle karşılaştırma yapma olanağı yaratarak, değerlendirmelerin daha objektif temeller üzerine kurulmasını sağlamıştır. Böylece, izlenen stratejinin yararlılığı konusundaki kuşklar yaygınlaşırken, yeni bir stratejinin gerekliliği de tartışılmaya başlanmıştır. Ancak, liberallerin eleştirileri 24 Ocak modelinin bütününe ve felsefesine yönelik olmadığı için, yapılan öneriler, stratejinin daha etkin ve tutarlı bir biçimde uygulanması doğrultusunda olmaktadır. Yapısalcılar ise sanayileşme ve üretimi temel öncelikler olarak kabul eden ithâl ikâmesi stratejisinin uygulanmasını öngörmektedirler. Ancak bu tamamen içe dönük bir strateji değil, sanayileşme ve gelişme bağlamında ihracatı arttırma stratejisi olmalıdır.

Öte yandan, iç talebin daraltılması yoluyla yaratılan ihracat olanakları, sanayileşmenin ve üretimin göz ardı edilmiş olması nedeniyle giderek azalmaya başlamıştır. Yeni yatırım ve üretim olanaklarının yaratılamadığı günümüz koşullarında, ihracatın daha fazla arttırılması mümkün görünmemektedir. Diğer bir deyişle, izlenen stratejinin sınırlarına ulaşılmıştır.

Bunun da, strateji değişimini gündeme getireceği açıktır. Ancak, bu, öznel tercihlere göre belirlenen bir değişim değil, iç ve dış dinamiklerin beraberce belirlediği bir değişim olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- AKAT, S.Akat : Alternatif Büyüme Stratejisi. İletişim Yayınları. 1984. İstanbul
- AKGÜÇ, Öztin : "İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi (II)" İktisat Dergisi. Sayı:237-238. 1984.
- ALPAR, Cem : Az gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme. Turhan Kitabevi. 1982. Ankara.
- AMİN, Samir : "Bunalım, Ulusçuluk ve Toplumculuk" Genel Bunalımın Dinamikleri içinde. Belge Yayınları. 1984. İstanbul.
- ARIN, Tülay : "Kapitalist Düzenleme, birikim Rejimi ve Kriz (II): Az gelişmiş Kapitalizm ve Türkiye" Onbirinci Tez Kitap Dizisi:3 Mayıs 1986.
- AVCIOĞLU, Doğan : Türkiye'nin Düzeni. Bilgi Yayınevi. 1968. Ankara.
- AVCIOĞLU, Doğan : "Sosyalizm Anlayışımız". Yön Dergisi. sayı:36. 1962.
- AYDEMİR, Ş.Süreyya : İnkılap ve Kadro. Bilgi Yayınevi. 1968. Ankara.
- AYDEMİR, Ş.Süreyya : "Sosyalizm ve Kapitalizm". Yön Dergisi. Sayı:37 1962.

- BALASSA, Bela : Gelişmekte Olan Ülkelerde Sanayinin Korunması. İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları. No:3 1977. İstanbul.
- BARAN, Paul : Büyümenin Ekonomi Politikası. May Yayınları. 1974. İstanbul.
- BAYSAN, Tuncer : "İthalat Kotalarının Kaldırılması ve Kambiyo Kontrol Rejimi." Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi. 8/1/2). 1981.
- BERKSOY, Taner : Az gelişmiş ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme. Belge Yayınları. 1982. İstanbul.
- BERKSOY, Taner : "İhracatta Çözüm Üretimdedir". İktisat Dergisi. Sayı:231. Şubat 1984.
- BERKSOY, Taner : "1980'lerde Dış Ekonomik İlişkiler". Bırakınız Yapsınlar-Bırakınız Geçsinler. Bilgi Yayınevi. 1985. Ankara.
- BORATAV, Korkut : "Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye'nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları: 1929-1939". Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii. Makina Mühendisleri Odası Yayını. No:106/1. 1977. Ankara.
- BORATAV, Korkut : "İktisat Politikaları Alternatifleri Üzerine Bir Deneme". Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu. Kaynak Yayınları. 1987. İstanbul.

- BORATAV, Korkut : "Dünya Ekonomisi, Türkiye ve İktisat Politikaları." Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım. Yurt Yayınları. 1984. Ankara.
- BORATAV, Korkut : İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları. Belge Yayınları. İstanbul.
- ÇİLLER, Tansu ve Murat ÇİZAKÇA: Türk Finans Kesiminde Sorunlar ve Reform Önerileri. İstanbul Sanayi Odası Yayını. No:1989/7. 1989. İstanbul.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE): Türkiye İstatistik Yıllıkları, 1989, 1984 ve 1982.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer : Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu. Ar Yayın. 1981. Kırklareli.
- DOBB, Maurice : Az gelişmiş Ülkelerde İktisadi Kalkınma. Sosyal Adalet Yayınları:2 1965. Ankara.
- EKZEN, Nazif : "1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi." Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım. Yurt Yayınları. 1984. Ankara.
- ERDİLEK, Neşe : "Hükümetler ve Programları". Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. Cilt:4 İletişim Yayınları..

- ERDOST, Cevdet : "IMF'nin İstikrar Politikaları."
IMF, İstikrar Politikaları ve Türki-
ye. Savaş Yayınları. 1982. Ankara.
- FRANK, A.Gunder : "Azgelişmişliğin Gelişmesi" Azgeliş-
mişlik ve Emperyalizm. Gözlem Yayın-
ları. 1975. İstanbul.
- GEVGİLİLİ, Ali : Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve
Sosyal Sınıflar. Bağlam Yayınları.
1989. İstanbul.
- GÖNENSAY, Emre : "Liberalleşme Politikasının Önündeki
Engeller". İktisat Dergisi. Sa-
yı:243. Şubat 1985.
- GÜRGÜN, Sevim : "Enflasyon Teorisinde İki Yaklaşım".
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakül-
tesi Mecmuası Özel Sayısı. 1982.
- GÜLALP, Haldun : Gelişme Stratejileri ve Gelişme İde-
olojileri. Yurt Yayınları. 1987. An-
kara.
- GÜRSEL, Seyfettin : "IMF": Cumhuriyet Dönemi Türkiye An-
siklopedisi Cilt 2. İletişim Yayın-
ları.
- HATİBOĞLU, Zeyyat : "Rant Ekonomisi". Cumhuriyet Dönemi
Türkiye Ansiklopedisi. Cilt 4. İle-
tişim Yayınları.
- HATİBOĞLU, Zeyyat : "Makroiksitat, Dış Ticaret ve Geliş-
me. Temel Araştırma A.Ş. Yayınları.
No:11. 1987. İstanbul.

- HATİBOĞLU, Zeyyat : "Hükümet Programının Ekonomik Yanı". Banka ve Ekonomik Yorumlar. Yıl:21 Sayı:1 Ocak 1984.
- HÜSREV, İsmail : "Milli Kurtuluş Devletçiliği". Kadro Dergisi. Sayı:19. 1933.
- JALEE, Pierre : Üçüncü Dünyanın Yağması. Sosyal Yayınlar. 1975. İstanbul.
- KAFAOĞLU, B.Arslan : Ne Dedik - Ne Oldu - Ne Olacak. Alan Yayıncılık. 1985. İstanbul.
- KAFAOĞLU, B.Arslan : İşte Alternatif-Demokratik Planlı Kalkınma. Alan Yayıncılık. 1986. İstanbul.
- KAYNAK, Muhteşem : "Yeni Sanayileşen Ülkelerde ve Türkiye'de İhracat, Sanayileşme ve Teknoloji." 1989 Sanayi Kongresi Bildirileri (I). Makina Mühendisleri Odası Yayını. No:134/I
- KAZGAN, Gülten : İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi. Remzi Kitabevi. 1980. İstanbul.
- KAZGAN, Gülten : Ekonomide Dışa Açık Büyüme. Altın Kitaplar Yayınevi. 1985. İstanbul.
- KELEŞ, Birgen : "İktisat Politikaları". İktisat Dergisi. Sayı:295-297. 1989.
- KEPENEK, Yakup : "Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri". Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. Cilt 7. İletişim Yayınları.

- KEPENEK, Yakup ve Oktar TÜREL: "Türkiye Ekonomisinin 1980'li Yılları ve Geleceği". yapıt Dergisi. sayı:47/2 Aralık-Ocak. 1983-1984.
- KEPENEK, Yakup : "Sanayileşme Politikaları ve Türkiye'nin Sanayileşmesi" 1989 Sanayi Kongresi Bildirileri (I). Makina Mühendisleri Odası Yayını. No:134/I.
- KEYDER, Çağlar : "Kriz Üzerine Notlar" Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım. Yurt Yayınları. 1984. Ankara.
- KEYDER, Çağlar : "İthal İkamesi Sanayileşme ve Çelişkileri". Kriz, Gelir Dağılım ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu. Kaynak Yayınları. 1987. İstanbul.
- KONGAR, Emre : Atatürk ve Devrim Kuramları. İş Bankası Kültür Yayınları. No:222. 1981. Ankara.
- KURDAŞ, Kemal : "Hükümet Programının Ekonomik Yazı." Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi. Yıl:21 Sayı:1 Ocak 1984.
- KÜÇÜKÖMER, İdris : "Sivil Toplum, Bürokrasi, Politika ve Aydınlar". İktisat Dergisi. Sayı:274. Eylül 1987.
- NIXSON, Frederick : "Yeni Sanayileşen Ülkelerde Kalkınma Stratejileri ve Devlet". 1989 Sanayi Kongresi Bildirileri (I). Makina Mühendisleri Odası Yayını. No:134/I.

- ÖZMUCUR, Süleyman : Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yolu ile Hesaplanması. İstanbul Ticaret Odası Yayını. No:1987/1
- PAMUK, Şevket : 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi:1500-1914. Gerçek Yayınevi. 1988. İstanbul.
- PAMUK, Şevket : "24 Ocak Sonrasında Sınıflar ve Gelir Dağılımı". Onbirinci Tez Kitap Dizisi:2 Şubat 1986.
- PAMUK, Şevket : "İthal İkamesi, Döviz Darboğazları ve Türkiye, 1947-1979." Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu. Kaynak Yayınları. 1987. İstanbul.
- PREBISCH, Paul : "Latin Amerika'nın İktisadi Kalkınması ve Belli Başla Sorunları". Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. Cilt XVIII. No:1 1963.
- SAVRAN, Sungur : "Azgelişmişlik:Eşitsiz ve Bileşik Gelişme". Onbirinci Tez Kitap Dizisi:3 Mayıs 1986.
- SERİN, Necdet : "İktisadi Kalkınma ile İlgili Üç Görüş ve Bunların Karşılaştırılması". Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. Cilt XVIII. No:1 1963.

- SÖNMEZ, Mustafa : "24 Ocak Bahsinde İşlerin Yolunda Gitmesine Engel Olan Kim?". İktisat Dergisi. Sayı:243 Şubat 1985.
- TURAN, G.Gül : Uluslararası Para Sistemi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. No:205. 1986. Ankara.
- TÜREL, Oktar : "Ekonomik İstikrar Programlarına Genel Bir Bakış" Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım. Yurt Yayınları. 1984. Ankara.
- Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD): İstikrarlı Kalkınma ve Yeniden Sanayileşme İçin Ekonomik Çözümler. Yayın No:TÜSİAD-T/89/7/129 Temmuz 1989.
- Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (TOBB): Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi. 1990. Ankara.
- TÜTENGİL, O.Cavit : Az gelişmişliğin Sosyolojisi. Belge Yayınları. 1984. İstanbul.
- YALMAN, Galip : "Gelişme Stratejileri ve Stabilizasyon Politikaları: Bazı Latin Amerika Ülkelerinin Deneyimleri Üzerine Gözlemler." Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım. Yurt Yayınları. 1984. Ankara.